

โครงการทอดผ้าป่าหนังสือและบริการของห้องสมุดควัดในประเทศไทย

ประวัติการทอดผ้าป่า

คำว่า "ผ้าป่า" หมายถึง ผ้าที่ไม่มีเจ้าของหวงแหน ตั้งอยู่ตามป่าบ้าง ตามป่าช้าบ้าง ตามถนนหนทาง และห้อยอยู่ตามกิ่งไม้บ้าง¹

ยิ้ม บัณฑิตยากร ให้ความหมายว่า "ผ้าป่า" ได้แก่ ผ้าที่ไม่มีเจ้าของหวงแหน เป็นผ้าที่ตั้งอยู่ตามป่า หรือตามป่าช้า บางทีก็ตั้งอยู่ตามถนนหนทาง หรือไม้ก็พาดอยู่กับกิ่งไม้ ผ้าชนิดนี้เรียกตามสมณโวหารว่า ผ้าบังสุกุลจีวร²

ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล เขียนไว้ว่า "ผ้าป่านั้น เกิดแต่ในสมัย 4 ข้อที่เป็นชีวิตของสงฆ์ คือ 1. อยู่ควยรมไม้ชายคา 2. กินอาหารที่เขาให้เป็นทาน 3. นุ่งห่มควยผ้าที่เขาทิ้งแล้ว (โดยมากในป่า) 4. เจ็บไข้รักษาควยรากไม้และทำให้อาเจียนเพื่อผอนพิษ"³

¹ แปลก สนธิรักษ์, ลัทธิประเพณีและพิธีกรรม (พระนคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2515), หน้า 384.

² ยิ้ม บัณฑิตยากร, ประเพณีเนื่องในเทศกาลเข้าพรรษา ออกพรรษา ทอดกฐินทอดผ้าป่า (พระนคร: กอสงวิมลธรรม, 2515), หน้า 34.

³ ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล, ประเพณีพิธีไทย (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: สำนักพิมพ์เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2517), หน้า 70.

เสฐียร พันธงชัย และหลวงวิจิตรวาทการ อธิบายว่า ที่เรียกว่าผ้าป่านั้น เพราะครั้งพุทธกาลชาวนิคมนี้ถูกทิ้งอยู่ในป่าจริง ๆ หรือบางทีก็ในบริเวณชยะมูลฝอย คือหมายความว่า เป็นผ้าที่เขาทิ้งแล้ว ภิกษุพบเข้าก็ชักบังสุกุลเอาไป เพราะความยากจน ไม่พุ่มเพียบเหมือนในสมัยนี้ ภายหลังมีผู้นิยมทอดผ้าป่าโดยวิธีเอาผ้าไปวางไว้ในป่า สุดแต่ภิกษุรูปใดมาพบเข้าก็ชักเอาไป¹

จากคำอธิบายดังกล่าวสรุปได้ว่า ผ้าป่า เป็นผ้าที่เจ้าของทิ้งแล้ว ซึ่งโดยมากก็อยู่ในที่ไม่มีคนคือป่า ฉะนั้นผู้ทอดผ้าป่าจึงมักจะนำผ้าที่สมควรแก่พระภิกษุสามเณรไปวางไว้บนกิ่งไม้ และเอาไปวางไว้เฉย ๆ ในวัด โดยความตั้งใจว่าจะถวายสงฆ์ ไม่เจาะจงถวายแก่พระรูปหนึ่งรูปใด สุดแต่พระภิกษุหรือสามเณรรูปใดมาพบเห็นแล้วทำพิธีบังสุกุลชักเอาไป²

ประเพณีทอดผ้าป่านี้มีกำเนิดขึ้นในประเทศอินเดียมาก่อน³ มีเค้าเงื่อนอันพึงเชื่อถือได้จากคัมภีร์พระไตรปิฎก ส่วนจิวรสันตกะ มหาวรรค พระวินัยปิฎก เล่าเรื่องพระพุทธเจ้าประทานอนุญาตให้ภิกษุรับคหบดีจิวร (คือจิวรที่ชาวบ้านถวาย) ว่า ในตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และประกาศคำสอนใหม่ ๆ มิได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุรับคหบดีจิวร ภิกษุทั้งหลายนั่งหมัดแต่ผ้าบังสุกุลเท่านั้น การแสวงผ้ามาเพื่อทำจิวรของพระจึงมีความลำบากมาก ต้องเที่ยวหาเศษผ้าตามกองขยะ หรือผ้าเก่า ๆ ที่คนทั้งหลายไม่ใช้แล้ว หรือเที่ยวหา

¹เสฐียร พันธงชัย และหลวงวิจิตรวาทการ, ประเพณีทำบุญ, พิมพ์ครั้งที่ 63. (พระนคร: กรมศิลปากร, 2514), หน้า 15.

²อุรุคินทร์ วิริยะบุญณะ, ประเพณีไทยฉบับพระมหाराชาครู (พระนคร: โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา, 2512), หน้า 736.

³สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, ประเพณีไทยโบราณ, พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรววิทยา, 2519), หน้า 369.

ผ้าที่ทอดพม่าถึงตามป่าช้า การหาผ้าบังสุกุลแต่ละชิ้นนั้นกว่าจะพอทำเป็นจีวรได้ก็กินเวลานาน และจะเก็บไว้ให้เกิน 10 วันก็ไม่ได้ โดยวิธีนี้กว่าจะได้ผ้าทำจีวรแต่ละตัวนั้นต้องลำบากมาก และการตัดจีวรตลอดถึงเย็บย้อมพระก็ต้องทำเองทั้งนั้น¹ ฉะนั้นชาวพุทธทุกคนจึงนำผ้าที่ประสงค์จะถวายนั้น ๆ ไปทิ้งไว้ในป่า หรือป่าช้า หรือตามที่สงบบงเียบเรณุลับตาคน ต่อมาหมอชิวโกมารภัก แพทย์หลวงประจำราชสำนักพระเจ้าพิมพิสาร² ได้ทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระภิกษุรับผ้าจากคฤหัสถ์ทั่ว ๆ ไปได้ พระพุทธองค์จึงได้ทรงอนุญาต นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาคนทั้งหลายจึงถวายจีวรแก่พระโดยตรง แต่การทอดผ้าป่าก็ยังกระทำสืบต่อกันมา

การทอดผ้าป่าของชนชาติไทย มีมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี และมีทุกถิ่นในประเทศไทย³ โดยหลักใหญ่ ผ้าที่จะทำผ้าป่านั้นมีผ้าขาวทั้งผืนเพื่อทำจีวร หรือผ้าจีวรสำเร็จรูปแล้ว นอกจากนี้ยังมีบริวารผ้าป่า เช่น ผลไม้ต่าง ๆ กวยช้อย ข้าวสาร ปลาแห้ง และเนื้อเค็ม เครื่องใช้ ยารักษาโรค สิ่งบรรจูลงในกระบุงบ้าง กระจาดสานตาโปรง ๆ แล้วปิดกระดามสืออย่างสวยงามบ้าง มีกิ่งไม้ยอม ๆ ปิดไว้เพื่อแสดงว่าเป็นป่า มีสะบง จีวร ประดับตามกิ่งก้านของตนไม้ ประดับด้วยของใช้ต่าง ๆ เช่น สมุด ดินสอ เหรียญเงิน และหนังสือธรรมะ⁴

¹ เกษม บุญศรี, ประเพณีทำบุญเนื่องในพุทธศาสนา (พระนคร: องค์การค้ำ-
ครุสภา, 2514), หน้า 223.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 226.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 227.

⁴ มหาโมกข์, "ทอดผ้าป่าหนังสือ," วารสารการศึกษามัธยม 73 (พฤศจิกายน -
ธันวาคม 2518): 58.

แต่ก่อนการทอดผ้าป่าไม่ได้กำหนดเวลาแน่นอน แล้วแต่ใครจะมีศรัทธาทอด
เมื่อไรก็ได้ แต่มาสมัยหลัง ๆ นี้มักนิยมทอดกันในฤกษ์กาลเมื่อออกพรรษาแล้ว¹ ทำความคู้
กันไปกับการทอดกฐิน มีผ้าป่าหลวงผ้าป่าราษฎร์ เช่นเดียวกับกฐิน ปรากฏว่าเคยมีผ้าป่า
หลวงในระหว่างเดือน 12 ในแผ่นดินสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำที่วัดปทุมวัน
ติด ๆ กันไปหลายปี โดยเสด็จพระราชดำเนินทางเรือ เช่นเดียวกับพระราชทานกฐิน
วิธีทำนั้นปรากฏในพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า

เวลาบ่ายพระสงฆ์สวดพระพุทธรูปในพระอุโบสถ มีเรือกระจุกผ้าป่าจอดเรียงราย
อยู่ในหน้าหน้าพระอุโบสถ มีเครื่องประโคมพิณพาทย์ และการเล่น คือ เพลงและลาว
ขับแพน เป็นต้น เล่นในเรือเวลาสวดมนต์จบ ประทับแรมที่พระที่นั่ง เก่งที่ริมสระนั้น
คืนหนึ่ง เวลารุ่งเช้าพระสงฆ์นิเทศบาทเรือในสระ 30 รูป เวลาเพลรับพระราชทาน
ฉันแล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ²

ในรัชกาลที่ 5 ปรากฏว่าทรงทำที่วัดปทุมวันเหมือนกัน ทรงขอแรงพระบรมวง-
ศานุวงศ์ ข้าราชการ แต่งเรือผ้าป่า ตามแต่ผู้ใดจะแต่งอย่างไร บ้างก็ทำเป็นรูปยักษ์
รูปสัตว์ต่าง ๆ บ้างก็เป็นกระจุกซ้อนกันสามชั้นห้าชั้น ประกวดประชันกันโดยความคิด
มีเรือการเล่นต่าง ๆ ละคร ขับเสภา ฆาต ชักผ้าป่าผ่านหน้าพระที่นั่ง เป็นกระบวนแห่
มีเรือราษฎร์มาช่วยแห่ผ้าหลายร้อยลำ แล้วจอดเรือผ้าป่าเรียงรายอยู่ตามสระตอนหน้า
วัด ประทับแรมคืนหนึ่ง เวลาจวนสว่างจึงได้ทอดผ้าป่าและสวดมนต์เลี้ยงพระ อนึ่ง
ในรัชกาลที่ 5 ปรากฏว่าทรงนิยมในการทอดผ้าป่า ไม่ว่าจะเสด็จไปหัวเมืองใด ๆ ต้อง
ทรงทอดผ้าป่าที่วัดใดวัดหนึ่งในหัวเมืองนั้นเสมอ เช่น เสด็จไปประทับบางปะอิน ก็ทรง
ทอดผ้าป่าที่วัดชุมพลนิกายาราม³

¹ ยิ้ม พันชยางกูร, ประเพณีเนื่องในเทศกาลเข้าพรรษา ออกพรรษา ทอดกฐิน
ทอดผ้าป่า, หน้า 31-32.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน
(พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2516), 1 : 43.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43-44.

ปัจจุบันนี้วัตถุประสงค์ของการทอดผ้าป่าเน้นหนักทางค่านหาเงินเข้าวัด ทำกันในแบบผ้าป่าสามัคคี มีคณะกรรมการร่วมกัน บอกรับแจกของผ้าป่าเพื่อรวบรวมเงินหรือปัจจัยไปสร้างโบสถ์หรือศาลาการเปรียญหรือกุฏิหรือซ่อมแซมอาสนะต่าง ๆ ของวัดที่เสียหายให้คงสภาพดีใ้การได้ การทอดผ้าป่าของชาวบ้านมักจัดกันในแบบต่าง ๆ เพื่อเป็นการชักจูงใจชาวบ้านให้เกิดศรัทธาเข้าร่วมทำบุญหาเงินหรือวัตถุต่าง ๆ เข้าวัด เช่น ผ้าป่าข้าวเปลือก ผ้าป่ากระเบื้อง¹ ผ้าป่าหนังสือ เป็นต้น ซึ่งก็เป็นไปตามความเหมาะสมของท้องถิ่นต่าง ๆ จุดใหญ่ก็ต้องการเงินหรือวัตถุเข้าวัดเพื่อสร้างสาธารณสถานให้เป็นประโยชน์ต่อชาวพุทธนั่นเอง

✓ ความเป็นมาของโครงการทอดผ้าป่าหนังสือ

✓ การทอดผ้าป่าหนังสือ นั้นว่าเป็นการทอดผ้าป่าที่แปลกไปจากที่เห็นมาแต่ก่อน เป็นการประยุกต์ประเพณีทอดผ้าป่าดั้งเดิมในพระพุทธศาสนาเพื่อความเจริญในค่านการศึกษา เป็นการริเริ่มทอดผ้าป่าอีกแบบหนึ่งที่เป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านในท้องถิ่นได้มีโอกาสมาแสวงหาความรู้ที่วัด เป็นการสนับสนุนให้คนฉลาดขึ้น เพื่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุข

การทอดผ้าป่าหนังสือนี้ไม่ใช่ของใหม่ นัก สุวัฒน์ ไทยทวีช ได้เล่าว่า การทอดผ้าป่าโดยมีหนังสือเป็นองค์ประกอบมีมาแล้วแต่โบราณ เป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกผูกติดไปกับองค์ผ้าป่า เรียกว่า ส่งหนังสือไปตามวัด² มาปัจจุบันนี้ใช้คำว่า "ทอดผ้าป่าหนังสือ"

ผู้ริเริ่มการทอดผ้าป่าหนังสือขึ้นคือ โกวิท วรพิพัฒน์ ในขณะที่เดินทางไปราชการที่จังหวัดสุรินทร์ นั่งรถผ่านไปถึงเห็นวัดเป็นจำนวนมาก จึงเกิดความคิดว่า วัดในพระพุทธ-

¹มหาโมกษ์, "ทอดผ้าป่าหนังสือ," หน้า 57.

²สัมภาษณ์ สุวัฒน์ ไทยทวีช, หัวหน้าฝ่ายโครงการและงบประมาณ กองแผนงาน กรมการศาสนา, 4 พฤษภาคม 2521.

ศาสนาในปัจจุบันมีประมาณ 20,000 กว่าวัด มีจำนวนมากกว่าโรงเรียน เพราะว่ามีวัดมีอยู่ในทุกชุมชน วัดน่าจะเป็นศูนย์กลางการศึกษาตลอดชีวิตได้เป็นอย่างดี สมัยก่อนที่วัดก็มี "หอไตร" เป็นศูนย์กลางการศึกษาของประชาชน ชาวบ้านมาอ่านได้ แต่จะมีเฉพาะหนังสือธรรมะซึ่งก็เหมาะสมกับภาวะในสมัยโบราณ ปัจจุบันนี้จะใช้วัดเป็นศูนย์กลางไม่ได้ เพราะไม่มีหนังสือใหม่และหลาย ๆ ประเภท อันเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจทุกเพศทุกวัยได้ มาแสวงหาความรู้ ถ้ามีหนังสืออยู่ที่วัด ทั้งพระภิกษุสามเณรและชาวบ้านก็อ่านได้ โกวิท วรพิพัฒน์ จึงได้นำผ้าป่าหนังสือไปทอดที่วัดเสม็ดเหนือ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นวัดแรก ปรากฏว่าได้รับความสนับสนุนจากญาติมิตรและชาวบ้านมาก ก็เลยคิดขึ้นมาว่า น่าจะทอดผ้าป่าหนังสือนอมเกล้าฯ ถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 4 รอบ จึงได้ปรึกษากับคุณหญิงอัมพร มีสุข และเชิญข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกรมสามัญศึกษา และกรมการศาสนาเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ¹

คณะกรรมการอันประกอบด้วย คุณหญิงอัมพร มีสุข ประธานคณะกรรมการโครงการ ม.ล.จินตนา นพวงศ์ รองประธาน ประจวบ คำบุญรัตน์ รองประธาน วัลลีย์ ปราสาททองไอสถ เทรญญิก และโกวิท วรพิพัฒน์ เลขาธิการ รวมทั้งกรรมการอีก 13 ท่าน อาทิ เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์ ฯลฯ จึงได้รวมใจกันคิดโครงการทอดผ้าป่าหนังสือขึ้น โดยมีความเชื่อมั่นว่า การจัดทอดผ้าป่าหนังสือถวายวัดจะอนุวัตพระราชประสงค์ในอันที่จะส่งเสริมการศึกษาแก่ชุมชนได้อย่างแท้จริง การจัดทอดผ้าป่าหนังสือถวายวัดจะเป็นแนวทาง เริ่มต้นส่งเสริมให้วัดมีหนังสือเพิ่มพูนความรู้แก่ชุมชน กิจกรรมนี้จะช่วยส่งเสริมการจัดการศึกษานอกโรงเรียนอีกลักษณะหนึ่ง ทั้งจะเป็นการประสานประโยชน์ระหว่างวัดกับชุมชน ให้วัดเป็นศูนย์กลางของสังคมไทยตลอดไป ได้ยังประโยชน์แก่ชุมชนมากยิ่งขึ้น²

¹สัมภาษณ์ โกวิท วรพิพัฒน์, เลขาธิการคณะกรรมการโครงการทอดผ้าป่าหนังสือ, 22 มีนาคม 2521.

²โกวิท วรพิพัฒน์ และวัลลีย์ ปราสาททองไอสถ, คู่มือการทอดผ้าป่าหนังสือ, หน้า 16.

แนวความคิดของคณะกรรมการโครงการคือ การหันกลับไปใช้วัดเป็นสถานที่สำหรับให้การศึกษาแก่ประชาชน โดยใช้สถานที่ที่มีอยู่แล้วในวัด เช่น หอไตร หอฉัน หรือศาลา เป็นสถานที่เก็บหนังสือเพื่อให้ชาวบ้านได้มาใช้นั่งสวดในยามว่างหรือในยามทำบุญ การให้การศึกษาแก่ผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือ หรือการเพาะนิสัยรักการอ่านหนังสือให้เกิดขึ้นกับเด็ก นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะพัฒนาความรู้และความคิดของประชาชนในประเทศ เพื่อจะช่วยให้พัฒนาประเทศต่อไป จุมวณิช พจนกุล ได้เขียนบทความเกี่ยวกับโครงการทอดผ้าป่าหนังสือ ตอนหนึ่งกล่าวถึงประโยชน์ของห้องสมุดวัดว่า

ปรัชญาการศึกษาที่ว่า การศึกษาคือความเจริญงอกงาม ยังคงเป็นปรัชญาการศึกษาที่มีความหมายและตรงกับสภาพความเป็นจริงของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน การศึกษาก่อให้เกิดความเจริญงอกงาม ไม่เฉพาะแต่ผู้อยู่ในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ เท่านั้น แม้กระทั่งประชาชนทั่วประเทศที่ไม่รู้หนังสือ หรือผู้ที่เรียนจบการศึกษาตั้งแต่เยาว์วัย ก็ย่อมเกิดความเจริญงอกงามทางสติปัญญา ถ้าหากยังคงยึดมั่นหมั่นเพียรทางการศึกษาอยู่¹

ทองอยู่ สุจิตรพร เป็นอีกผู้หนึ่งที่สนับสนุนความคิดที่ว่า วัดเป็นสถานที่ที่ให้การศึกษาได้เป็นอย่างดี เขาเขียนบทความเกี่ยวกับวัดตอนหนึ่งกล่าวว่า

เมื่อก่อนนั้นวัดคือโรงเรียน เพราะสมัยก่อนระบบการศึกษาของชาติไทยเรายังไม่เจริญดังเช่นปัจจุบัน ผู้ปกครองจะนำลูกหลานไปฝากไว้กับพระที่วัดใกล้บ้าน เพื่อจะให้เรียนหนังสือต่าง ๆ นอกจากพระท่านสอนหนังสือแล้ว ยังสอนเรื่องวัฒนธรรม กิริยามารยาท สอนให้รักชาติ รักวงศ์ตระกูล ให้เป็นคนกตัญญูกตเวที ปัจจุบันสอนกันในตำราเท่านั้น แต่การประพฤติปฏิบัติหย่อนกว่าเดิมมาก²

¹จุมวณิช พจนกุล, "ห้องสมุดวัด : การให้การศึกษาตลอดชีวิต," ประชาชาติ 3 (2 กันยายน 2519): 44.

²ทองอยู่ สุจิตรพร, "วัดเป็นบุญเขตพิเศษสถาน," วารสารวัฒนธรรมไทย 8 (สิงหาคม 2519): 51.

โครงการทอดผ้าป่าหนังสือนี้ได้รับการสนับสนุนจากสื่อมวลชนมาก มีการเสนอข่าวและวิจารณ์ชาวทอดผ้าป่าหนังสือในหน้านิเทศสารและหนังสือพิมพ์หลายฉบับ อาทิ หนังสือพิมพ์บ้านเมือง เขียนว่า

การทอดคณัฐทอดผ้าป่ามุ่งไปยังตัวเงิน ไม่ว่าจะอ้างสร้างโบสถ์สร้างวิหารสร้างศาลา การเปรียบที่กระทำกันมานั้น นำความเสียหายมาให้ศาสนา เพราะเงินเป็นศัตรูของพรหมจรรย์ เมื่อเปลี่ยนมาทอดผ้าป่าเป็นหนังสือ นอกจากมีผลในทางเพิ่มปัญญาแล้วยังป้องกัน "โจรคณัฐ - โจรผ้าป่า" ได้อีกด้วย¹

ส. คงรุ่งเรือง ได้เขียนบทความลงในนิเทศสารสกุลไทยเล่าถึงการไปทอดผ้าป่าหนังสือทางเมืองเหนือว่า เมื่อเดินทางถึงเขตวัดได้พบผู้มีจิตศรัทธารวมงานมากคอยอยู่เป็นจำนวนมาก ทางจังหวัดได้ตั้งกระบวนนำผ้าป่าอย่างงดงาม มีผู้ศรัทธาบริจาควัตถุสิ่งของตลอดจนปัจจัยสมทบเป็นจำนวนมากน้อย ตอนหนึ่งผู้เขียนบทความกล่าวสนับสนุนโครงการทอดผ้าป่าหนังสือว่า

ความคิดและการกระทำเรื่องการทอดผ้าป่าหนังสือนี้เป็นเรื่องที่น่าจะได้รับการสนับสนุนให้มีขึ้นตลอดไป ทั้งนี้ก็เพราะว่า เรื่องของวัฒนธรรมประเพณีนั้นควรที่เราชาวไทยน่าจะจะได้ช่วยกันรักษาไว้ให้สืบทอดและปรับปรุงขึ้นบ้าง เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ความเหมาะสม ซึ่งหากเป็นประโยชน์แกสังคมแล้วก็นับว่าเป็นสิ่งที่ตั้งามควรแก่การยกย่องสนับสนุน²

✓ ความมุ่งหมายของโครงการทอดผ้าป่าหนังสือ

✓ 1. เพื่อจัดหาหนังสือประเภทต่าง ๆ ที่ให้ความรู้แก่พระภิกษุ สามเณร และประชาชนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ในชุมชนเข้าห้องสมุด ให้วัดเป็นศูนย์กลางจัดห้องสมุดและสะสมหนังสือที่ได้จากการทอดผ้าป่า และที่วัดหรือชุมชนจะหามาเพิ่มเติม เพื่อผู้สนใจจะได้ศึกษา

¹ สหจร, "ทอดผ้าป่าหนังสือ," บ้านเมือง (8 ตุลาคม 2518): 8.

² ส. คงรุ่งเรือง, "ไปสัง เกตการณ์ทอดผ้าป่าหนังสือที่เมืองเหนือ," สกุลไทย 115 (2 มีนาคม 2519): 75.

คนคว่าให้เป็นประโยชน์

✓2. เพื่อที่จะส่งเสริมวัดให้เป็นสถาบันและเป็นศูนย์กลางของสังคมไทยอย่างแท้จริง เพื่อประชาชนได้แสวงหาประโยชน์ในกิจการบำเพ็ญกุศล การฟังธรรม เป็นการอบรมจิตใจและการแสวงหาความรู้เพื่อการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

✓3. เพื่อให้ประชาชนโดยเฉพาะเยาวชนได้ใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ในการค้นคว้าหาความรู้จากหนังสือที่นำไปทอดผ้าป่า เป็นการเริ่มต้นวิธีหนึ่งที่จะตัดปัญหาสังคมอันอาจเกิดขึ้นและเป็นแนวทางการพัฒนาชุมชนให้เจริญขึ้นด้วย

ระยะเวลาโครงการและกำหนดการทอดผ้าป่าหนังสือ

1. เพื่อให้ได้ประโยชน์โดยกว้างขวาง คณะกรรมการโครงการจึงจัดโครงการนี้เป็นโครงการต่อเนื่อง เริ่มตั้งแต่วันที่ 5 ธันวาคม 2518 เป็นต้นไป

2. เพื่อให้สอดคล้องกับวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 4 รอบ จึงดำริจัดทอดผ้าป่าในระยะเริ่มแรกจำนวน 49 วัด ต่อไปในระยะพัฒนาจะได้ส่งหนังสือไป เป็นสมบัติของห้องสมุดของวัดที่ได้ถวายผ้าป่ามาแล้ว หรืออาจจะเพิ่มการทอดผ้าป่าหนังสือที่วัดอื่น ๆ ให้กว้างขวางต่อไปมากที่สุดที่จะทำได้¹

✓ วิธีดำเนินการทอดผ้าป่าหนังสือ

✓1. ขอบริจาคหนังสือ หรือบริจาครูปถ่าย จัดหาหนังสือตามความประสงค์ของผู้บริจาค รวบรวมดำเนินงานตามโครงการ

✓2. จัดตั้งคณะกรรมการพิจารณาจัดสรรหนังสือ พิจารณากำหนดวัดที่ควรจะสนับสนุนทั้งห้องสมุดขึ้นตามลำดับความเหมาะสม

✓3. กำหนดการและสถานที่ ตลอดจนเวลาทอดผ้าป่า และเชิญชวนผู้บริจาคร่วมการกุศล

¹ โกวิท วรพิพัฒน์ และวัลลีย์ ปราสาททองโอสถ, คู่มือการทอดผ้าป่าหนังสือ,

4. เชิญผู้อุปถัมภ์ทอดผ้าป่าเป็นรายวัด โดยผู้อุปถัมภ์อาจเลือกวัดเองหรือเลือกวัดที่คณะกรรมการโครงการฯ เสนอชื่อไว้ หรือมอบให้คณะกรรมการโครงการฯ ไปดำเนินการแทน

✓5. ส่งเสริมให้ชาวบ้านในชุมชนนั้นได้มีส่วนร่วมเกี่ยวกับผ้าป่าหนังสือและห้องสมุดที่จะจัดสร้างขึ้น และได้รับใช้เจ้าอาวาสทำหน้าที่เก็บรักษาหนังสือที่มีผู้บริจาคและดูแลอุปกรณ์ห้องสมุด ชวยระมัดระวังมิให้บุคคลอื่นใดนำเอกสารอันเป็นภัยต่อความสงบสุขของประชาชนเข้าปะปน¹

✓วิธีเลือกวัด

✓ เพื่อสนองความมุ่งหมายประการหนึ่งในอันที่จะส่งเสริมบทบาทของวัดในค้ำเป็นศูนย์กลางให้ประชาชนได้ศึกษาหาความรู้ซึ่งจะยังประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้เป็นอันมากนั้น การที่จะนำหนังสือเข้าวัดอย่างเดียวย่อมจะไม่เกิดประโยชน์มากนัก นอกเสียจากว่าพระภิกษุ สามเณร และชาวบ้านจะใช้หนังสืออย่างเต็มที่ คณะกรรมการโครงการฯ จึงได้เสนอแนะวิธีเลือกวัดไว้ดังนี้

✓1. เลือกวัดซึ่งมีเจ้าอาวาสและพระลูกวัดที่สนใจจะช่วยเผยแพร่ความรู้และสนใจที่จะร่วมจัด รวบรวมดูแล ทะนุบำรุง และจัดหาวัสดุอุปกรณ์ตามความจำเป็นก่อน เพื่อจะได้มั่นใจได้ว่าผ้าป่าหนังสือในวัดนั้น ๆ จะมีประสิทธิผลสมความมุ่งหมาย วิธีหนึ่งที่จะทราบได้ว่า วัดและประชาชนรอบ ๆ วัดนั้นสนใจที่จะมาใช้ประโยชน์จากหนังสือเพียงไรก็โดยการไปประชุมปรึกษาหารือกับทางวัดและชาวบ้านเพื่อฟังความคิดเห็น และขอให้วัดและชาวบ้านร่วมแรงร่วมใจในการที่จะให้ผ้าป่าหนังสือเป็นประโยชน์แก่วัดและชาวบ้านมากที่สุด

✓2. เลือกวัดที่มีสถานที่เหมาะสมสำหรับใช้เป็นห้องสมุด สถานที่ควรจะมีร่มรื่น นิ่งสงบ และมีเนื้อที่ไม่น้อยกว่า 24 ตารางเมตร

✓3. เลือกวัดที่สามารถจัดอุปกรณ์สำหรับที่อ่านหนังสือดังนี้

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

- 3.1 มีที่นั่งอ่านสำหรับผู้อ่านหนังสือได้ไม่น้อยกว่า 10 คน
- 3.2 มีตู้หนังสืออย่างน้อย 1 ตู้
- 3.3 มีที่วางและที่เก็บหนังสือพิมพ์
- 3.4 มีกระดานคำหรือกระดานป้ายอย่างน้อย 1 แผ่น¹

✓ การส่งเสริมให้วัดและชาวบ้านมีส่วนร่วมในงานนี้จะเป็นเครื่องแสดงว่า วัดและชาวบ้านเห็นความสำคัญของที่อ่านหนังสือ นอกจากนั้นยังช่วยให้วัดและชาวบ้านมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ อันจะเป็นหลักประกันที่จะมาดูแลและใช้ที่อ่านหนังสือให้เป็นประโยชน์ต่อไป

✓ หนังสือที่จัดหาไปในการทอดผ้าป่า

หนังสือที่จะนำไปทอดผ้าป่าส่วนหนึ่งจะเป็นหนังสือบริจาค ซึ่งจะมีหลายประเภทปนกันตามศรัทธาของผู้บริจาค เช่น หนังสือธรรมะ วรรณคดี หนังสือเกี่ยวกับอาชีพ หนังสือเรียน และหนังสือเด็ก ในสัดส่วนไม่คงที่ ฉะนั้นผู้เป็นประธานในการทอดผ้าป่าหนังสือจะต้องจัดซื้อหนังสือเพิ่มเติมให้เป็นสัดส่วนที่จะเป็นประโยชน์ต่อวัดและประชาชนรอบ ๆ วัดให้มากที่สุด²

วิธีการทอดผ้าป่าหนังสือ

การทอดผ้าป่าหนังสือก็เหมือนกับการทอดผ้าป่าทั่ว ๆ ไป ต่างกันแต่ว่าการทอดผ้าป่าหนังสือเน้นเรื่องการจัดให้มีหนังสือเป็นบริวารเท่านั้น แทนที่จะเน้นปัจจัยอื่น ๆ วิธี

¹ คณะกรรมการโครงการทอดผ้าป่าหนังสือฯ, สรุปผลการทอดผ้าป่าหนังสือถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2519), หน้า 8-9.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 9-10.

ดำเนินการโดยทั่วไปเป็นดังนี้

1. จัดองค์ผ้าป่า ซึ่งอาจจะมียกยัญอื่น ๆ ได้ตามสมควร หากจะทอดในบริเวณไม่ไกลนัก คณะกรรมการโครงการหรือประธานอาจจะจัดองค์ผ้าป่านำไปเอง แต่ถ้าเป็นการทอดต่างจังหวัดไม่สะดวกในการนำไปเอง ก็อาจขอให้ประชาชนในท้องถิ่นจัดองค์ผ้าป่าไว้ก็ได้

2. จัดหนังสือเป็นบริวารผ้าป่า ทางคณะกรรมการโครงการจะจัดหนังสือไว้จำนวนหนึ่งจากที่มีผู้บริจาค และอีกจำนวนหนึ่งจัดซื้อเพิ่มเติมโดยอาศัยเงินที่มีผู้บริจาค เช่นเดียวกัน เพื่อให้ได้หนังสือเป็นสัดส่วนคงที่กล่าวมาข้างต้น ให้สนองความต้องการของท้องถิ่นมากที่สุด เจ้าภาพในการทอดผ้าป่าหนังสืออาจจัดหาหนังสือเพิ่มเติมจากที่คณะกรรมการโครงการฯ ได้จัดหาไว้ก็ก็ได้ เพราะจำนวนหนังสือยิ่งได้มากก็ยิ่งจะได้ประโยชน์มาก

3. ในวันกำหนดพิธี จะนำองค์ผ้าป่าไปยังวัดพร้อมด้วยหนังสือที่เตรียมไว้แล้วนำไปจัดยังสถานที่ที่กำหนดไว้ (อาจตั้งบนศาลาการเปรียญ หรือในโบสถ์แล้วแต่จะตกลงกัน) นิมนต์พระมาชักผ้าป่าและให้ศีลให้พร บางวัดพระเณรจะลงหมุดทั้งวัด บางวัดอาจจะลงเพียง 5 รูป หรือ 9 รูป¹

ขั้นตอนของพิธี

เชิญประธานจุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย

พิธีกรอาราธนาศีล พระให้ศีล

พิธีกรกล่าวนำถวายผ้าป่า พระชักผ้าป่า

พระให้พร ประธานกรวดน้ำ

ประธานกล่าวชี้แจง ต่อผู้ที่มาร่วมพิธีถึงวัตถุประสงค์ของการทอดผ้าป่า

¹โกวิท วรพิพัฒน์ และวัลลีย์ ปราสาททองโอสถ, คู่มือการทอดผ้าป่าหนังสือ,

เจ้าหน้าที่หรือฝ่ายเลขานุการคณะกรรมการโครงการฯ กล่าวชี้แจงวิธีการที่จะ
ในหมู่บ้านหนังสือที่นำมาทอดเป็นประโยชน์ต่อวัดและประชาชนมากที่สุด เช่น วิธีจัดที่อ่าน
หนังสือ การร่วมมือของวัดและประชาชน เป็นต้น

ผู้แทนชาวบ้านกล่าวรับหนังสือ

เจ้าอาวาสกล่าวสัมโมทนียคาถา

เปิดให้ชาวบ้านยืมหนังสือเป็นปฐมฤกษ์¹

งานขั้นตอนต่อไปของคณะกรรมการโครงการทอดผ้าป่าหนังสือ

ตามที่คณะกรรมการโครงการทอดผ้าป่าหนังสือดำเนินงานทอดผ้าป่าหนังสือถวาย
พระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสกษัตริย์เฉลิมพระชนมพรรษา
ครบ 4 รอบ วันที่ 5 ธันวาคม 2518 ได้กำหนดเป้าหมายขั้นแรกไว้ว่า จะจัดทอดผ้าป่า
หนังสือถวายพระราชกุศลให้ได้ 49 วัดนั้น ผลปรากฏว่า ภายในระยะเวลาที่กำหนดไว้
(5 ธันวาคม 2518 - 5 ธันวาคม 2519) สามารถทอดผ้าป่าหนังสือได้ทั้งหมด 58 วัด
ซึ่งเกินกว่าเป้าหมาย ทั้งนี้ไม่รวมวัดนอกโครงการอีกจำนวนหนึ่งซึ่งมีผู้มีจิตศรัทธาขอรับไป
ทอดเอง จากผลดังกล่าวคณะกรรมการโครงการฯ จึงมีมติว่า ในเมื่อกิจกรรมอันเป็นกุศล
นี้ได้รับความร่วมมือและการสนับสนุนจากประชาชนอย่างกว้างขวางก็ควรดำเนินการทอด
ผ้าป่าหนังสือต่อไป และคณะกรรมการได้กำหนดหลักการใหม่ในการดำเนินงานไว้ดังนี้

1. หลังจากวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ 5 ธันวาคม 2519 อันเป็นการจบ
โครงการระยะแรกแล้ว หากผู้มีจิตศรัทธาประสงค์จะทอดผ้าป่าหนังสือ คณะกรรมการฯ
จะให้ความสนับสนุนเช่นเดิม แต่จะมอบให้เจ้าภาพได้เลือกวัด กำหนดวัน เวลา รวมทั้ง
จัดหาหนังสือ เครื่องบริวารผ้าป่าด้วยตัวเอง คณะกรรมการฯ จะช่วยเหลือให้คำแนะนำ
เท่านั้น และอาจไปร่วมหรือส่งหนังสือไปสมทบในการทอดผ้าป่าตามแต่โอกาส

2. คณะกรรมการฯ จะจัดสัมมนาเจ้าอาวาสและผู้ที่ทำหน้าที่บรรณารักษ์เพื่อ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11-12.

ร่วมกันพิจารณาหาแนวทางให้วัดและประชาชนใช้หนังสือให้เป็นประโยชน์มากที่สุด

3. ในการดำเนินงานขั้นต่อไปของโครงการทอดผ้าป่าหนังสือ อาจจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการฯ บ้างตามความเหมาะสม¹

แต่ปรากฏว่างานขั้นต่อไปของโครงการทอดผ้าป่าหนังสือหยุดชะงักลง ทั้งนี้เนื่องจากบรรยากาศทางการเมือง คือได้มีการปฏิรูปการปกครอง เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519 คณะปฏิรูปได้ยุบสภาผู้แทนราษฎรและเปลี่ยนคณะรัฐบาลเสียใหม่ นายธานินทร์ กรัยวิเชียร ใ้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลชุดนี้มีนโยบายขวาจัดเพ่งเล็งนิสิตนักศึกษาที่มีหัวรุนแรง² มีนิสิตศึกษานำหนังสือเกี่ยวกับสิทธิการเมืองมาบริจาคเป็นต้นรถ เมื่อรับมาแล้วก็มีเจ้าหน้าที่คัดหนังสือ แต่บางทีไม่ได้เอาทุกเล่ม คณะกรรมการฯ จึงเกรงว่าจะมีหนังสือทางด้านสิทธิการเมืองปะปนไป หรืออาจมีผู้นำหนังสือด้านสิทธิไปบริจาคที่วัดจะทำให้เสียชื่อโครงการได้ จึงตกลงกันว่า จะหยุดชะงักการดำเนินงานทอดผ้าป่าหนังสือไปสักระยะหนึ่ง เมื่อความรู้สึกเรื่องสิทธิฝ่ายขวา-ฝ่ายซ้ายสงบลงก็จะดำเนินงานทอดผ้าป่าหนังสือต่อไป นอกจากนี้งานขั้นต่อไปของโครงการที่จะจัดสัมมนาเจ้าอาวาสและผู้ที่ทำหน้าที่บรรณารักษ์ก็ยังไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่กรรมการศาสนาได้ให้ความร่วมมือกับกองการศึกษาผู้ใหญ่เป็นอย่างดี โกวิท วรรณพิพัฒน์ ได้ปรึกษาหารือกับประจวบ คำบุญรัตน์ อธิบดีกรมการศาสนาขณะนั้นไว้เรียบร้อยแล้วว่าจะจัดสัมมนาเจ้าอาวาสและผู้ที่ทำหน้าที่บรรณารักษ์ ก็ยังเฉื่อยเปลี่ยนอธิบดีกรมการศาสนา ความคิดในเรื่องการจัดสัมมนาจึงไม่เป็นผลสำเร็จ³

¹คณะกรรมการโครงการทอดผ้าป่าหนังสือฯ, สรุปผลการทอดผ้าป่าหนังสือถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, หน้า 69-70.

²เจดิม จันปฐมพงศ์ และคนอื่น ๆ, ประวัติศาสตร์สังคมไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสติเยรไทย, 2520), หน้า 87.

³สัมภาษณ์ โกวิท วรรณพิพัฒน์, เลขานุการคณะกรรมการโครงการทอดผ้าป่าหนังสือฯ, 22 มีนาคม 2521.

ประวัติและการดำเนินงานของห้องสมุดวัดในต่างประเทศและในประเทศไทย

วัดในคริสตศาสนาและพุทธศาสนาเป็นแหล่งสำหรับการศึกษาเล่าเรียนมาตั้งแต่อดีต หนังสือพระคัมภีร์ในคริสตศาสนาเป็นที่นิยมอ่านและท่องจำกันมาก ถึงแม้ว่าคนจำนวนไม่น้อยไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริง เช่นเดียวกันกับบทสวดมนต์ในพุทธศาสนาซึ่งท่องจำกันเป็นภาษาบาลี แต่ก็นับว่าศาสนาช่วยส่งเสริมนิสัยรักการอ่านหนังสือ และห้องสมุดเป็นเครื่องแสดงถึงวัฒนธรรมของประเทศที่เจริญแล้ว¹

ประวัติห้องสมุดวัดในต่างประเทศ

นักศึกษาอารยธรรมโบราณเชื่อกันว่า นักปราชญ์ชาวสุเมเรียนเป็นชาติแรกที่ได้บันทึกความรู้ต่าง ๆ ทางด้านสังคม การเมือง ปรัชญา และบทสวด ลงบนแท่งดินเหนียวราว 2,700 ปีก่อนคริสตกาล ชาวสุเมเรียนได้สร้างห้องสมุดวัดประมาณปี 1250 ก่อนคริสตกาลได้มีการขุดค้นพบที่เมืองโบรานในอียิปต์และพบห้องสมุดของวัดที่เมืองอิดฟู (Edfu) ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองธีบส์ (Thebes) ประมาณ 50 ไมล์ ห้องสมุดเป็นห้องเล็ก ๆ ห้องหนึ่งภายในวัด บนฝาผนังของห้องสมุดจารึกรายชื่อหนังสือไว้ ได้แก่ หนังสือทางศาสนา การอัสคัว โหราศาสตร์ คาราศาสตร์ เป็นต้น²

วัดทางคริสตศาสนาแห่งแรกตามหลักฐานที่ขุดพบคือ ห้องสมุดที่ควัมแรน (Qumran) ในประเทศอียิปต์ สันนิษฐานว่านักบุญและชาวคริสตศานากลุ่มหนึ่งพากันมาอยู่ตามลำพังในทะเลทรายและช่วยกันสร้างวัดขึ้น และช่วยกันสร้างคัมภีร์ทางคริสตศาสนา จึงจำเป็นต้องมีห้องเพื่อเก็บรักษาคัมภีร์ ห้องสมุดวัดจึงเกิดขึ้น ได้มีการค้นพบห้องสมุดปาบิลัสจาร์กใน

¹ สุทธิลักษณ์ คำพันวงศ์, บรรณารักษศาสตร์ภูมิหลัง (กรุงเทพมหานคร: แผนกวิชาบรรณารักษศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 7.

² Jean Key Gate, An Introduction to Librarianship (New York: McGraw-Hill Book Co., 1968), pp. 9-11.

ค.ศ. 200-400 มีทั้งพระคัมภีร์เก่าและใหม่ (Old and New Testament) วัดแห่งแรกของอียิปต์คือวัดทาเบนนิซี (Tabennisi) ในอียิปต์ตอนบน สร้างโดยนักบุญปาโชมุส (St. Pachomius ค.ศ. 292-345) ที่วัดนี้มีห้องสมุดเล็ก ๆ รวบรวมงานทางศาสนา มีการตั้งระเบียบกฎเกณฑ์ในการใช้ห้องสมุดไว้อย่างรัดกุม อาทิเช่น ห้องสมุดเปิดเฉพาะตอนกลางวัน พระมีสิทธิใช้หนังสือได้ครั้งละ 1 เล่ม แต่ต้องใช้ภายในห้องสมุด ไม่อนุญาตให้ยืมออก นอกจากนี้ห้องสมุดวัดในอียิปต์ยังสะสมวรรณคดีกรีกและละตินด้วย จากหลักฐานการขุดพบห้องสมุดในวัดเพลูเซียม (Pelusium) ซึ่งเจริญรุ่งเรืองในปี ค.ศ. 400¹

ในตอนต้นคริสตศตวรรษที่ 4 โรมมีห้องสมุดประชาชน 28 แห่ง โดยมากเป็นห้องสมุดอยู่ในวัด² เมื่ออาณาจักรโรมันเสื่อมลงในตอนปลายคริสตศตวรรษที่ 4 ห้องสมุดเก่าแก่ของโรมันก็พลอยสูญสิ้นไปด้วย แต่หนังสือต้นฉบับตัวเขียนถูกเก็บซ่อนไว้ จนถึงสมัยกลางได้มีผู้คัดลอกและนำไปศึกษา³

ห้องสมุดวัดในยุคกลาง (คริสตศตวรรษที่ 6-15)

ในราวปี ค.ศ. 500 มีห้องสมุดวัดเกิดขึ้นในอิตาลีตอนใต้ วัดที่รู้จักกันดีคือวัดวิเวเวียม (Vivarium) ซึ่งคาสซิโอโคไรัส (Magnus Aurelius Cassiodorus) สร้างขึ้นใน ค.ศ. 540 ห้องสมุดนี้สะสมตำราทางศาสนา วรรณคดีคลาสสิกกรีกและละติน

¹Elmer D. Johnson, A History of Libraries in the Western World (New York & London: Scarecrow Press, 1965), p. 102.

²สุนทรีย์ หังสสุต, "ประวัติกิจการห้องสมุดของโลกตะวันตก," ใน บรรณารักษ์ 20 (กรุงเทพมหานคร: แผนกวิชาบรรณารักษศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518); หน้า 226.

³Lawrence S. Thompson, "Monastic Libraries," Encyclopaedia of Library and Information Science, 18 (1976): 237.

ในสมัยเดียวกันนี้ นักบุญเบเนดิก (St. Benedict) ได้สร้างวัดมอนเต คาสสิโอ (Monte Cassio) และจัดตั้งห้องสมุดขึ้นในวัด และในปี ค.ศ. 529 ได้มีการออกกฎ ชื่อ Rule of St. Benedict กำหนดกิจวัตรประจำวันของพระว่า งานคัดลอกหนังสือเป็นงานส่วนหนึ่งของพระในนิกายเบเนดิกติน (Benedictine) กฎนี้แพร่หลายมาก นับเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ห้องสมุดวัดอื่น ๆ มีตำราทางศาสนาเพิ่มขึ้น¹

ความคิดเรื่องห้องสมุดวัดขยายตัวไปทั่วยุโรป ในปี ค.ศ. 525 นักบุญแพทริก (St. Patrick) ได้สร้างวัดในประเทศไอร์แลนด์และจัดตั้งห้องสมุดวัดขึ้น พระจากไอร์แลนด์ได้เดินทางไปยังประเทศต่าง ๆ ในยุโรปเพื่อทำการสอนศาสนาและสร้างวัด² พระเหล่านี้ได้เดินทางไปยังประเทศอิตาลีและนำตำราทางคริสตศาสนาไปไว้ในห้องสมุด ในปี ค.ศ. 597 นักบุญออกัสติน (St. Augustine) ได้สร้างวัดในประเทศอังกฤษ ที่เมืองแคนเทอร์เบอรี (Canterbury) และจัดตั้งห้องสมุดขึ้นในวัด ในคริสต์ศตวรรษที่ 7 บิสคอป (Benedict Biscop) สร้างวัดที่เมืองแวร์มัธ (Wearmouth) และแจโร (Jarrow)³ ในฝรั่งเศส วัดที่มีชื่อเสียงได้แก่ คอรับี (Corbie) ห้องสมุดและห้องคัดลอกหนังสือของวัดนี้ (Scriptoria) เป็นแห่งหนึ่งที่ดีที่สุดในยุโรป ในอิตาลี ห้องสมุดของวัดบอบบิโอ (Bobbio) มีชื่อเสียงทางด้านเก็บรวบรวมต้นฉบับตัวเขียน ในเยอรมันนี้ นักบุญโบนิเฟซ (St. Boniface) พระจากอังกฤษได้สร้างวัดฟุลดา (Fulda) ใน ค.ศ. 744⁴ ห้องสมุดของวัดนี้นับเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมคริสเตียน

¹Johnson, A History of Libraries in the Western World, pp. 103-104.

²Thompson, "Monastic Libraries," p. 239.

³Johnson, A History of Libraries in the Western World p. 105.

⁴Ibid.

ในยุโรป มีหนังสือภาษาเยอรมันจำนวนมาก¹ แหล่งอารยธรรมที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในยุโรปคือ สเปน ปรากฏว่ามีศูนย์วัฒนธรรมตามวัดในเมืองหลายแห่ง นักบุญอิสิดอร์ (Isidore) แห่งเซวิล (Seville)² ซึ่งมีชีวิตระหว่าง ค.ศ. 600-636 ได้สร้างวัดและรวบรวมวรรณคดีที่ดีที่สุดเอาไว้ในห้องสมุด สันนิษฐานว่ามีหนังสือจำนวนหลายร้อยเล่ม เพราะเก็บไว้ในตู้หนังสือถึง 14 ตู้ มีโคลงบรรยายหนังสือแต่ละประเภทไว้ ทำให้ทราบว่าหนังสือศาสนา เรื่องเกี่ยวกับสัตว์ ดอกไม้ และกฎหมาย เป็นต้น และคำบรรยาย 2 บรรทัดสุดท้ายของโคลงสามารถใช้เป็นคำขวัญของห้องสมุดสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี ความว่า

"ห้องสมุดเป็นสถานที่สำหรับนักอ่าน ไม่ใช่สถานที่สำหรับนักพูดเรื่อยเจื้อย"

"A reader and a talker can't agree ;

Hence, idle chatterer ; 'tis no place for thee!"³

สมัยฟื้นฟู (Carolingian Renaissance) ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 8 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 9 ได้มีการฟื้นฟูการศึกษาและวัฒนธรรมของยุโรปตะวันตกภายใต้การปกครองของจักรพรรดิชาร์ลมาน (Charlemagne ระหว่าง ค.ศ. 768 ถึง 814)⁴ มีการสร้างโรงเรียน โบสถ์ และห้องสมุด พระองค์ได้อัญเชิญสังฆราชอัลคูอินแห่งยอร์ก (Alcuin of York) ไปสอนหนังสือ และจัดตั้งห้องสมุดพร้อมทั้งห้องคัดลอกหนังสือขึ้นในวัด ห้องสมุดวัดเหล่านี้มิได้เก็บเฉพาะเรื่องราวทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเก็บรวบรวม

¹Thompson, "Monastic Libraries," p. 240.

²Ibid., p. 238.

³Johnson, A History of Libraries in the Western World, p. 106.

⁴Ibid.

วรรณคดีกรีกและโรมันด้วย ตอนปลายศตวรรษที่ 8 จนถึงกลางศตวรรษที่ 11 (ค.ศ. 1066) ชาวยุโรปถูกรุกรานโดยพวก ไวกิง แคนนิช ฮันส์ และมอสเล็ม (Vikings, Danish, Hans, Moslem) วัดและห้องสมุดวัดทั่วยุโรปถูกทำลายท่ามกลางการรบพุ่ง และสงครามเหล่านี้ วัดที่เหลืออยู่ก็ได้รับบทบาทในการรักษาความรู้และทำหน้าที่ให้การศึกษาวรรณกรรมถูกเก็บรักษาไว้ในห้องสมุดและห้องคัดลอกต้นฉบับตัวเขียนของวัด¹

ตลอดยุคกลาง โรมยังคงเป็นศูนย์กลางวรรณกรรม ห้องสมุดวาติกันเป็นห้องสมุดวัดขนาดใหญ่ที่สะสมงานทางศาสนาและวรรณคดี² นำแปลกใจที่ว่าไม่มีห้องสมุดวัดใดในอิตาลีได้รับการพัฒนาระหว่างยุคกลาง (จนมาถึงคริสตศตวรรษที่ 15 สังฆราชนิโคลัสที่ 5 (Nicholas V) ได้ทรงวางรากฐานห้องสมุดสมัยใหม่ที่ห้องสมุดวาติกัน) สาเหตุที่ห้องสมุดของวัดไม่เจริญมีดังนี้คือ

1. ห้องสมุดวัดไม่มีลักษณะเป็นห้องสมุดที่แท้จริง
2. มีมหาวิทยาลัยเกิดขึ้นในอิตาลีและในไมซาก็แผ่ขยายไปทั่วยุโรป ซึ่งมีผลต่อการผลิตหนังสือและสะสมหนังสือ
3. ในคริสตศตวรรษที่ 12 มีการฟื้นฟูการศึกษากฎหมายโรมันที่เมืองโบโลญา (Bologna)

เป็นที่ตระหนักชัดว่า นักศึกษาและครูไม่ต้องการตำราในห้องสมุดวัด เพราะมีการคัดลอกหนังสือเป็นการค้าเกิดขึ้น และสภาชุมชนได้จัดห้องสมุดเอง 2 ศตวรรษหลังจากนั้นก็มีการจัดตั้งห้องสมุดมหาวิทยาลัยขึ้น³ แต่ห้องสมุดวัดก็ยังคงเป็นศูนย์กลางของการศึกษาต่อไปจนถึงสมัยปฏิรูปในยุโรปภาคเหนือ และการปฏิวัติฝรั่งเศส

¹Ibid., p. 107.

²Ibid., p. 108.

³Thompson, "Monastic Libraries," p. 240.

ห้องสมุดวัดในยุคกลางของยุโรปตะวันออก

วัดที่มีชื่อเสียงที่สุดของคอนสแตนติโนเปิลคือ สตูดิโอ (Studio) สร้างโดยนักบุญซีโธดอร์ (St. Theodore มีชีวิตระหว่าง ค.ศ. 759 ถึง 826) ซีโธดอร์ได้บัญญัติกฎไว้ว่า ชาวคริสต์มีหน้าที่คัดลอก เก็บรักษา และใช้หนังสือ วัดที่ซากุฏของซีโธดอร์จะมีห้องคัดลอกหนังสือ (Scriptorium) ในปี 1088 จักรพรรดิคอมเมนุส (Alexis Comnenus) ได้สร้างวัดขึ้นบนยอดเขาและจัดห้องสมุดขึ้น¹ วัดคริสตศาสนานิกายออร์ทอดอกซ์ (Orthodox) ที่มีชื่อเสียงในยุคนั้นคือ เม้าท์ แอธอส (Mount Athos)²

ในปี ค.ศ. 1204 เกิดสงครามครูเสด ชาวเตอร์กโจมตีคอนสแตนติโนเปิลและเผาเมือง วัดและห้องสมุดในวัดก็ถูกทำลายไปด้วย แต่วรรณกรรมจำนวนมากก็ได้ถูกซุกซ่อนและเก็บรักษาไว้ได้ ปัจจุบันนี้มีวัดอยู่บนภูเขา 20 แห่ง มีหนังสือประมาณ 11,000 เล่ม แต่ในจำนวนนี้มีหนังสือเก่าจากยุคแรกเพียงไม่กี่ร้อยเล่ม³ ในศตวรรษที่ 14 กองทัพเตอร์กทวีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น ชาวไบแซนไทน์กรีกต้องหนีจากคอนสแตนติโนเปิลเดินทางไปอิตาลี และได้นำต้นฉบับตัวเขียนของนักปราชญ์โบราณไปด้วย งานเหล่านี้เป็นที่สนใจของนักศึกษาชาวอิตาลี และทำให้มีการเรียนวิชาภาษากรีกและละตินในโอกาสต่อมา⁴

พระจากวัดทางยุโรปตะวันออกเป็นผู้ก่อตั้งศาสนาคริสต์นิกายออร์ทอดอกซ์ในรัสเซีย ในปี ค.ศ. 1051 พระจากวัดแอซอสได้ไปตั้งวัดในเมืองคีโว (Kievo) วัดคริสตศาสนาก็เจริญอย่างรวดเร็ว ปรากฏว่าปลายคริสต์ศตวรรษที่ 12 มีวัด 17 แห่ง

¹Ibid., p. 249.

²Ibid., p. 250.

³Ibid., p. 251.

⁴Ibid., p. 252.

ในเมืองซีโว หนังสือไบแซนไทน์โคแพร์หลายมายังวัดเหล่านี้ด้วย ในห้องสมุดวัดมีวรรณกรรมของโฮเมอร์ (Homer) พลาโต (Plato) และอริสโตเติล (Aristotle) ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ความเจริญด้านวัฒนธรรมของรัสเซียจำกัดอยู่ในวัดและมาสิ้นสุดลงในศตวรรษที่ 18 ในปี ค.ศ. 1917 ห้องสมุดวัดก็ถูกปิด รัฐบาลในกิจการห้องสมุดของตนเอง ครอบงำตัวเขียนถูกนำไปเก็บไว้ตามห้องสมุดใหญ่ ๆ เช่น ห้องสมุดเลนินกราด และมอสโคว์ เป็นต้น¹

ห้องสมุดวัดในยุคกลางตอนปลาย

หลังคริสต์ศตวรรษที่ 12 ห้องสมุดวัดเริ่มลดความสำคัญลง การที่มีมหาวิทยาลัยเกิดขึ้น ทำให้ชนชั้นกลางอ่านออกเขียนได้มากขึ้น และขุนนางได้มีส่วนทำให้หนังสือและห้องสมุดมีความสำคัญภายนอกวัดมากยิ่งขึ้น ห้องสมุดวัดจึงค่อย ๆ ทรุดโทรมลง หนังสือลดจำนวนลงเนื่องจากพระนำไปขายบ้าง จำนำบ้าง ในคริสต์ศตวรรษที่ 13 มีคริสตศาสนานิกายใหม่เกิดขึ้นในประเทศอังกฤษ คือ ฟรานซิสกัน และโดมินิกัน² แต่ไม่ว่าคริสตศาสนานิกายใดก็ยอมรับว่า วัดเป็นศูนย์กลางของการศึกษา และมีคำกล่าวที่ว่า "วัดที่ไม่มีห้องสมุดเปรียบเสมือนปราสาทที่ปราศจากกำแพง"

"A monastery without a library is like a castle without walls."³

ในปี ค.ศ. 1346 ห้องสมุดวัดที่สำคัญในสแกนดิเนเวีย คือ บริจิตตินส์ (Brigittines) มีหนังสือถึง 1,400 เล่ม ในออสเตรีย และเยอรมันนี่ก็มีการเปลี่ยนแปลงในวัดเก่าแก่บางแห่ง คือ คนสามัญทำหน้าที่คัดลอกต้นฉบับตัวเขียน มีการผลิตหนังสือ และเย็บหนังสือ⁴

¹Ibid.

²Ibid., p. 253.

³Johnson, A History of Libraries in the Western World, p. 115.

⁴Thomson, "Monastic Libraries," p. 259.

ระหว่างปี ค.ศ. 1536-1540 ได้มีการทำลายวัดเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้ห้องสมุดวัดถูกปิดและหนังสือจำนวนมากถูกทำลาย แต่บางส่วนได้ถูกเก็บซ่อนไว้ เนื่องจากห้องสมุดวัดมีลักษณะเป็นห้องสมุดเฉพาะมากกว่าห้องสมุดประชาชน จึงมีสามัญชนจำนวนน้อยที่รู้สึกเสียดายที่ห้องสมุดวัดถูกปิด ในประเทศฝรั่งเศส เมื่อห้องสมุดวัดถูกปิดตอนปลายศตวรรษที่ 18 ระหว่างการปฏิวัติฝรั่งเศสได้มีการนำหนังสือจากห้องสมุดวัดไปเก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติในกรุงปารีส และห้องสมุดประชาชนต่าง ๆ ในท้องถิ่นเพื่อเป็นประโยชน์ต่อสังคมมากขึ้น¹ ห้องสมุดวัดในประเทศอังกฤษเสียหายมากกว่าห้องสมุดวัดในประเทศอื่น เมื่อพระเจ้าเฮนรีที่ 8 ยุบอำนาจของวัดลงประมาณ 900 แห่ง หนังสือของห้องสมุดวัดก็สูญหายไป ต้นฉบับตัวเขียนที่สวยงามถูกนำไปขายตามร้ายขายหนังสือ² บางส่วนเท่านั้นที่ถูกเก็บไว้ที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด เคมบริดจ์ และหอสมุดแห่งชาติอังกฤษ³ ในประเทศเยอรมันนี่ก็เช่นกัน การลุกฮือของชาวนาในปี ค.ศ. 1524-1525 เป็นผลให้ห้องสมุดวัดได้รับความเสียหายมาก ในศตวรรษที่ 18 ห้องสมุดวัดในออสเตรีย และสแกนดิเนเวียก็ถูกปิด และห้องสมุดวัดของประเทศอื่น ๆ ในยุโรปก็ได้รับความกระทบกระเทือนจากการปฏิวัติฝรั่งเศส วัดบางแห่งก็ถูกไฟไหม้ บางแห่งก็ถูกทอดทิ้ง⁴ นอกจากนี้การที่มีผู้คิดเครื่องพิมพ์ขึ้นทำให้มีการผลิตหนังสือได้มากขึ้น จึงเกิดมีห้องสมุดประเภทต่าง ๆ⁵ ได้แก่ ห้องสมุดมหาวิทยาลัย ห้องสมุดส่วนตัวของขุนนาง และ

¹James G. Ollé, Library History, 2d ed. fully rev. and enl. (London: Clive Bingley, 1967), p. 38.

²Ibid., p. 39.

³Johnson, A History of Libraries in the Western World, p. 114.

⁴Ibid., p. 115.

⁵Ibid., p. 116.

คนมีเงิน บริการของห้องสมุดวัดในฐานะผู้คุ้มครองอารยธรรมตะวันตกก็เก่าแก่ดั่งสมัย
ห้องสมุดวัดจึงเสื่อมลง

หนังสือและสิ่งพิมพ์ในห้องสมุดวัด

ห้องสมุดวัดในสมัยกลางยุคแรกมีหนังสือน้อย เนื่องจากห้องเก็บหนังสือโดย
ทั่วไปมีขนาดเล็ก โดยมากมักเก็บหนังสือไว้ในตู้ซึ่งวางเรียงรายไว้ตามระเบียบโบสถ์¹
แม้แต่ห้องสมุดของวัดใหญ่ ๆ ก็นับว่ามีขนาดเล็กเมื่อเทียบกับมาตรฐานห้องสมุดสมัยใหม่
สำหรับห้องสมุดวัดสมัยกลาง ถ้ามีหนังสือ 1,000 เล่มขึ้นไปก็ถือว่าหนังสือมากพอแล้ว
เนื่องจากห้องสมุดไม่ได้รับเงินอุดหนุนจากราชการ หนังสือจึงเพิ่มขึ้นช้ามาก จำนวน
หนังสือเพิ่มขึ้น 3 ทาง คือ

1. โดยการยึดต้นฉบับจากวัดอื่นมาคัดลอก หรือส่งพระไปคัดลอกงานชิ้นสำคัญๆ
จากวัดอื่น

2. โดยการซื้อเป็นครั้งคราว

3. โดยได้รับบริจาค (gift) หรือโดยการขอ²

การจัดหาที่จำเป็นมากที่สุดคือ การขอรับบริจาค ความเจริญของห้องสมุดวัดจึงเป็นไป
อย่างช้า ๆ

ตามบัญชีรายชื่อหนังสือปรากฏว่า ห้องสมุดวัดมีหนังสือทางศาสนาเป็นส่วนมาก
แกนกลางของหนังสือในห้องสมุดคือ คัมภีร์ไบเบิล นอกจากนี้มีตำราภาษาละติน ไวยากรณ์
วรรณกรรมคลาสสิก และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ในปี ค.ศ. 1200 ห้องสมุดวัดมีหนังสือ
สาขาวิชาต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอีกคือ หนังสือกฎหมาย งานของนักเขียนสมัยกลาง วิทยาศาสตร์
คำประพันธ์ และบทละคร มีการแปลตำราจากภาษาละตินเป็นภาษาท้องถิ่นมากขึ้น หนังสือ

¹Ibid., p. 111.

²Ollé, Library History, 2d ed. fully rev. and enl., p. 36.

มีรูปแบบเป็น Codex คือเขียนข้อความลงบนแผ่นหนังแล้วเย็บติดกันเป็นเล่มแบบหนังสือปัจจุบัน¹

การจัดหนังสือของห้องสมุดวัด

มีการจัดหมู่หนังสือหลาย ๆ โดยจำแนกไปตามหมวดวิชา ห้องสมุดวัดบางแห่งก็จัดตามขนาดของหนังสือ บางแห่งจัดตามลำดับที่หนังสือเข้ามา บางแห่งก็จัดเรียงตามลำดับอักษรชื่อผู้แต่ง หรือบางแห่งก็จัดเรียงตามลำดับอักษรชื่อเรื่อง ในคริสต์ศตวรรษที่ 8 มีการทำบัญชีรายชื่อหนังสือจารึกลงในแผ่นหนัง²

บุคลากรของห้องสมุดวัด

พระทำหน้าที่เป็นบรรณารักษ์ หน้าที่ของบรรณารักษ์ที่กำหนดไว้คือ ฝ่าหนังสือไม่ให้สูญหายหรือถูกทำลาย เนื่องจากงานบรรณารักษ์เป็นงานง่าย เพียงให้ยืมหนังสือเท่านั้น และมีผู้ยืมหนังสือน้อย พระที่ทำหน้าที่บรรณารักษ์จึงต้องทำหน้าที่อื่นด้วย³ วิชาบรรณารักษศาสตร์ในห้องสมุดวัดสมัยกลางจึงมีการเคลื่อนไหวเข้ามา

บริการของห้องสมุดวัด

งานบริการหลักของห้องสมุดวัดคือ การให้ยืมหนังสือภายในวัด เกือบจะไม่มี การอนุญาตให้คนภายนอกยืมหนังสือ J.W. Clark กล่าวว่า "ห้องสมุดวัดในสมัยกลางก็คือ ห้องสมุดประชาชน" เพราะห้องสมุดวัดก็ให้บริการแก่ประชาชนทั่วไป แต่ถึงแม้ว่าคนภายนอกจะมีโอกาสยืมหนังสือได้บ้าง เป็นครั้งคราว ก็มีสามัญชนน้อยคนที่สามารถใช้

¹Johnson, A History of Libraries in the Western World, pp. 111-112.

²Ibid., p. 113.

³Ibid.

หนังสือของห้องสมุดวัดได้ โดยมากขอยืมเพื่อจุดประสงค์ในการอ้างอิง¹

การยืมระหว่างห้องสมุดยังไม่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในสมัยกลาง โดยปกติมีการยืมระหว่างห้องสมุดที่ใกล้เคียงกัน และมีบ้างเป็นบางครั้งที่มีการยืมระหว่างห้องสมุดที่ห่างไกลกัน เช่น การยืมระหว่างห้องสมุดวัดฝรั่งเศสกับกรีซ หรือห้องสมุดวัดอังกฤษกับออสเตรีย เป็นต้น²

ระเบียบของห้องสมุดวัด

ห้องสมุดวัดเปิดให้ใช้เฉพาะในตอนกลางวัน

ผู้มีสิทธิยืมหนังสือได้คือพระในวัด และยืมได้ครั้งละ 1 เล่ม ห้องสมุดวัดบางแห่งกำหนดระยะเวลายืมนานถึง 1 ปี คนภายนอกที่มีโอกาสยืมหนังสือได้ต้องเป็นผู้นำทางศาสนา ข้าราชการ และขุนนาง³ เป็นต้น

ตอนปลายยุคกลาง เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างในห้องสมุดวัด การที่จำนวนหนังสือเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากในศตวรรษที่ 15 ห้องสมุดวัดจึงมีแนวโน้มที่จะเป็นอาคารเอกเทศ มีการเก็บหนังสือบนหิ้งเปิดเพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงหนังสือได้สะดวกขึ้น หนังสือแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ หนังสือทั่วไป และหนังสืออ้างอิง ซึ่งมีข้อจำกัดในการใช้อย่างเข้มงวด หนังสือราคาแพงและต้นฉบับตัวเขียนถูกดามโซไว้ บางแห่งก็ใช้โซยาวพอที่ผู้ใช้ห้องสมุดจะนำหนังสือไปอ่านที่โต๊ะใกล้ ๆ ใด นอกจากนี่ยังมีการนำครุภัณฑ์ใหม่ ๆ เข้ามาใช้เพื่อให้ผู้ใช้ห้องสมุดได้รับความสะดวกสบายยิ่งขึ้น เช่น โต๊ะเก็บหนังสือที่หมุนได้รอบทิศ เพื่อให้ผู้ใช้ยืนอยู่กับที่ก็สามารถหมุนเลือกหนังสือได้⁴

¹Olle, Library History, 2d ed. fully rev. and enl., p. 37.

²Johnson, A History of Libraries in the Western World, p. 112.

³Ibid.

⁴Ibid., p. 113.

จากประวัติวิวัฒนาการของห้องสมุดวัดจะเห็นได้ว่า ห้องสมุดวัดมีความเจริญ และเสื่อมหลายครั้งในยุโรป แต่ก็นับได้ว่าห้องสมุดวัดเป็นหัวใจของการศึกษาและมีบทบาท ในการรักษาวัฒนธรรมตะวันตกเป็นเวลากว่า 1,000 ปี เมื่อมหาวิทยาลัยเกิดขึ้น ห้อง- สมุดมหาวิทยาลัยก็เจริญขึ้นและเป็นศูนย์กลางของการศึกษาแทนที่ห้องสมุดวัด ห้องสมุดวัด จึงเสื่อมลงและสูญสิ้นไปในศตวรรษที่ 17 ปัจจุบันนี้ห้องสมุดวัดมีความสำคัญเพียงเล็กน้อย ภายนอกกำแพงวัด ห้องสมุดวัดเก่าแก่ที่รอดพ้นจากการถูกทำลายจัดเป็นพิพิธภัณฑ์ของ โบราณที่หาความีได้ มีห้องสมุดวัดสมัยใหม่บางแห่ง เช่น วัดเกทซีเมน (Gethsemane) ในเคนตักกี (Kentucky) มีห้องสมุดวัดที่ดีเยี่ยม แต่ห้องสมุดวัดส่วนมากในปัจจุบันต้อง พึ่งห้องสมุดมหาวิทยาลัยและห้องสมุดวิจัย¹

ประวัติความเป็นมาของห้องสมุดวัดในประเทศไทย

พุทธสาวกเป็นบุคคลคณะแรกที่ริเริ่มห้องสมุดทางศาสนาขึ้นเมื่อประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว² ความริเริ่มนี้ก่อตัวขึ้นในปี พ.ศ. 433 ที่ประเทศลังกา โดยพระสงฆ์ชาวลังกา เห็นพ้องกันว่า บ้านเมืองเป็นจลาจลเนื่อง ๆ และมีเหตุรบพุ่งกับพวกพหิมิหจนบ้านเมือง ไร้สาระส่าย เกรงพระธรรมวินัยซึ่งพระภิกษุชาวลังกาได้ท่องจำไว้บอกเล่าสืบต่อกันมา ตั้งแต่พระมหินทร เถระมาประดิษฐานสงฆมณฑลในประเทศลังกาจะสาบสูญไปเสีย พระสงฆ์ เหล่านั้นจึงได้ประชุมสังคายนาพระไตรปิฎก (นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 5) ซึ่งได้จารึก

¹Thompson, "Monastic Libraries," p. 259.

²ปิ่น มุกขนัตต์, "การพัฒนาห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ทางศาสนา," ใน เอกสาร ประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง การส่งเสริมและการจัดห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ ประจำวัด (พระนคร: กรมการศาสนา, 2513), หน้า 1. (ในเขตคณะสงฆ์ภาค 18 ณ วัดโคกสฆานคุณ อำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดสุพรรณบุรี 18-22 ตุลาคม 2513).

ไตรปิฎกลงไว้เป็นคัมภีร์เป็นครั้งแรก¹ ลงในใบลาน ผู้ร้อยเป็นคัมภีร์ เรียกว่า คัมภีร์พระไตรปิฎก แล้วส่งไปให้วัดต่าง ๆ ในนานาประเทศเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ศึกษาเล่าเรียนสืบมา พระไตรปิฎกเหล่านั้นจึงได้แพร่หลายมาจนถึงประเทศไทย² เมื่อมีหนังสือก็ต้องมีที่เก็บ จึงเกิดมีห้องสมุดในวัดพุทธศาสนา

✓ สำหรับประเทศไทย บรรพบุรุษของไทยก็ได้ถ่ายทอดกิจการห้องสมุดทางศาสนา มาดำเนินการควบคู่กับการปฏิบัติศาสนกิจด้านอื่น วัตถุประสงค์ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปก็คือ "หอไตร" เป็นห้องสมุดทางศาสนาที่สร้างไว้เป็นเอกเทศ จะมีอยู่ตามวัดวาอารามต่าง ๆ ที่มีอายุยาวนานพอสมควร ห้องสมุดดังกล่าวเก็บรวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นสำคัญ จึงเรียกว่า "หอพระไตรปิฎก" และเรียกสั้น ๆ ว่า "หอไตร"³ ปัจจุบันนี้ก็ยังมียุ่ตามวัดทั้งในกรุงเทพมหานคร และต่างจังหวัด

✓ คัมภีร์พระไตรปิฎกที่จารลงในใบลานถือว่าเป็นพระคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ สถานที่เก็บพระคัมภีร์คือ หอไตร จึงมักสร้างขึ้นให้สวยงามเป็นพิเศษ สร้างเป็นอาคารเอกเทศต่างหากจากกุฏิพระสงฆ์⁴ สมัยโบราณท่านสร้างหอไตรไว้ในเขตพุทธาวาส ซึ่งถือว่าเป็น

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเดชาดิศร ราชบัณฑิตยสถาน, ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป [ม.ป.ท., 2503], หน้า 81. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 26 เมษายน 2503).

² ปิ่น มุทุกันต์, "การพัฒนาห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ทางศาสนา," ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง การส่งเสริมและการจัดห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ประจำวัด, หน้า 1.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

⁴ พระครูวิจิตรธรรมคุณ (เขมาจาโร), "พระไตรปิฎกฉบับใบลานในพระวิหารวัดราชบพิธ," วารสารห้องสมุด 4 (กันยายน-ตุลาคม 2508): 308.

เขตสำคัญที่สุดของวัด และสร้างด้วยศิลปกรรมอันประณีตของท้องถิ่นนั้น ๆ¹ โดยปกติจะสร้างเป็นรูปคล้ายโบสถ์ขนาดเล็ก สร้างด้วยไม้อวนหรือข้างล่างก่ออิฐถือปูน หรือมีเสาสูงกว่าอาคารอื่น ๆ ในบริเวณวัด เพราะเป็นที่เก็บหนังสือศักดิ์สิทธิ์² เป็นที่สังเกตว่า การสร้างหอไตรไว้กลางสระ เป็นความนิยมอย่างหนึ่ง อาจจะเกี่ยวกับความปลอดภัยของพระไตรปิฎกก็ได้ มีหอไตรในวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะทางภาคเหนือหลายแห่งสร้างอยู่กลางสระ³

คัมภีร์พระไตรปิฎกมีจำนวนมากมายหลายร้อยผูก รวมกันหลาย ๆ ผูกมีน้ำหนักหนักไว้ แล้วบรรจุไว้ในกล่องไปเก็บเรียงไว้ในตู้สักที่หนึ่ง แล้วจึงนำไปเก็บไว้ในหอไตรอาทิเช่น หอไตรของวัดราชบพิธ เก็บพระไตรปิฎกฉบับโบราณของหลวง (มีตราแสดงเครื่องหมายของหลวงทำไว้อย่างวิจิตรงดงาม) ซึ่งได้รับพระราชทานมาเมื่อสร้างวัดใหม่ ๆ ในตอนต้นรัชกาลที่ 5 สมัยที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราธิบดีฯ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงครองวัด โปรดให้ช่างทำตู้ไม้สักขนาดใหญ่ 3 ตู้ ตั้งไว้ในหอไตรสำหรับบรรจุคัมภีร์พระไตรปิฎกโบราณนั้น⁴ หอพระไตรปิฎกของวัดบวรนิเวศวิหารมีมาแต่ครั้งสร้างวัด ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของพระเจดีย์⁵ หอไตรของวัดพระเชตุพนฯ

¹ ปิ่น มุกขนัด, "การพัฒนาห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ทางศาสนา," ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง การส่งเสริมและการจัดห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ประจำวัด, หน้า 1.

² แม่นมาส ขวดีต, "หอสมุดแห่งชาติ," เอกสารพิมพ์ไทย 8 (สิงหาคม 2520): 8.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ พระครูวิจิตรธรรมคุณ (เขมาจาโร), "พระไตรปิฎกฉบับโบราณในพระวิหารวัดราชบพิธ," หน้า 307.

⁵ พระโสภณคณาภรณ์, "ห้องสมุด," ใน บวรบวรนิเวศ (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2499), หน้า 36. (อนุสรณ์วันห้องสมุดวัดบวรนิเวศวิหาร 12 กรกฎาคม 2499).

(พระมณฑลหอพระธรรม) หอธรรมเก่าสร้างครั้งรัชกาลที่ 1 หลังคา ๘๖ พื้น ปรักหักพัง รัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้สถาปนาขึ้นใหม่ทั้งหมด¹ เพื่อประดิษฐานพระไตรปิฎก ซึ่งจารลงในใบลานเป็นอักษรขอมฉบับหนึ่ง เรียกว่า "พระไตรปิฎกฉบับเทพชุมนุม" พระราชทานไว้ในหอไตรจตุรมุขยอดทรงมงกุฎ พระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 3 ในการสร้างพระไตรปิฎกและหอไตร เพื่อเป็นห้องสมุดสำหรับพระสงฆ์สามเณรได้ศึกษาพระธรรมวินัย บนผนังหอไตรนี้เขียนภาพการสังคายนาพระไตรปิฎก 9 ครั้ง² ในเขตสังฆาวาสยังมีหอไตรอีก 3 แห่งสำหรับพระราชกณะ ปัจจุบันหอไตรเปรียบเสมือนห้องสมุดใบลานเกี่ยวกับหนังสือพระธรรมเทศนา พระไตรปิฎก พระบาลี และตำราเรียนของบรรดาพระสงฆ์และสามเณร จึงนับได้ว่า "หอไตร" เป็นห้องสมุดสำหรับพระสงฆ์และสามเณรในการศึกษาพระธรรม โดยเฉพาะ³

พระพุทธศาสนาเริ่มมาประดิษฐานในประเทศไทยเมื่อราว พ.ศ. 300 เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทำสังคายนาพระไตรปิฎกแล้ว ได้ส่งพระโสณเถระและพระอุตรเถระมาเผยแผรศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ (คือจังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน) สัทธีพระศาสนาในครั้งนั้นเรียกว่า สัทธีสาวกญาณ (หรือหินยาน) ครั้นต่อมาเมื่อสิ้นราชวงศ์พระเจ้าอโศกแล้ว ในอินเดียเกิดสัทธีพุทธศาสนาขึ้นอีกสัทธีหนึ่ง เรียกว่า สัทธีมหายาน แปลงพระไตรปิฎกจากภาษามคธเป็นภาษาสันสกฤต ตั้งแต่ราว พ.ศ. 1200 เป็นต้นมา พวกที่นับถือศาสนาถูกพวกที่นับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาอิสลามเบียดเบียน พระพุทธศาสนาใน

¹ อนุวิจิตรมาตรา, ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ (พระนคร: สำนักพิมพ์สาส์นสวรรค์, 2509), หน้า 52.

² ราวที่ กุลสมบุรณ์, วัดพระเชตุพน ๗ ห้องสมุดประชาชนแห่งแรกในประเทศไทย, เอกสารบรรณารักษศาสตร์ เล่ม 3 (พระนคร: แผนกวิชาบรรณารักษศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2508), หน้า 28.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

ประเทศอินเดียก็เสื่อมโทรมลง จนถึงราวปี พ.ศ. 1700 ในประเทศลังกา พระเจ้า
 ปกรมพาทุมหาราช เป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่ในพุทธศาสนาเถรวาทให้รุ่งเรืองขึ้นใน
 ประเทศลังกา ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช¹ นับได้ว่าเป็นสมัยที่
 เจริญรุ่งเรืองที่สุดของประวัติศาสตร์ชาติไทยในยุคสมัยประวัติศาสตร์ พระเกียรติของพระเจ้า
 รามคำแหงปรากฏทางคานวาทฐานแบบแผนประเพณี มีการประดิษฐ์พระบรมพุทท-
 ศาสนาให้ถาวรมั่นคง และการคิดแบบอักษรหนังสือไทยขึ้น² พระองค์โปรดให้จารึก
 เรื่องราวในสมัยนั้นไว้บนหลักศิลาใน พ.ศ. 1835³ พ่อขุนรามคำแหงได้ส่งทูตไปสืบ
 พุทธศาสนาในลังกาและได้นำเอาพุทธศาสนาเถรวาทเข้ามาสู่กรุงสุโขทัย สมณทูต
 ได้นำเอาคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งจารึกลงในใบลานเข้ามาด้วย พระในเมืองไทยก็ได้ความคิด
 ในการจารึกเรื่องราวต่าง ๆ ลงในใบลานจากอินเดีย⁴ เมื่อมีการจารึกมาก ๆ เข้าก็
 ต้องมีการเก็บรวบรวม คัมภีร์พระไตรปิฎกเหล่านี้จึงตกเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์จะต้องควบคุม
 ดูแลรักษาไว้ไม่ให้สูญหายไป ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ 2 ประการ คือ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมปาฐกถา
 แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม ทรงบรรยายที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2467
 (ม.ป.ท., 2519) หน้า 27-28. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง
 โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าอาชวทิศ คีตกุล ณ เมรุหน้าพลับพลา
 อิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 22 มกราคม 2519).

² ขุนวิจิตรมาตรา, หลักไทย พิมพ์ครั้งที่ 7. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
 บำรุงสาส์น, 2519), หน้า 168.

³ ยอร์ช เซเคส์, ประชุมจารึกสยามภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (พระนคร:
 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467), หน้า 52.

⁴ ทวี มุขชระโกษา, "วิวัฒนาการของห้องสมุดในเมืองไทย," ใน ที่ระลึกเปิด
 ห้องสมุดประชาชนนนทบุรี, หน้า 29. (ธนบุรี: โรงพิมพ์คำทรงธรรม, 2509).

1. เพื่อให้พระได้ศึกษาเล่าเรียนเพื่อสืบต่อศาสนา
2. เพื่อนำไปเป็นหลักฐานอ้างอิงเวลาเผยแพร่พระพุทธศาสนาออกไปในที่อื่น¹

หน้าที่อันสำคัญของพระสงฆ์ก็คือ การศึกษาพระพุทธศาสนาและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ดังนั้นพระในพุทธศาสนาจึงได้ทำการคัดลอกพระไตรปิฎกหรือหนังสือเทศน์ขึ้น ประเพณีนี้ยังคงมีตกค้างอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกการคัดลอกพระไตรปิฎกหรือหนังสือเทศน์ว่า "การสร้างหนังสือ" คนไทยสมัยเก่าเชื่อกันว่า การสร้างหนังสือทางพระพุทธศาสนาได้กุศลแรง จึงพากันนิยมสร้างหนังสือมาก บางคนไม่รู้หนังสือธรรม ไม่สามารถคัดลอกเองได้ก็ว่าจ้างให้คนอื่นคัดลอกให้แล้วนำไปฉลองทำบุญอุทิศให้เป็นหนังสือของวัด² ส่วนพระตามวัดต่าง ๆ เมื่อท่านศึกษาเล่าเรียนแล้วท่านก็ต้องการคัดลอกหนังสือเทศน์ไว้ให้เป็นสมบัติของวัดบ้าง ด้วยวิธีการที่พระคัดลอกก็คือ การว่าจ้างให้ผู้อื่นคัดลอกก็ดี หรือผู้รู้คัดลอกเองก็ดี ทั้ง 3 วิธีนี้ทำให้หนังสือผูกหรือหนังสือทางพระพุทธศาสนามีปริมาณมากขึ้นเรื่อย ๆ พระสงฆ์จึงมีหน้าที่เก็บรวบรวมหนังสือเหล่านั้นไว้ วัดใหญ่ ๆ ที่ตั้งมานานมีหนังสือผูกอยู่เป็นจำนวนมาก เจ้าอาวาสจึงจัดสร้าง "หอไตร" ขึ้นเพื่อเก็บรวบรวมหนังสือ³

หอไตร นับเป็นห้องสมุดขานานดั้งเดิมของไทยเรา เข้าใจกันว่าได้เริ่มมีขึ้นตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย เพราะปรากฏว่าพระมหาธรรมราชาลิไทยซึ่งได้ครองกรุงสุโขทัย

¹ศรีทอง สีหาพงศ์, "ห้องสมุดหอไตร," วารสารห้องสมุด 4, 5, 6

(กรกฎาคม-สิงหาคม-กันยายน 2517): 399.

²สมัยเกษม สุพันธ์ ไทยธวัช, หัวหน้าฝ่ายโครงการและงบประมาณ, 4 พฤษภาคม 2521.

³ศรีทอง สีหาพงศ์, "ห้องสมุดหอไตร," หน้า 399.

เป็นรัชกาลที่ 5 ในราชวงศ์พระร่วง ทรงรวบรวมหนังสือที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก¹ พระองค์ได้เล่าเรียนในสำนักสงฆ์ลังกาวงศ์และราชบัณฑิตจันทรงทราบพระไตรปิฎกแตกฉาน ข้อนี้มีหลักฐานที่ได้ทรงแต่งหนังสือซึ่งหอพระสมุดไค้พิมพ์ เรียกว่า "ไตรภูมิพระร่วง"² คือประการหนึ่ง ทรงเลื่อมใสในพระศาสนาตามลัทธิลังกาวงศ์ถึงทรงอาราธนาพระเถระชาวลังกาเข้ามาเป็นสังฆราชในกรุงสุโขทัย³

หอไตรคงจะเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะว่ามี การคัดลอก และรวบรวมคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพุทธศาสนากันมากขึ้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1977-1992) ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนามาก ทรงอุทิศที่พระราชวังตอนหนึ่งสร้างเป็นวัดพุทธาวาส ซึ่งได้นำมาในชั้นหลังต่อมาว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์⁴ และทรงพระราชนิพนธ์หนังสือมหาชาติคำหลวง⁵ ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนามากถึงกับทรงผนวช การที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จออกทรงผนวชนั้น พระเกียรติยศแพร่หลายไปในนานาประเทศ พระเจ้าติโลกราช พระเจ้าหงสาวดี และพระเจ้าศรีสัตนาคนหุต ต่างแต่งราชทูตให้เชิญเครื่องราชสักการะและบริวารเข้ามาถวาย และทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วย⁶ พระเจ้าติโลกราช เจ้าเมืองเชียงใหม่ ได้ทำพิธีสังคายนาพระไตรปิฎก

¹ สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์, "วิวัฒนาการของห้องสมุดในประเทศไทย," วารสารห้องสมุด 2 (มีนาคม-เมษายน 2507): 191.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมปาฐกถา, หน้า 37.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73-74.

ในปี พ.ศ. 2020¹

เมื่อเสียดวงศรียุชยาแก่พม่าครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310² พม่าได้เผาวัดวัง บ้านเรือนเสียหายมากมาย หอไตรก็ถูกทำลายไปด้วย หนังสือพระไตรปิฎกจึงเป็นอันตรายเป็นสูญหายไปเกือบหมด³ หลังจากที่พระเจ้าตากสินมหาราชตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว ทรงฟื้นฟูบูรณะพระพุทธรูปศาสนาโดยทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ อึ่งเมื่อคราวเสด็จไปปราบชมรมเจ้านครศรีธรรมราช โปรดให้ราชบัณฑิตจัดพระไตรปิฎกลงบรรจุเรือเชิญมายังกรุงธนบุรี เมื่อคัดลอกเสร็จแล้วจึงจะเชิญออกมาส่งไว้ตามเดิม ทรงให้ช่างช่างจาร ๆ พระไตรปิฎกจนสิ้นทุก ๆ พระคัมภีร์สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก⁴ เมื่อปราบชมรมเจ้าพระฝางได้สำเร็จ ก็โปรดให้เก็บพระไตรปิฎกลงมายังกรุงธนบุรีด้วย⁵ แล้วโปรดให้จัดสร้างหอพระไตรปิฎกหลวงขึ้นเพื่อใช้เป็นทีเก็บพระไตรปิฎก นอกจากนั้นพระเจ้าตากยังได้ทรงสั่งให้พระราชอาณาเสาะแสวงหาตำราต่าง ๆ ซึ่งกระจัดกระจายไปในคราวกรุงแตกเพื่อจะได้นำมารวบรวมและให้พระและเณรได้ศึกษาเล่าเรียนในพระอารามหลวงด้วย⁶

¹ กรุงเทพฯ, ประชุมตำนานและเรื่องน่ารู้ของไทย (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: สำนักพิมพ์บรรณคดี, 2517), หน้า 223.

² พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, (พระนคร: กรมศิลปากร, 2511), หน้า 601. (พิมพ์แจกในงานบรรจุศพนายไต้ลง พระระภา ณ สุสานศรีราชา วันที่ 4 กันยายน 2511).

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (ภาคจบ) (พระนคร: สำนักพิมพ์ไอเดียสตรี, 2505), หน้า 288.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 331-332.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 339.

⁶ ศรีทอง สีหาพงศ์, "ห้องสมุดหอไตร," หน้า 400.

หนังสือเบ็ดเตล็ดทางพระพุทธศาสนา¹ กับใช้เป็นที่เรียนหนังสือและศึกษาค้นคว้าของพระและเณรในสมัยนั้นด้วย

จะเห็นได้ว่า ความมุ่งหมายดั้งเดิมในการจัดตั้ง "หอไตร" ขึ้นมานั้นก็เพื่อเป็นสถานที่เก็บรวบรวมหนังสือทางพระพุทธศาสนา และใช้เป็นที่เล่าเรียนของพระและเณร และผู้ใฝ่ใจศึกษาเล่าเรียนด้วย ในอดีตวัดเป็นสถาบันการศึกษาที่มั่นคง เป็นแหล่งรวมสรรพวิทยาการไว้เพื่อบริการแก่พระภิกษุสามเณรและประชาชนบางกลุ่ม แต่เป็นไปในวงแคบ ผู้ใช้หอไตรให้เป็นประโยชน์แก่การศึกษาเล่าเรียนได้ก็มีแต่ภคชัตริย์ ขุนนาง และพระ เณร เท่านั้น ประชาชนทั่วไปไม่มีโอกาสได้ใช้² หอไตรมิใช่เพียงเก็บรวบรวมสรรพวิทยาการไว้ให้มีอยู่เท่านั้น แต่ได้จัดไว้เพื่อบริการผู้ใฝ่ใจศึกษาค้นคว้าด้วย จะเห็นได้จากการจัดระบบหมวดหมู่ของหนังสือคัมภีร์ต่าง ๆ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า โดยจัดหมู่ใหญ่ไว้ 3 หมู่ ตามเรื่องของคัมภีร์³ คือ

1. พระวินัย ได้แก่ หมวดที่ว่าด้วย เรื่องระเบียบวินัยของพระสงฆ์ ตลอดจนข้อวัตรปฏิบัติเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งที่เป็นของพระสงฆ์โดยตรงและที่เกี่ยวข้องกับฆราวาส
2. พระสูตร ได้แก่ หมวดที่ว่าด้วย เรื่องเกี่ยวกับพระธรรมที่ทรงแสดงโดยระบุถึง เวลา เหตุการณ์ บุคคล และสถานที่
3. พระอภิธรรม ได้แก่ หมวดที่ว่าด้วย หลัก อภิปรัชญา หรือธรรมล้วน ๆ

¹คำรง เพ็ชรพลาย, "บทบรรณาธิการ : พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับงานหอพระสมุด," วารสารหอสมุด 2 (มีนาคม-เมษายน 2510): 103.

²ปิ่น มุทุกันต์, "การพัฒนาห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ทางศาสนา," ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาวิชาการ เรื่อง การส่งเสริมและการจัดห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ประจำวัด, หน้า 2.

³พระมหาอัมพร อมฺพโร, "ห้องสมุดกับการศึกษาของพระสงฆ์," พุทธจักร 11 (พฤศจิกายน 2516): 26.

หมู่ใหญ่ ๆ ทั้ง 3 นี้ยังแยกออกไปเป็นหมู่ละ 9 หมวดย่อย ซึ่งรู้กันทั่วไปว่า "นวัจนศาสตร์" (คำสอนของพระศาสดา 9 หมวด) คือ

1. สุตตะ คือหมวดที่เกี่ยวกับข้อความซึ่งทรงแสดงไว้เป็นเรื่อง ๆ เช่น เรื่องมงคลสูตร

2. เคยยะ คือหมวดที่เกี่ยวกับความเรียงบ้าง ร้อยกรองบ้าง ประปนคละกันไป

3. เวชยาภรณ์ คือหมวดที่เกี่ยวกับความเรียงล้วน ๆ ไม่มีร้อยกรอง ประปน

4. คาลา คือหมวดที่เกี่ยวกับร้อยกรองล้วน ๆ ไม่มีความเรียงปน

5. อุทาน คือหมวดที่เกี่ยวกับถ้อยคำที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งด้วย

โสมนัสญาณ

6. อธิกัตตะ คือหมวดที่เกี่ยวกับเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสคำอุเทศ (คำขึ้นต้น) แล้วทรงแสดงนิเทศ (คำอธิบาย) และจบลงด้วยคำนิคม (คำสรุป) ในตอนท้าย

7. ชาตตะ คือหมวดที่เกี่ยวกับนิทาน แสดงความเป็นมาในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า

8. อัปภูตัมมะ คือหมวดที่เกี่ยวกับเรื่องที่ทรงแสดงข้อที่นำอัสจรรย

9. เวทลละ คือหมวดที่เกี่ยวกับถ้อยคำที่ทรงโต้ตอบข้อซักถามเพื่อให้เข้าใจเรื่องนั้น ๆ แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น¹

ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้ศึกษาใคร่คนคว่าใคร่สะดวกและตรงตามเนื้อเรื่องที่ต้องการ แม้การจัดหมวดหนังสือดังกล่าว มิได้ใช้สัญลักษณ์อย่างหนึ่งอย่างใดแทนอย่างปัจจุบัน ก็ยังให้เกิดความสะดวกในการค้นคว้าพอสมควร² หอไตรซึ่งได้ถูกจัดไว้ตามระบบดังกล่าวได้เจริญ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

² เรื่องเดียวกัน.

รุ่ง เรื่องสืบทอดกันมาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หอไตรได้เสื่อมโทรมลงและสูญหายไปจากความทรงจำของชาวไทยภายในระยะเวลาไม่เกิน 50-60 ปี¹ มาถึงเรื่อง ความนิยมในการสร้างหอไตรและการใช้หอไตรได้เสื่อมคลายลงจนถึงกับหอไตรได้ถูกตัดออกจากกิจการห้องสมุด สถานที่ซึ่งมีอยู่ก็ถูกปิดตายหรือใช้ในกิจการอย่างอื่นไปเสียมาก บางแห่งก็ได้รับความสนใจในแง่โบราณสถาน หลายวัดได้สร้างห้องสมุดขึ้นใหม่แทนที่จะดำเนินการสืบต่อจากหอไตร² หอไตรที่มีอยู่แล้วก็ไม่ได้รับการดูแลรักษา จึงปรากฏว่า ลม แดด และฝนได้ทำลายหอไตรทั้งพระคัมภีร์ เกือบหมกคสันที่เหลือก็ถูกสัตว์ อาทิเช่น หนู ปลวก เป็นต้น แทะไชจนจะไม่เหลือ³ หอไตรก็เลยค่อย ๆ เลือนหายไปจากความทรงจำของศาสนิกชน สาเหตุที่ทำให้หอไตรเสื่อมโทรมลงและสูญหายไปเนื่องมาจากสาเหตุต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. เนื่องจากระบบการปกครองประเทศเปลี่ยนแปลงไป เป็นที่ทราบกันคืออยู่แล้วว่า ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงระบบการปกครองแบบใหม่ขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้นทำให้หัวเมืองเล็ก ๆ ทั้งหลายซึ่งมีเจ้าเมืองปกครองถูกยุบลง เป็นเพียงหมู่บ้านหรือตำบลเท่านั้น เป็นเหตุทำให้ขาดเจ้าเมืองที่จะทำนุบำรุงหอไตร เมื่อไม่มีผู้เอาใจใส่ดูแลและทำนุบำรุง หอไตรตามเมืองที่ถูกยุบลงเหล่านั้นก็เสื่อมโทรมลง และสัดหักพังสูญสิ้นไปในเวลาไม่นานนัก

2. ระบบการศึกษาของประเทศไทยเปลี่ยนแปลงไป เดิมวัดเป็นแหล่งกลาง

¹ปิ่น มุทุกันต์, "การพัฒนาห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถาน," ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง การส่งเสริมและการจัดห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถานประจำวัด, หน้า 2.

²เรื่องเดียวกัน.

³พระมหาอมพร อมฺพโร, "ห้องสมุดกับการศึกษาของพระสงฆ์," หน้า 28.

สำหรับศึกษาเล่าเรียน วัดมีหอไตรเป็นที่เก็บตำรา พระเป็นครูสอน ครั้นต่อมาเมื่อรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ พระองค์ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษา โดยจัดตั้งโรงเรียนขึ้น รัฐบาลกลางเป็นผู้ผลิตแบบเรียนออกให้ราษฎรใช้ศึกษาเล่าเรียน ครูผู้สอนหนังสือก็เปลี่ยนเป็นคฤหัสถ์ เพราะฉะนั้นหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนของพระจึงถูกตัดออกไป พระมีความสำคัญต่อการให้การศึกษาแก่ชาวบ้านน้อยลง ชาวบ้านหันเหความสนใจไปสู่โรงเรียน ดังนั้นแหล่งกลางการศึกษาเดิมคือวัดก็ถูกละเลยไป ดังนั้นหอไตรจึงไม่มีความหมายต่อการศึกษาเลย ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ หอไตรจึงขาดการเอาใจใส่ดูแล จึงได้เสื่อมสูญไป

3. เนื่องจากการผลิตตำราแบบใหม่เกิดขึ้น มีเครื่องพิมพ์หนังสือไทย จึงผลิตหนังสือได้รวดเร็ว มีปริมาณมากและไม่ค่อยผิดพลาด ส่วนการผลิตหนังสือแบบเดิมคือการจารหนังสือลงบนใบลานนั้นทำได้ช้ามาก จะผลิตให้ได้มาก ๆ ก็ไม่ได้ ทั้งการคัดลอกก็มักจะมีขาดตกบกพร่องผิดพลาดมากด้วย ดังนั้นคนไทยจึงนิยมอ่านหนังสือที่พิมพ์ด้วยตัวพิมพ์ เพราะอ่านง่ายกว่าหนังสือผูก ความนิยมสร้างหนังสือผูกก็ลดน้อยลงมาก ดังนั้นหอไตรจึงไม่มีหนังสือใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น ส่วนที่มีอยู่เก่าก็ถูกปลวกและแมลงทำลาย ดังนั้นจึงปรากฏว่าหอไตรบางแห่งที่ยังคงเหลืออยู่จึงเป็นห้องว่างไม่มีหนังสืออยู่เลย ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้เองจึงทำให้หอไตรเสื่อมโทรมและสูญหายไป

4. เนื่องจากประเทศไทยได้รับอารยธรรมตะวันตกมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ ทอดพระเนตรแบบอย่างหอสมุดแห่งชาติของประเทศยุโรป พระองค์จึงได้นำเอาแบบอย่างมาจัดทำหอสมุดสำหรับพระนครขึ้น และได้ทรงยุบหอพระไตรปิฎกหลวง (หอพระมนเทียรธรรม) เข้ามารวมกับหอพระสมุดวชิรญาณ หอพุทธศาสนสังคหะ ให้เป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครในปี พ.ศ. 2447¹ ดังนั้นหอพระไตรปิฎกจึง

¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนานหอพระสมุด หอพระมนเทียรธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธศาสนสังคหะ และหอสมุดสำหรับพระนคร, หน้า 1.

ได้สูญสิ้นไปโดยมีห้องสมุดแบบใหม่ขึ้นมาแทนที่¹

ในสมัยนี้หอไตรหาอยู่ได้ยาก มีแต่หอสมุดหรือห้องสมุดประจำวัดขึ้นมาแทน ซึ่งเก็บหนังสือทางพุทธศาสนา หนังสือพระไตรปิฎก และหนังสือสรรพวิชาการต่าง ๆ ครบครัน จากผลการสำรวจตามรายงานฐานะของวัดประจำปี 2520 ปรากฏว่าจากจำนวนวัดทั่วประเทศ 26,291 แห่ง² มีหอไตรอยู่จำนวน 1,119 แห่ง³

ในการพัฒนาวัดวาอาราม กรมการศาสนาได้เสนอแนะให้วัดต่าง ๆ พยายามรักษาหอไตรไว้เพื่อเป็นฐานพัฒนาห้องสมุดวัดและพิพิธภัณฑ์ทางศาสนา⁴

ความหมายของห้องสมุดวัด

คำว่า "ห้องสมุดวัด" ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า "Monastic Library" เดวิด โนลส์ (David Knowles) ได้ให้ความหมายของ "ห้องสมุดวัด" ไว้ดังนี้

ห้องสมุดวัด คือ ที่เก็บรวบรวมหนังสือทางศาสนาในวัด (the religions, houses) วัด (Monastery) ในที่นี้ไม่ได้อุหมายถึงชุมชนพระโดยทั่วไป แต่หมายถึงพระที่อยู่ในวัดเท่านั้น ดังนั้นการใช้คำว่า "ห้องสมุดวัด" ก็เพื่อให้แคบกว่าที่จะใช้คำว่า "ห้องเก็บหนังสือทางศาสนา" เพราะถ้าใช้คำดังกล่าว คริสตศาสนิกชนทุกคน

¹ ศรีทอง สีหาพงศ์, "ห้องสมุดหอไตร," หน้า 400-401.

² กรมการศาสนา, สังคม 20 : รายงานการศาสนาและวัฒนธรรมประจำปี 2520 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2521), หน้า 279.

³ กรมการศาสนา, กองแผนงาน, ฝ่ายวิจัยและประเมินผล, แบบสำรวจข้อมูลประจำวัด แบบที่ 1 ปี 2519.

⁴ ปิ่น มุทุกันต์, "การพัฒนาห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ทางศาสนา," ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง การส่งเสริมและการจัดห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ประจำวัด, หน้า 2..

ก็มีโอกาสเข้าใจได้ ถ้าความหมายของ "ห้องสมุด" เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า เป็นแหล่งรวบรวมหนังสือพิมพ์ทุกสาขาวิชาที่ให้ความรู้ อันเป็นการสนองความใคร่ใคร่เห็นของมนุษย์ ห้องสมุดวัดก็ไม่มีลักษณะเหมือนห้องสมุดในความหมายที่เข้าใจกันโดยทั่วไป

สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ได้ให้ความหมายของคำ "ห้องสมุดวัด" ว่า "ห้องสมุดวัดคือ สถานที่ที่เก็บรวบรวมรักษา และจัดหาหนังสือเนื่องด้วยพุทธศาสนา ศาสนาอื่น ๆ และวิทยาการ สารคดีต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมการศึกษาคนคณา"²

พระมหาอัมพร อมฺพโร ได้ให้ความหมายของห้องสมุดวัดว่า "ห้องสมุดวัด คือ แหล่งป้อนความรู้แก่พระภิกษุสามเณร และประชาชน" นอกจากนี้ท่านได้ให้ข้อคิดว่า วัดทุกวัดควรจัดตั้งห้องสมุดประจำวัด ห้องสมุดวัดไม่จำเป็นต้องมีหนังสือครบทุกหมวดหมู่ แต่จะต้องไม่มองข้ามความสำคัญของหนังสือทางพุทธศาสนาและวิชาที่เกี่ยวข้อง โดยจัดหนังสือให้อยู่ในระบบหมวดหมู่สมัยใหม่ เช่น ระบบคิวอี้ (Dewey Decimal Classification) เพื่อให้เกิดความสะดวกและความเป็นระเบียบเรียบร้อย³

จากคำอธิบายดังกล่าวข้างต้นพอจะสรุปได้ว่า "ห้องสมุดวัด" คือห้องสมุดที่จัดตั้งขึ้นภายในวัดเพื่อกิจกรรมทางพุทธศาสนา ทางวัดจัดดูแลเอง ประกอบด้วยหนังสือเฉพาะวิชา คือหนังสือทางศาสนาและวิชาที่เกี่ยวข้องซึ่งพระจำเป็นต้องศึกษาค้นคว้ามุ่งให้บริการแก่พระภิกษุสามเณร นอกจากนี้พุทธศาสนิกชนในละแวกนั้น และนักเรียน นักศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ ก็อาจอาศัยห้องสมุดวัดศึกษาค้นคว้าหาความรู้ได้ด้วย

¹ Olle, Library History, 2d ed. fully rev. and enl. p. 36.

² สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์, "สำเนาคำสั่งประกาศตั้งห้องสมุดวัดบวรนิเวศวิหาร," ใน บวรนิเวศ, หน้า 1.

³ พระมหาอัมพร อมฺพโร, "ห้องสมุดกับการศึกษาของพระสงฆ์," หน้า 28.

จากความหมายของห้องสมุดวัดตั้งกล่าวมาชี้ให้เห็นว่า ห้องสมุดวัดมีลักษณะ เป็นห้องสมุดเฉพาะมากกว่าเป็นห้องสมุดประชาชน ห้องสมุดวัดที่รู้จักกันดีในปัจจุบัน ได้แก่ ห้องสมุดวัดมหาธาตุ พระครูอรุณเมธีได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับระเบียบของ ห้องสมุดวัดมหาธาตุว่า ผู้มีสิทธิยืมหนังสือต้องสมัคร เป็นสมาชิกเสียค่าบำรุงปีละ 10 บาท ได้แก่ ครู อาจารย์ที่สอนที่มหาวิทยาลัย นิสิตและนักเรียนทุกแผนก บุคคล ผู้มีอุปการะ คณะกรรมการหอสมุดกลาง สำหรับบุคคลภายนอกอนุญาตให้อ่านและค้นคว้า ภายในห้องสมุด ไม่มีสิทธิยืมออก¹ ส่วนห้องสมุดวัดบวรนิเวศวิหาร เปิดให้พระภิกษุ สามเณรและประชาชนทั่วไปเข้าอ่านศึกษาค้นคว้า ควบคุมความอุปถัมภ์ของทางวัด เจา- อวาส และประชาชนผู้มีจิตศรัทธาบริจาคเงินบำรุงห้องสมุด เป็นอาคารเอกเทศ ชั้นบน เป็นพิพิธภัณฑ์ของวัด ส่วนชั้นล่างเก็บรักษาหนังสืองานศพล้วน ๆ มีหนังสืองานศพจำนวน เกือบหมื่นเล่ม จึงตั้งชื่อใหม่ว่า "ห้องสมุดหนังสืออนุสรณ์งานศพ"² วัดที่มีสำนักเรียน พระปริยัติธรรมโดยทั่วไปมักจะจัดตั้งห้องสมุดขึ้นในวัด ปัจจุบันนี้ในประเทศไทยมีสำนัก เรียนพระปริยัติธรรม 6,021 สำนัก³ แต่มีห้องสมุดวัดเพียง 754 แห่งเท่านั้น⁴

วัตถุประสงค์ของห้องสมุดวัด

เพื่อทำหน้าที่เป็นสถาบันสำคัญอันหนึ่งของชุมชน ห้องสมุดวัดได้กำหนดวัตถุประสงค์-

¹ สัมภาษณ์ พระครูอรุณเมธี, บรรณารักษ์หอสมุดกลางมหาจุฬาลงกรณราช- วิทยาลัย, 8 กรกฎาคม 2521.

² ห้องสมุดวัดบวรนิเวศวิหาร, ห้องสมุดหนังสืออนุสรณ์งานศพ วัดบวรนิเวศวิหาร (กรุงเทพมหานคร: พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์, 2515), หน้า ค.

³ กรมการศาสนา, สังคม 20 รายงานการศาสนาและวัฒนธรรมประจำปี 2520, หน้า 78-84.

⁴ กรมการศาสนา, กองแผนงาน, ฝ่ายวิจัยและประเมินผล, แบบสำรวจข้อมูล ประจำวัด แบบที่ 1 ปี 2519.

ประสงค์ไว้ดังนี้

1. เพื่อส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งค่านักธรรมบาลี และระดับอุดมศึกษา
2. เพื่อส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรมีความรอบรู้ทันต่อเหตุการณ์ และสามารถนำไปใช้ในการศึกษาและเผยแผ่พุทธศาสนา
3. เพื่อให้การศึกษาค้นคว้าศึกษาแก่ประชาชนทุกชั้น ทุกวัย และทุกระดับ การศึกษาอย่างกว้างขวาง
4. ส่งเสริมพระภิกษุสามเณรและประชาชนให้มีความรักการอ่าน และการศึกษาค้นคว้า
5. ให้บริการทางข่าวสารและความรู้ต่าง ๆ ที่ทันต่อเหตุการณ์และความเคลื่อนไหวของศาสนาอื่น และของโลกปัจจุบัน
6. ส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรมของชุมชนและประเทศ
7. ส่งเสริมและแนะนำให้ประชาชนเข้าใจและปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดี เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี
8. ส่งเสริมให้ประชาชนรู้จักใช้เวลาว่างในทางที่เกิดประโยชน์และความรื่นรมย์¹

หน้าที่ของห้องสมุดวัด

ห้องสมุดวัดมีหน้าที่เก็บรวบรวมหนังสือที่ได้รับบริจาค และจัดหาหนังสือเพื่อสนองความต้องการของชุมชนในท้องถิ่น เพื่อให้วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาที่ประชาชน

¹กรมการศาสนา, "มาตรฐานห้องสมุดประจำวัด," ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาพระภิกษุบรรณารักษ์เรื่อง "การจัดตั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ประจำวัด," หน้า 9 (กรมการศาสนา, 2511) (ฉ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ระหว่างวันที่ 1 ถึง 4 ตุลาคม 2511).

สามารถศึกษาหาความรู้ อันจะเป็นแนวทางก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนได้ เป็นอันมาก¹
ฉะนั้นห้องสมุดวัดจึงมีบทบาทเสมือนเป็นวิทยาลัยประจำหมู่บ้าน

บริการของห้องสมุดวัด

การที่ห้องสมุดวัดจะทำหน้าที่ต่าง ๆ ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กล่าวมาได้นั้น
จำเป็นต้องมีบริการที่จะสนองความต้องการทางด้านต่าง ๆ ของประชาชนในชุมชนได้
ความก้าวหน้าพัฒนาของห้องสมุดวัดมิใช่อยู่อาคารใหญ่โตสวยงาม หรือมีหนังสือมากมาย
แต่อยู่ที่บริการและกิจการที่ห้องสมุดให้แก่ประชาชน² บริการและกิจการที่ห้องสมุดวัด
สามารถจัดขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกแก่มวลชนมีดังนี้คือ

1. บริการยืม และจัดหาหนังสือเพื่อให้บริการ
2. ส่งเสริมการอ่านหนังสือธรรมะในหมู่ประชาชน
3. แนะนำบรรณสารแก่เยาวชน
4. จัดให้มีการเทศน์ บรรยาย อภิปราย หรือปาฐกถาธรรม
5. สำรวจความต้องการของประชาชนที่ขึ้นกับวัดว่า ต้องการศึกษาระบบ
เรื่องใด ใด อย่างไร เมื่อไร แล้วจัดการเผยแพร่ให้เหมาะสมกับความต้องการ

¹ คณะกรรมการโครงการทอดผ้าป่าหนังสือ, สรุปผลการทอดผ้าป่าหนังสือ
ถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, หน้า 7.

² ปิ่น มุกกันต์, "ห้องสมุด," ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทาง
วิชาการ เรื่อง การส่งเสริมการจัดห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถานประจำวัด, หน้า 2.

* บรรณสาร บรรณ แปลว่า หนังสือ (จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน
พ.ศ. 2493 หน้า 522) สาร แปลว่า ส่วนสำคัญ, ข้อใหญ่ใจความ, ถ้อยคำ (จาก
พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 หน้า 904) บรรณสาร จึงแปลว่า
หนังสือที่ให้ความรู้ ได้แก่ สารคดี หนังสือตำราวิชาการ.

6. จัดทำจุดสารของวัดแจกจ่ายถึงครัวเรือนที่ขึ้นกับวัด เพื่อปลูกฝังทัศนคติที่ดีงาม
7. จัดตั้งป้ายธรรมนิเทศน์ในย่านชุมชน เพื่อส่งเสริมศีลธรรม จรรยา และ ขจัดวิบัติเหตุและอาชญากรรมต่าง ๆ
8. จัดกิจกรรมบรรณสารสงเคราะห์ให้เยาวชนที่ยากจนได้ยืมหนังสือแบบเรียนตามหลักสูตร ตลอดจนให้ภิกษุสามเณรได้รับการช่วยเหลือแบบเรียนทางศาสนาด้วย
9. จัดส่งเสริมศีลธรรมและวัฒนธรรมด้วยภาพนิ่ง ภาพยนตร์ งานเสียง เทปเสียง คนตรีศาสนา และนิทรรศการต่าง ๆ
10. จัดให้มีการศึกษาทางศาสนาและวัฒนธรรมทั้งในและนอกสถานที่¹

บริการที่ห้องสมุดวัดจัดขึ้นมีหลายอย่างดังที่กล่าวมาแล้ว แต่การให้บริการของห้องสมุดวัดแต่ละแห่งย่อมแตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งห้องสมุด ตลอดจนปัจจัยต่าง ๆ ของห้องสมุด เช่น บุคลากร งบประมาณ อาคารสถานที่ และหนังสือ เป็นต้น

ห้องสมุดวัดระยะแรก

ยอมรับเป็นที่ทราบกันแล้วว่า วัดในพระพุทธศาสนาเป็นโรงเรียนของกุลบุตรมาแต่โบราณ แม้ในปัจจุบัน ระบบการศึกษาของรัฐมี โรงเรียน วิทยาลัย และมหาวิทยาลัยเป็นสถานศึกษา วัดและพระภิกษุยังมีอุปการะต่อการศึกษาของชาติอยู่เป็นอันมาก เช่น การให้สถานที่ตั้งโรงเรียน การอบรมสั่งสอนศีลธรรมและจริยศึกษาแก่ ครู อาจารย์ และนักเรียน นักศึกษา ตลอดจนการที่คณะสงฆ์ได้จัดโรงเรียนราษฎร์ของวัด โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ โรงเรียนวัดสอนเด็กก่อนเกณฑ์ โรงเรียนผู้ใหญ่

* วิบัติเหตุ แปลว่า ความผิด (จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2499 หน้า 838).

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

สำหรับพระภิกษุสามเณร และโรงเรียนปริยัติธรรมฝ่ายสามัญศึกษา¹ นอกจากนี้ทางวัด ยังได้สนับสนุนในด้านการค้นคว้า โดยให้สถานที่จัดตั้งห้องสมุด ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2510 มีห้องสมุดที่ตั้งอยู่ในวัดรวมทั้งสิ้น 936 หลัง² ในปี พ.ศ. 2511 จำนวนห้องสมุด ที่อาศัยอยู่ในวัดเพิ่มขึ้นเป็น 1,256 หลัง³

สำหรับห้องสมุดวัดในประเทศไทยก็มีกำเนิดเหมือนห้องสมุดวัดในต่างประเทศ คือเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับศาสนา นับเป็นห้องสมุดประเภทแรกในประเทศไทย วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามซึ่งในวงการห้องสมุดของประเทศไทยยกย่องให้เป็นห้องสมุด ประชาชนแห่งแรกของประเทศไทย ตามข้อเท็จจริงวัดพระเชตุพนฯ มิได้จัดตั้งขึ้นเพื่อ ให้เป็นห้องสมุดประชาชน แต่จัดตั้งขึ้นเพื่อกิจกรรมทางพุทธศาสนา มาถึงรัชกาลพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดพระเชตุพนฯ ซ้ำรูดทรุดโทรมมาก พระองค์จึงโปรด ให้ทำการปฏิสังขรณ์และได้โปรดให้รวบรวมตำราวิชาซึ่งสมควรแก่การเล่าเรียนมาตรวจ แก่ไขแล้วให้จารึกบนแผ่นศิลาประทับไว้ในบริเวณวัด พร้อมกับรูปปั้นประกอบตำราเหล่านั้น ด้วย โดยมีวัตถุประสงค์ให้วัดพระเชตุพนฯ เป็นแหล่งเล่าเรียนวิชาความรู้ของประชาชน โดยไม่เลือกชั้นวรรณะ ซึ่งตรงกับวัตถุประสงค์ของห้องสมุดประชาชน⁴ อย่างไรก็ตาม ห้องสมุดวัดก็ดำเนินไปเรื่อย ๆ ซ้ำ ๆ ไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร เนื่องจากไม่ได้รับ

¹กรมการศาสนา, สังคม' 20 รายงานการศาสนาและวัฒนธรรม ประจำปี 2520 (กรุงเทพมหานคร, 2521), หน้า 153.

²กรมการศาสนา, รายงานการศาสนาประจำปี 2510 (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2511), หน้า 119.

³กรมการศาสนา, รายงานการศาสนาประจำปี 2511 (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2512), หน้า 201-202.

⁴รำภา กุลสมบุรณ์, วัดพระเชตุพนฯ ห้องสมุดประชาชนแห่งแรกในประเทศไทย, หน้า 23.

เงินอุดหนุนจากรัฐบาล มีลักษณะเหมือนกับห้องอ่านหนังสือสำหรับประชาชนที่กระทรวงศึกษาธิการจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2459 ที่โรงเรียนวัดสุทัศน์ โรงเรียนวัดสามจีนใต้ และโรงเรียนวัดประยุรวงศาวาส ในจังหวัดพระนคร-ธนบุรี¹ คือ ทางวัดจัดดูแลเอง ไม่ได้รับเงินอุดหนุน หนังสือที่มีในห้องสมุดวัดก็เป็นหนังสือที่ได้รับบริจาคเป็นส่วนใหญ่ จากผลการสำรวจเมื่อ พ.ศ. 2507 ปรากฏว่า มีห้องสมุดที่จัดตั้งขึ้นภายในวัดรวมทั้งสิ้น 298 หลัง มีหนังสือทั้งสิ้น 335,195 เล่ม และมีผู้เข้ารับการค้นคว้าประมาณ 337,196 คน²

ในปี พ.ศ. 2506 ห้องสมุดวัดเริ่มได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากกรมการศาสนา เนื่องจากปี พ.ศ. 2506 ได้มีพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการใหม่ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น กรมการศาสนาได้มีการแบ่งส่วนราชการใหม่ตามพระราชกฤษฎีกากระทรวงศึกษาธิการ สิ่งที่เป็นผลคือแกห้องสมุดวัดก็คือ มีการตั้งแผนกตำราและห้องสมุดขึ้น สังกัดอยู่ในกองศาสนศึกษา³

ในพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการของกรมการศาสนา ได้กำหนดหน้าที่ของแผนกตำราและห้องสมุดไว้โดยสังเขปดังนี้

1. จัดหาและรวบรวมสรรพตำราทั้งในและนอกประเทศ จัดตั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ทางศาสนา

¹ กระทรวงธรรมการ, รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 10 (พระนคร, 2460), หน้า 23.

² กรมการศาสนา, รายงานการศาสนาประจำปี 2507 (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2508), หน้า 345.

³ "พระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2506," ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 80 ภาค 2 ตอนที่ 98 (4 ตุลาคม 2506), หน้า 1-4.

2. แต่ง เรียบเรียง ตรวจ และพิมพ์หนังสือตำราและอุปกรณ์การศึกษาทางศาสนา รวมทั้งการจำหน่ายเพื่อเผยแพร่ด้วย

3. จัดทำเอกสารและวารสารที่เป็นประโยชน์ในด้านให้ความรู้และส่งเสริมให้ประชาชนตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดี

4. รับสนองงานหน่วยวิจัยทางพระพุทธศาสนา และขึ้นบัญชีเอกสารต่าง ๆ ของหน่วย จัดการแจกจ่ายหรือจำหน่ายหนังสือ ที่ผลิตขึ้นและควบคุมเก็บรักษาโดยตลอด¹ ของสมุทรวัดระยะที่ 2 จนถึงปัจจุบัน

การที่มีแผนกตำราและห้องสมุดซึ่งมีหน้าที่โดยตรงในการส่งเสริมและจัดตั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถาน การมการศาสนาจึงได้จัดตั้งห้องสมุดกรมการศาสนาขึ้นในปี พ.ศ. 2506 นี้เอง โดยให้อยู่ในความดูแลของแผนกตำราและห้องสมุด เปิดโอกาสให้ข้าราชการและประชาชนได้เข้ามาอ่าน ค้นคว้า และยืมหนังสือ นอกจากนี้ทางห้องสมุดยังได้รวบรวมหนังสือจากผู้บริจาคส่งไปบำรุงห้องสมุดวัดต่าง ๆ ที่วราขอาณาจักรปีละประมาณ 4,000 เล่ม และจัดส่งเอกสารของกรมการศาสนา และวารสารคงประจำปีไปบำรุงห้องสมุดวัดตามที่ขอมา²

แผนกตำราและห้องสมุด ได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์บริการจัดหาหนังสือทางศาสนา และอื่น ๆ ส่งไปบำรุงห้องสมุดประจำวัด และให้บริการตอบคำถามเกี่ยวกับทางศาสนา และวิธีดำเนินงานคานห้องสมุดประจำวัด³ ห้องสมุดวัดจึงเจริญขึ้น

¹กรมการศาสนา, รายงานการศาสนาประจำปี 2506 (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2503), หน้า 22-23.

²กรมการศาสนา, "ห้องสมุดกรมการศาสนา," ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง การส่งเสริมและการจัดห้องสมุดและพิพิธภัณฑประจำวัด, หน้า 14.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

ต่อมาในเดือนมกราคม พ.ศ. 2511 แผนกตำราและห้องสมุดได้จัดทำแบบสอบถามเพื่อสำรวจความต้องการ และได้ทราบข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับห้องสมุดวัด ได้ส่งแบบสอบถามไปยังวัดต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักรประมาณ 5,000 แห่ง ปรากฏว่าได้รับการตอบสนองเป็นที่น่าพอใจ กรมการศาสนาเห็นว่า วัดต่าง ๆ มีความสนใจที่จะดำเนินงานด้านห้องสมุดของวัดให้ได้¹ จึงได้วางโครงการ "จัดตั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถาน" มีระยะเวลาดำเนินการ 5 ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. 2511 ถึง พ.ศ. 2514 โดยระยะแรกจะจัดสัมมนาพระภิกษุบรรณารักษ์ห้องสมุดประจำวัดเฉพาะในเขตพระนครและธนบุรี ขั้นต่อไปจะได้จัดสัมมนาพระภิกษุบรรณารักษ์เป็นภาค ๆ ในต่างจังหวัด²

โครงการจัดตั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถานมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อมีแหล่งรวมเอกสารและศาสนวัตถุอันมีค่าควรแก่การศึกษาไม่ให้สูญหาย
2. เพื่อให้วัดเป็นศูนย์ศึกษาค้นคว้าสำหรับประชาชนทั่วไป
3. เพื่อผู้มุ่งบำเพ็ญประโยชน์ส่วนรวมจะเกิดศรัทธาบริจาคเพิ่มขึ้นโดยถือเป็นวิทยาทาน
4. เพื่อจัดหาหนังสือสมัยใหม่ที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ให้ประชาชนได้ศึกษาค้นคว้า
5. เพื่อให้ประชาชนเกิดความรักและหวงแหนชาติและศาสนา³

เป้าหมายของโครงการคือ จะดำเนินการจัดตั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถานตามวัดพัฒนาตัวอย่างของกรมการศาสนาจำนวน 1,000 แห่ง หรือปีละประมาณ 200 แห่ง

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

³ กรมการศาสนา, กองศาสนศึกษา, โครงการจัดตั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถานทางพุทธศาสนา, โครงการที่ 7/2508. (พิมพ์สด).

และส่งเสริมด้านวิชาการให้วัดทั่วราชอาณาจักรดำเนินการจัดตั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ขึ้นเอง โดยถือวัดพัฒนาเป็นตัวอย่าง¹

ในปี พ.ศ. 2511 กรมการศาสนาได้จัดทำมาตรฐานห้องสมุดประจำวัดขึ้น ซึ่งกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของห้องสมุดประจำวัด ภารกิจและวัสดุ บุคลากร การเงิน ตลอดจนบริการของห้องสมุดประจำวัด²

การจัดทำมาตรฐานห้องสมุดประจำวัดนี้ นับว่ามีผลต่อการดำเนินงานของห้องสมุดประจำวัดมาก เพราะช่วยให้ห้องสมุดวัดได้มีหลักในการดำเนินงาน และมีแนวทางในการปรับปรุงห้องสมุดของวัดด้วย

ในปีเดียวกันนี้เอง กรมการศาสนาได้จัดสัมมนาพระภิกษุบรรณารักษ์ขึ้นเป็นครั้งแรกที่ห้องประชุมกรมการศาสนา โดยจัดสัมมนาเฉพาะพระภิกษุบรรณารักษ์ห้องสมุดประจำวัดเขตพระนครและธนบุรี ระหว่างวันที่ 1-4 ตุลาคม 2511 ปรากฏว่ามีพระภิกษุบรรณารักษ์เข้าร่วมประชุมสัมมนาจำนวน 56 ท่าน³

ต่อมาในเดือนตุลาคม 2513 กรมการศาสนาจัดประชุมสัมมนาพระภิกษุบรรณารักษ์ขึ้นในต่างจังหวัด ที่วัดโลกสมาณคุณ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ในเขตคณะสงฆ์ภาค 18⁴

¹ เรื่องเดียวกัน.

² ดูเพิ่มเติมที่ภาคผนวก, หน้า 404 ถึง 413.

³ กรมการศาสนา, "รายงานพระภิกษุบรรณารักษ์ที่เข้าร่วมประชุม," ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาพระภิกษุบรรณารักษ์เรื่อง การจัดตั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ประจำวัด, หน้า 1-2. (พระนคร, 2511) (ณ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ระหว่างวันที่ 1 ถึง 4 ตุลาคม 2511).

⁴ สัมภาษณ์ สนั่น ไชยบุญกุล, ผู้อำนวยการกองศาสนศึกษา, 10 พฤษภาคม 2521.

เนื่องจากการส่งเสริมห้องสมุดประจำวัดและการวางโครงการจัดตั้งห้องสมุด และพิพิธภัณฑ์ทางศาสนาของกรมการศาสนาในปี 2511 มีวัตถุประสงค์เพื่อเก็บรวบรวม ศาสนวัตถุและเผยแพร่ความรู้ โดยให้ประชาชนมาอ่านและค้นคว้าหนังสือและตำราต่าง ๆ ในห้องสมุดวัดได้ และปลูกฝังนิสัยรักการอ่าน ค้นคว้า และหาความรู้จากหนังสือ จึงนับ ได้ว่าการส่งเสริมปรับปรุงห้องสมุดวัดของกรมการศาสนาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ทางค้ำให้ การศึกษาแก่ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับขบวนการนอกเหนือจากวัตถุประสงค์เพื่อการอ่านหนังสือ เกี่ยวกับศาสนาต่าง เช่นห้องสมุดวัดที่มีมาแต่เดิม ดังนั้นจะเห็นได้ว่าห้องสมุดประจำวัด ระยะเวลาที่ 2 ให้บริการที่กว้างขวางกว่าห้องสมุดประจำวัดระยะแรกมาก บริการและ กิจกรรมต่าง ๆ ที่ห้องสมุดวัดระยะเวลาที่ 2 จัดขึ้นนั้น ได้แก่ บริการให้ยืมหนังสือ แนะนำ การใช้หนังสือและห้องสมุด บริการตอบคำถามและช่วยการค้นคว้า ตลอดจนจัดกิจกรรม ต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์และส่งเสริมการอ่าน เช่น จัดนิทรรศการ ปรากฏา อภิปราย ฉายภาพยนตร์ ฟิล์มสตริป สไลด์ เล่านิทาน ธรรมะบันเทิง เป็นต้น นอกจากนั้นยังมี บริการและกิจกรรมที่ห้องสมุดวัดจัดร่วมกับหน่วยงานอื่น ได้แก่ การร่วมมือกับกองการ- ศึกษาผู้ใหญ่จัดนิทรรศการ เรื่องยาเสพติด¹ ก็ทำให้ประชาชนเกิดความสนใจในห้องสมุด วัดมากขึ้น

เนื่องจากห้องสมุดวัดระยะเวลาที่ 2 มีบทบาทและความสำคัญในฐานะเป็นสถานที่ ให้บริการทางด้านการศึกษาค้นคว้าแก่ชาวบ้าน พระทำหน้าที่ให้บริการ และมีความรู้ที่ จะแนะนำแก่ชาวบ้านได้ เช่น แนะนำวิธีปลูกสนทะเล พร้อมทั้งพิมพ์คู่มือการปลูกสนทะเล แจกชาวบ้าน² การรักษาคุณดูแล หรือการสร้างห้องสมุดในวัด พระก็สามารถขอบริจาคจาก ชาวบ้านผู้มีจิตศรัทธา และชาวบ้านก็ได้ประโยชน์จากห้องสมุดวัด จึงนับเป็นการช่วยเหลือ

¹ สัมภาษณ์ พระครูสุนทรพัฒนกิจ, เจ้าอาวาสวัดใหม่เกตุงาม อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี, 29 กรกฎาคม 2521.

² สัมภาษณ์ พระครูสาครสังวรกิจ, เจ้าอาวาสวัดยกระบัตร์ อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร, 19 กรกฎาคม 2521.

รัฐในการให้การศึกษาออกโรงเรียนอย่างหนึ่ง ชาวบ้านมีเวลาว่างก็มาอ่านหนังสือแทนที่จะใช้เวลาว่างให้เสียไปโดยไร้ประโยชน์ กรมการศาสนาได้เล็งเห็นความสำคัญดังกล่าวของห้องสมุดประจำวัด จึงได้วางโครงการส่งเสริมและจัดตั้งห้องสมุดประจำวัด ทั้งด้านอาคารสถานที่ การบริการ งบประมาณ บุคลากร ตลอดจนการดำเนินงานห้องสมุดเสียใหม่เพื่อให้ถูกต้องตามหลักวิชาการ และได้แบ่งประเภทของห้องสมุดประจำวัดออกตามขนาดของห้องสมุดเป็น 4 ประเภท คือ

1. ห้องสมุดขนาดใหญ่ คือห้องสมุดที่ตั้งอยู่ในวัดที่มีสำนักเรียนและพระนักศึกษาคั้งแต่ 100 รูปขึ้นไป ตั้งอยู่ในจังหวัดซึ่งเป็นที่ตั้งของภาคการศึกษา หรือเป็นจังหวัดใหญ่ มีวัดตั้งแต่ 100 วัด หรือมีภิกษุสามเณรตั้งแต่ 1,000 รูปขึ้นไป

2. ห้องสมุดขนาดกลาง คือห้องสมุดที่ตั้งอยู่ในวัดที่มีสำนักเรียนและพระนักศึกษาคั้งแต่ 50 รูปขึ้นไป ตั้งอยู่ในจังหวัดหรืออำเภอซึ่งมีวัดตั้งแต่ 70 วัด หรือมีภิกษุสามเณรตั้งแต่ 800 รูปขึ้นไป

3. ห้องสมุดขนาดเล็ก คือห้องสมุดที่อยู่ในวัดที่มีสำนักเรียนและมีพระนักศึกษาน้อยกว่า 50 รูปลงมา ตั้งอยู่ในจังหวัด หรืออำเภอ หรือตำบลซึ่งมีวัดตั้งแต่ 50 วัด หรือมีภิกษุสามเณรตั้งแต่ 500 รูปขึ้นไป

4. ห้องสมุดของวัด คือห้องสมุดที่ตั้งอยู่ในวัดทั่วไปที่ไม่มีสำนักเรียน หรือเป็นวัดที่มีสำนักเรียน แต่ไม่อาจจัดห้องสมุดให้สมบูรณ์ตามขนาดดังกล่าวได้¹

นอกจากจะปรับปรุงด้านการดำเนินงาน และมาตรฐานของห้องสมุดประจำวัดแล้ว กรมการศาสนายังได้ทำการจัดตั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถานตามวัดพัฒนาตัวอย่างของกรมการศาสนา เพื่อเป็นแนวทางและส่งเสริมให้วัดทั่วราชอาณาจักรดำเนินการจัดตั้ง

¹กรมการศาสนา, "มาตรฐานห้องสมุดประจำวัด," ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาพระภิกษุบรรพชาภิเษก เรื่อง การจัดตั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถานประจำวัด

ห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ที่ขึ้นเองโดยคู่วัดพัฒนาเป็นตัวอย่าง และยังส่งเสริมด้านวิชาการ อาทิ เช่น จัดพิมพ์คู่มือบรรณารักษ์ห้องสมุดประจำวัด และดำเนินการฝึกอบรมพระภิกษุบรรณารักษ์ทั้งในกรุงเทพฯ และในส่วนภูมิภาค เป็นต้น

เป็นที่น่าเสียดายที่ว่า แม้แผนกตำราและห้องสมุดจะได้ดำเนินการต่าง ๆ เพื่อปรับปรุงห้องสมุดประจำวัด แต่ผลงานของแผนกนี้ไม่เห็นเด่นชัด ดังนั้นในปี พ.ศ. 2515 ได้มีประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ 269 ลงวันที่ 17 พฤศจิกายน 2515 ให้ยกเลิกราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2506 และให้แบ่งส่วนราชการกรมการศาสนาใหม่¹ มีการโอนงานวัฒนธรรมที่จัดตั้งเป็นกองจากสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการมาอยู่ในสังกัดของกรมการศาสนา ดังนั้นในวันที่ 1 ตุลาคม 2515 กรมการศาสนาจึงมีกองวัฒนธรรมเพิ่มขึ้น² แต่แผนกตำราและห้องสมุดถูกยุบไป ในพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการของกรมการศาสนา พ.ศ. 2515 นี้ กองศาสนศึกษาแบ่งเป็น 3 ฝ่าย คือ

1. ฝ่ายจริยธรรม
2. ฝ่ายการศึกษาของสงฆ์แผนกสามัญ
3. ฝ่ายเผยแพร่ศาสนาในต่างประเทศ³

ปรากฏว่าไม่มีฝ่ายตำราและห้องสมุดสังกัดกองศาสนศึกษา ที่เป็นเช่นนี้สันนิษฐานได้ว่า

¹กรมการศาสนา, ผลงาน ปัญหา และอุปสรรคของกรมการศาสนา (นครหลวงกรุงเทพฯธนบุรี, 2517), หน้า 11.

²"ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 269," ราชกิจจานุเบกษา (ฉบับพิเศษ), เล่ม 89 ตอนที่ 177 (23 พฤศจิกายน 2515), หน้า 34-35.

³ชำระศักดิ์ อายุวัฒนะ, ประวัติกรมการศาสนาและการพระศาสนาในประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2516), หน้า 109. (กรมการศาสนา จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระกรุณาพระราชทาน พ.ศ. 2516).

เนื่องจากกองวัฒนธรรมโอนมาสังกัดกรมการศาสนา และกองวัฒนธรรมนี้มีห้องสมุดมาตั้งแต่ครั้งเป็นกระทรวงวัฒนธรรม จึงสะสมหนังสือเป็นจำนวนมาก กรมการศาสนาจึงมอบหมายงานห้องสมุดให้กองวัฒนธรรมรับหน้าที่ไป ห้องสมุดกรมการศาสนาซึ่งดูแลโดยแผนกตำราและห้องสมุดจึงถูกยุบ ประจวบกับหัวหน้าแผนกตำราและห้องสมุดสอบบรรจุเป็นหัวหน้ากองศาสนศึกษา และบรรณารักษ์ของแผนกตำราและห้องสมุดก็ลาออก แผนกนี้จึงขาดบุคลากร¹

สำหรับห้องสมุดกองวัฒนธรรมนั้น สังกัดอยู่กับฝ่ายวัฒนธรรมศึกษา ซึ่งมีหน้าที่ศึกษา รวบรวม พิจารณาปรับปรุง เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมอันดีงาม ตลอดจนศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมของต่างประเทศนำมาปรับปรุง และจัดทำหนังสือเผยแพร่วัฒนธรรม ตลอดจนจัดห้องสมุดวัฒนธรรม² เห็นได้ว่า ลักษณะงานของฝ่ายวัฒนธรรมศึกษามีได้มีส่วนคล้ายคลึงและสืบต่อจากแผนกตำราและห้องสมุดเลย สำหรับหนังสือในห้องสมุดวัฒนธรรมก็เป็นหนังสือของห้องสมุดวัฒนธรรมที่มีมาตั้งเดิม ไม่ได้รับมอบคุณจากห้องสมุดกรมการศาสนาเลย³ หนังสือและเอกสารของห้องสมุดกรมการศาสนาได้ถูกขนย้ายไปเก็บไว้ตามกองต่าง ๆ เช่น แผนกสารบรรณ กองศาสนศึกษา กองแผนงาน เป็นต้น สำหรับเอกสารและหนังสือเก่าจำนวนหนึ่งถูกนำไปฝากเก็บไว้ที่วัดสระเกศ⁴

¹ สัมภาษณ์ เรือง อรรถวิบูลย์, หัวหน้าหมวดกลาง กองศาสนศึกษา, 23 กุมภาพันธ์ 2522.

² กรมการศาสนา, กองแผนงาน, กรมการศาสนา 2521, หน้า 6.

³ สัมภาษณ์ จำเริญ ร่มพล, บรรณารักษ์ห้องสมุดวัฒนธรรม, 23 กุมภาพันธ์ 2522.

⁴ สัมภาษณ์ บัว สนสร้อย, หัวหน้าฝ่ายวิจัยศึกษา กองศาสนศึกษา, 10 ตุลาคม 2521.

การที่แผนกตำราและห้องสมุดอุยกุบ นับเป็นการสูญสิ้นในวงการห้องสมุดประจำ
 รัชกาลอย่างใหญ่หลวง โครงการจัดตั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถานประจำรัชกาลที่ได้จัดทำไว้ต้องหยุด
 ชงกั และไม่มีการสืบทอดการดำเนินงานของห้องสมุดประจำรัชกาลหยุดชงกั เพราะขาด
 การส่งเสริมจากกรมการศาสนา ห้องสมุดประจำรัชกาลทั่วไปทั้งในพระนครและภูมิภาคจึง
 ดำเนินไปเรื่อย ๆ ซ้ำ ๆ ห้องสมุดวัดบางแห่งต้องปิดลงเนื่องจากพระภิกษุบรรณารักษ์
 ย้ายไปจำวัดที่อื่น บางก็ไปศึกษาต่อต่างประเทศ บางก็สึกออกไป ตัวอย่างเช่น อุมาสิกา
 ทำหน้าที่บรรณารักษ์ห้องสมุดวัด เกตุมคีย์ศรีวรารามไปศึกษาต่อต่างประเทศ ทางวัดไม่มี
 พระที่มีความรู้ทางบรรณารักษศาสตร์ที่จะทำหน้าที่แทนได้ งานห้องสมุดจึงหยุดชงกั
 ห้องสมุดจะเปิดบริการให้ยืมหนังสือเท่านั้น¹

จากวิวัฒนาการของห้องสมุดวัด จะเห็นได้ว่า ห้องสมุดวัดระยะแรกและห้อง
 สมุดวัดระยะที่ 2 แตกต่างกันมาก ห้องสมุดวัดระยะแรกทำหน้าที่เป็นเพียงห้องสมุด
 เฉพาะสำหรับพระภิกษุสามเณรมาคนควาและอ่านตำราทางพุทธศาสนาเท่านั้น ถ้าพิจารณา
 ถึงค่านบริการที่ให้แก่ประชาชนแล้วจะเห็นว่า ห้องสมุดวัดระยะแรกอนุญาตให้ประชาชน
 ในท้องถิ่นมาคนควาอ่านตำราทางพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่ให้ยืมออก สำหรับห้องสมุดวัด
 ระยะที่ 2 มีลักษณะเป็นห้องสมุดประชาชนมากขึ้น เพราะมีการจัดดำเนินการตามหลัก
 วิชาและให้บริการที่กว้างขวางกว่าห้องสมุดวัดระยะแรก แต่การจัดหาหนังสือก็ยัง เน้นหนัก
 ทางตำราพุทธศาสนาและวิชาที่เกี่ยวข้อง เพื่อบริการแก่พระภิกษุสามเณรที่ศึกษาพระ
 ปริยัติธรรม นอกจากนั้นในปี พ.ศ. 2511 กรมการศาสนายังได้จัดทำมาตรฐานห้องสมุด
 ประจำวัดขึ้นเพื่อให้ห้องสมุดวัดได้ใช้เป็นแนวทางปฏิบัติและเป็นแนวทางในการปรับปรุง
 ห้องสมุดวัดของตน และยังได้จัดตั้งห้องสมุดประจำวัดและพิพิธภัณฑสถานขึ้นตามวัด
 พัฒนาตัวอย่างของกรมการศาสนา ตลอดจนดำเนินการฝึกอบรมพระภิกษุบรรณารักษ์ ในปี
 พ.ศ. 2511 และปี พ.ศ. 2513 เพื่อให้การดำเนินงานและกิจกรรมของห้องสมุดประจำ

¹ สัมภาษณ์ พระพงษ์สวัสดิ์ ปาสาทิโก, สำนักงานกลาง วัดเกตุมคีย์ศรีวราราม
 อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร, 19 กรกฎาคม 2521.

วัดเจริญก้าวหน้าและถูกต้องตามหลักวิชา

และต่อมาในปี พ.ศ. 2518 ได้มีบุคคลคณะหนึ่งประกอบด้วยข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการจัดกิจกรรมทอดผ้าป่าหนังสือ หาดหนังสือและทุนสร้างห้องสมุดวัดให้เป็นแหล่งที่ประชาชนทุกชั้น ทุกเพศ ทุกวัย ทั้ง เด็กและผู้ใหญ่มาค้นคว้าหาความรู้ได้ ส่งเสริมให้มีหนังสือทุกสาขาวิชา ไม่นับหนักทางด้านหนังสือตำราพุทธศาสนาดัง เช่นห้องสมุดประจำวัดระยะแรกและระยะที่ 2 ห้องสมุดวัดที่เกิดขึ้นจากการทอดผ้าป่าหนังสือของคณะกรรมการโครงการฯ จึงมีลักษณะเป็นห้องสมุดประชาชนที่แท้จริง เพราะมีการจัดดำเนินการและบริการที่กว้างขวางยิ่งขึ้น ทางคณะกรรมการโครงการทอดผ้าป่าหนังสือได้พยายามที่จะปรับปรุงห้องสมุดวัดให้ดีขึ้น เพื่อให้ห้องสมุดวัดสามารถให้บริการที่ดีแก่ประชาชน และหาทางแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่ทำให้ห้องสมุดไม่ก้าวหน้า เช่น บางวัดพยายามจัดหาเงินเพื่อสร้างอาคารห้องสมุดเอกเทศ เพราะห้องสมุดคับแคบ ทางคณะกรรมการโครงการฯ เห็นว่า ควรนำเงินมาซื้อหนังสือเข้าห้องสมุดดีกว่า เพราะสถานที่บริเวณวัดมีดินและกว้างขวางพอแล้ว ผู้ใช้อาจนำหนังสือไปนั่งอ่านตามร่มไม้ในวัดได้ ไม่จำเป็นต้องมีระเบียบกฎเกณฑ์ในการใช้ห้องสมุดตามสากล เชื่อว่าพุทธศาสนิกชนคงไม่ขโมยหนังสือของวัด¹ นอกจากนี้มีห้องสมุดวัดบางแห่งจัดเก็บหนังสือไว้ในตู้ล็อกกุญแจ โดยเกรงว่าหนังสือจะหาย ซึ่งวิธีการเช่นนี้ทำให้ผู้ใช้ห้องสมุดไม่ได้รับความสะดวกในการใช้หนังสือ และทำให้บริการของห้องสมุดวัดไม่เป็นสาธารณบริการแก่ประชาชน ทางคณะกรรมการโครงการฯ ได้จัดพิมพ์หนังสือ "คู่มือการทอดผ้าป่าหนังสือ" และ "สรุปผลการทอดผ้าป่าหนังสือ" ซึ่งมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการจัดดำเนินการห้องสมุดวัด และงานบริการของห้องสมุดวัด ให้ทางวัดพยายามเผยแพร่ส่งเสริมให้คนมาอ่านหนังสือให้มากที่สุดถึงแม้หนังสือจะขาดจะสูญหายไปบ้างก็ต้องยอม หากเกรงว่าหนังสือจะขาดหรือเก่าเร็ว

¹ สัมภาษณ์ โกวิท วรพิพัฒน์, เลขาธิการคณะกรรมการโครงการทอดผ้าป่าหนังสือ, 22 มีนาคม 2521.

เกินไป ทางวัดควรแนะนำวิธีการอ่าน วิธีการใช้ห้องสมุดแก่ชาวบ้าน¹

แต่ในปัจจุบันห้องสมุดวัดก็ยังไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร จะเห็นได้ว่า โครงการ "จัดตั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถานประจำวัด" ของกรมการศาสนาในปี 2511-2514 นั้นไม่บรรลุผล เพราะปรากฏว่าปัจจุบันนี้มีวัดที่ราชอาณาจักรจำนวน 26,291 แห่ง แต่มีห้องสมุดวัดเพียง 754 แห่งเท่านั้น² (ในจำนวนนี้มีห้องสมุดวัดที่เกิดขึ้นจากโครงการทอดผ้าป่าหนังสือรวมอยู่ด้วย) นอกจากนั้นห้องสมุดวัดเหล่านี้ก็ยังไม่สามารถจัดหาบุคลากร หนังสือ อาคารและสถานที่ และวัสดุครุภัณฑ์ให้ได้อย่างที่กำหนดไว้ในมาตรฐานห้องสมุดประจำวัดของกรมการศาสนา จึงทำให้ไม่สามารถให้บริการที่ดีแก่พระภิกษุสามเณรและประชาชนได้

การที่การดำเนินงานของห้องสมุดวัดไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควรทั้ง ๆ ที่มีการจัดทำมาตรฐาน ตลอดจนมีการดำเนินงานปรับปรุงห้องสมุดวัดดังกล่าวมาแล้วนั้น เนื่องจากมี ปัญหาและอุปสรรคหลายประการที่สำคัญ คือ

1. ปัญหาทางการเงิน ห้องสมุดวัดไม่ได้รับงบประมาณจากกรมการศาสนาเลย ทางวัดต้องจัดหาเงินเอง เพื่อซื้อหนังสือและครุภัณฑ์มาเพิ่มเติม ห้องสมุดวัดบางแห่งยังขาดโต๊ะ-เก้าอี้ ตู้เก็บรายการ เป็นต้น ดังนั้นห้องสมุดวัดจึงมีหนังสือน้อย ไม่เพียงพอแก่ผู้ใช้ และไม่สามารถจัดหาหนังสือสนองความต้องการของผู้ใช้ได้ทั่วถึง เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีผู้สนใจมาใช้ห้องสมุดน้อย เพราะประชาชนจะพากันมาใช้ห้องสมุดมากก็เมื่อมีหนังสือใหม่เข้ามา

¹ คณะกรรมการโครงการทอดผ้าป่าหนังสือฯ, สรุปผลการทอดผ้าป่าหนังสือถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, หน้า 91.

² กรมการศาสนา, กองแผนงาน, แบบสำรวจข้อมูลประจำวัด แบบที่ 1 ประจำปี 2519.

2. ปัญหาเกี่ยวกับอาคารสถานที่ ห้องสมุดวัดส่วนมากไม่มีอาคาร เอกเทศ
 ต้องอาศัยสถานที่อื่น เช่น หอฉัน หอไตร โบสถ์ ศาลาการเปรียญ และกุฏิสงฆ์ เป็นต้น
 เนื้อที่ภายในห้องสมุดมิได้เป็นไปตามหลักวิชาการห้องสมุด ไม่ได้มาตรฐาน ทำให้ไม่สะดวก
 แก่ผู้มาใช้บริการห้องสมุด ไม่มีบริเวณและสถานที่สำหรับจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อดึงดูดความ
 สนใจของประชาชน

3. ปัญหาเกี่ยวกับบุคลากร ยังขาดผู้ที่มีความรู้ทางด้านห้องสมุด กรมการ
 ศาสนาควรดำเนินการจัดอบรมพระภิกษุบรรณารักษ์ และมีหนังสือแจ้งไปยังวัดที่มีห้องสมุด
 เพราะตั้งแต่ปี พ.ศ. 2513 เป็นต้นมา กรมการศาสนายังไม่ได้จัดอบรมสัมมนาพระภิกษุ
 บรรณารักษ์อีกเลยนับเป็นเวลา 9 ปีแล้ว จึงขาดแคลนพระภิกษุบรรณารักษ์ อีกประการหนึ่ง
 พระภิกษุบรรณารักษ์ไม่แน่นอนต้องเปลี่ยนตัวบ่อย ๆ เพราะห้องสมุดวัดบางแห่งต้องอาศัย
 พระหรือเณรที่มาศึกษาเล่าเรียนที่โรงเรียนปริยัติธรรมของวัด เมื่อท่านเหล่านี้เรียนจบ
 ก็ออกจากวัดไป ทางวัดก็ต้องหาบุคลากรมาทำหน้าที่บรรณารักษ์ใหม่ การที่ต้องเปลี่ยน-
 แปลงพระภิกษุบรรณารักษ์บ่อย ๆ เป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้งานห้องสมุดวัดไม่
 ก้าวหน้าเท่าที่ควร

4. ปัญหาเกี่ยวกับหนังสือและสิ่งพิมพ์ในห้องสมุดวัด จากการสำรวจของกรม
 การศาสนาเมื่อปี พ.ศ. 2511 ปรากฏว่า ห้องสมุดวัดโดยเฉลี่ยแล้วมีหนังสือประมาณ
 200 เล่ม¹ นอกจากนี้วารสารภาษาไทยและหนังสือพิมพ์มีน้อยและไม่ทันสมัย ทั้งนี้เพราะ
 ไม่มีงบประมาณในการซื้อหนังสือเข้าห้องสมุด ปัญหาเช่นนี้ก็ดำเนินมาจนปัจจุบัน ปรากฏ
 ว่าห้องสมุดวัดในโครงการทอดผ้าป่าหนังสือโดยทั่วไปก็ขาดแคลนวารสารและหนังสือพิมพ์²

¹ กรมการศาสนา, กองศาสนศึกษา, สรุปผลการสำรวจห้องสมุดประจำวัด
2511 (พระนคร, 2511), หน้า 1.

² สัมภาษณ์ พระครูวรเวชวิศาล, เจ้าอาวาสวัดยุคลราษฎร์สามัคคี อำเภอก
 พานทอง จังหวัดชลบุรี, 29 กรกฎาคม 2521.

สภาพและการดำเนินงานของห้องสมุดวัด ในโครงการ ทอดผ้าป่าหนังสือ ฯ

มีห้องสมุดวัดที่เกิดขึ้นภายหลังการจัดทอดผ้าป่าหนังสือของคณะกรรมการโครงการฯ รวมทั้งสิ้น 58 แห่ง การจัดทอดผ้าป่าหนังสือถวายวัด เพื่อเป็นแนวทางเริ่มต้นส่งเสริมให้วัดมีหนังสือเพิ่มพูนความรู้แก่ชุมชนและสามารถจัดเป็นห้องสมุดวัด ได้เริ่มขึ้นครั้งแรกเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2518 ที่วัดเสม็ดเหนือ อำเภอบางคลา จังหวัดฉะเชิงเทรา และได้มีการจัดทอดผ้าป่าหนังสือตามวัดต่าง ๆ ทั่วทุกภาคของประเทศไทย จนครบตามกำหนดเวลาของโครงการ (5 ธันวาคม 2518 - 5 ธันวาคม 2519) ดังรายละเอียดในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 รายชื่อห้องสมุดวัด เรียงตามลำดับ วัน เดือน ปี ที่คณะกรรมการจัดทอดผ้าป่าหนังสือ

ห้องสมุดวัด	วัน เดือน ปี ที่จัดทอดผ้าป่าหนังสือ
1. วัดเสม็ดเหนือ อำเภอบางคลา จังหวัดฉะเชิงเทรา	25 ตุลาคม 2518
2. วัดหนองบัว อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร	10 ธันวาคม 2518
3. วัดธาตุพระดอ อำเภอสอง จังหวัดแพร่	20 มกราคม 2519
4. วัดเจดีย์สถาน อำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่	22 มกราคม 2519
5. วัดเจดีย์ขาว อำเภอมือง จังหวัดลำปาง	23 มกราคม 2519
6. วัดยงกระบัตร์ อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร	24 มกราคม 2519
7. วัดปิจันตาราม อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา	10 กุมภาพันธ์ 2519
8. วัดสุคนธาवास อำเภอบ้านนาสาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี	12 กุมภาพันธ์ 2519
9. วัดอมน้อย อำเภอกะทุมแบน จังหวัดสมุทรสาคร	22 กุมภาพันธ์ 2519
10. วัดหนองซุน อำเภอมวงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี	25 กุมภาพันธ์ 2519
11. วัดสิริพุทธาราม อำเภอมือง จังหวัดนครพนม	26 กุมภาพันธ์ 2519
12. วัดเกตุคีรีวาราราม อำเภอมือง จังหวัดสมุทรสาคร	28 กุมภาพันธ์ 2519
13. วัดสุวรรณาราม (นาคำใหญ่) อำเภอน้อย จังหวัดอุบลราชธานี	11 เมษายน 2519

ตารางที่ 1 รายชื่อห้องสมุดวัด เรียงตามลำดับวัน เดือน ปี ที่จัดทอดผ้าป่าหนังสือ
(ต่อ)

ห้องสมุดวัด	วัน เดือน ปี ที่จัดทอดผ้าป่าหนังสือ
14. วัดคงหลวง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน	1 พฤษภาคม 2519
15. วัดสว่างโพนทอง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร	5 พฤษภาคม 2519
16. วัดพรหมราช อำเภอปากช่อง ไซย จังหวัดนครราชสีมา	9 พฤษภาคม 2519
17. วัดบูรพาภูกูดสินคัมภีร์ใหม่ อำเภอเขาวงกต จังหวัดกาฬสินธุ์	15 พฤษภาคม 2519
18. วัดเสาชงทอง อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี	22 พฤษภาคม 2519
19. วัดสุคันธาราม อำเภอรังษาย จังหวัดอุทัย	12 มิถุนายน 2519
20. วัดปกสนุกไท อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง	12 มิถุนายน 2519
21. วัดนาเหลาบก อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา	19 มิถุนายน 2519
22. วัดชัยใหญ่ อำเภอจอมบึง จังหวัดราชบุรี	20 มิถุนายน 2519
23. วัดเฉลิมพระเกียรติ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี	26 มิถุนายน 2519
24. วัดท่าซาม อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี	26 มิถุนายน 2519
25. วัดเวียงพาน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย	27 มิถุนายน 2519
26. วัดวังศิลาธรรมาราม อำเภอแก่ง จังหวัดระยอง	3 กรกฎาคม 2519
27. วัดประจักษ์น้ำท่าไช อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา	11 กรกฎาคม 2519
28. วัดศรีสุเทพ อำเภอท่าแซะ จังหวัดชุมพร	26 กรกฎาคม 2519
29. วัดเขายี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม	1 สิงหาคม 2519
30. วัดท่าสะอ้าน อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา	7 สิงหาคม 2519
31. วัดหนองคู อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ	10 สิงหาคม 2519
32. วัดศรีสุทธารวาส อำเภอเมือง จังหวัดเลย	14 สิงหาคม 2519
33. วัดศรีวิชัยนาราม อำเภอเมือง จังหวัดเลย	14 สิงหาคม 2519
34. วัดมูลเหล็ก อำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี	14 สิงหาคม 2519
35. วัดยุคลธารราษฎร์สามัคคี อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี	15 สิงหาคม 2519

ตารางที่ 1 รายชื่อห้องสมุดวัด เรียงตามลำดับวัน เดือน ปี ที่จัดทอดผ้าป่า
หนังสือ (ต่อ)

ห้องสมุดวัด	วัน เดือน ปี ที่จัดทอดผ้าป่าหนังสือ
36. วัดสันติราษฎร์บำรุงวราราม อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี	21 สิงหาคม 2519
37. วัดวิมุตตาราม อำเภอหนองไผ่ จังหวัดเพชรบูรณ์	22 สิงหาคม 2519
38. วัดลาดปลาเค้า อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม	4 กันยายน 2519
39. วัดจอมศรี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	19 กันยายน 2519
40. วัดสมุหนาค อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย	19 กันยายน 2519
41. วัดบางยาง อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร	23 กันยายน 2519
42. วัดสิริบุญญาราม อำเภอเมือง จังหวัดยะลา	26 กันยายน 2519
43. วัดใหม่เกตุงาม อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี	2 ตุลาคม 2519
44. วัดเจริญสุธารามวรวิหาร อำเภอบางค้อ จังหวัดสมุทรสงคราม	3 ตุลาคม 2519
45. วัดกลาง อำเภอสวรรคภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด	3 ตุลาคม 2519
46. วัดราษฎร์บำรุง อำเภอทุ่งช้าง จังหวัดน่าน	10 ตุลาคม 2519
47. วัดเวฬุวนาราม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม	16 ตุลาคม 2519
48. วัดพระนอนจักรสีห์ อำเภอเมือง จังหวัดสิงห์บุรี	16 ตุลาคม 2519
49. วัดเสนาหา อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม	16 ตุลาคม 2519
50. วัดเทวสังฆาราม อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี	16 ตุลาคม 2519
51. วัดสระไม้แดง อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท	17 ตุลาคม 2519
52. วัดแสงอุทัย อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี	20 ตุลาคม 2519
53. วัดหนองหวาง อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี	24 ตุลาคม 2519
54. วัดหนองไธ อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ	6 พฤศจิกายน 2519
55. วัดกุหาภิมุข อำเภอเมือง จังหวัดยะลา	20 พฤศจิกายน 2519

ตารางที่ 1 รายชื่อห้องสมุดวัด เรียงตามลำดับวัน เดือน ปี ที่จัดทอดผ้าป่า
หนังสือ (ต่อ)

ห้องสมุดวัด	วัน เดือน ปี ที่จัดทอดผ้าป่าหนังสือ
56. วัดสนามจันทร์ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา	21 พฤศจิกายน 2519
57. วัดแกงกระจาน อำเภอยายาง จังหวัดเพชรบุรี	27 พฤศจิกายน 2519
58. วัดอโศการาม อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ	28 พฤศจิกายน 2519

ที่มา : กองการศึกษาผู้ใหญ่ กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วัดที่ได้รับผ้าป่าหนังสือเหล่านี้ ได้จัดตั้งห้องสมุดวัด หรือที่อ่านหนังสือประจำวัดขึ้น เพื่อบริการแก่พระภิกษุสามเณรภายในวัด และชาวบ้านในชุมชน อย่างไรก็ตาม แม้วาห้องสมุดวัดทุกแห่งจะมีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งและการดำเนินงานเช่นเดียวกัน แต่การดำเนินงานของห้องสมุดวัดแต่ละแห่งจะมีประสิทธิภาพเพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง ได้แก่ อาคารสถานที่ วัสดุครุภัณฑ์ หนังสือและสิ่งพิมพ์ บุคลากร งบประมาณ เพราะวาส่งเหล่านี้มีผลโดยตรงต่อการให้บริการ และการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของห้องสมุด

อาคารสถานที่ห้องสมุด

สถานที่ของห้องสมุดที่ตั้งอยู่ในที่อันเหมาะสม ประชาชนผู้ใช้ไปมาได้สะดวก มีการตกแต่ง อย่างสวยงามและมีระเบียบ¹ สามารถดึงดูดความสนใจของผู้ใช้ และช่วยให้การให้บริการและจัดกิจกรรมต่าง ๆ เป็นไปอย่างสะดวกและไฉไล

ลักษณะอาคารห้องสมุดวัดนั้น โดยทั่วไปมักเป็นส่วนหนึ่งของศาลาการเปรียญ หอฉัน หอไตร กุฏิเจ้าอาวาส มีเพียง 12 แห่งเท่านั้นที่มีอาคารเป็นเอกเทศ ได้แก่ วัดเจดีย์ขาว วัดยกกระบัตร วัดสุวรรณารามนาคำใหญ่ วัดสว่างโพนทอง วัดเสาชงทอง วัดวังศิลาธรรมาราม วัดใหม่เกตุงาม วัดเจริญสุขารามวรวิหาร วัดราชฎร์บำรุง วัดเสนาหา วัดอโศการาม อย่างไรก็ตามวัดแทบทุกวัดที่ได้รับผ้าป่าหนังสือมีสถานที่เหมาะสมที่จะจัดเป็นที่อ่านหนังสือ หรือห้องสมุดอยู่แล้ว คือ บริเวณวัดกว้างขวาง สถานที่ร่มรื่น ผู้อ่านสามารถเลือกนั่งอ่านหนังสือตามใจคนไม่ใคร่ตามใจชอบ คณะกรรมการโครงการทอดผ้าป่าหนังสือ ได้เสนอแนะว่า "ไม่ควรส่งเสริมให้มีการสร้างอาคารขึ้นใหม่สำหรับเป็นห้องสมุด เพราะไม่มีความจำเป็นแต่อย่างใด ถ้าวัดมีเงินมาก ควรที่จะเอาเงินนั้นไปจัดซื้อหนังสือมาเพิ่มเติมจะดีกว่า แต่อย่างไรก็ตาม

¹ สรีทอง สีหาพงศ์, "การจัดสถานที่ห้องสมุด," วารสารการศึกษาผู้ใหญ่ (พฤษภาคม 2512).

² คณะกรรมการโครงการทอดผ้าป่าหนังสือ ฯ, สรุปผลการทอดผ้าป่าหนังสือ ถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, หน้า 90 - 91.

ห้องสมุดวัดแทบทุกแห่งยังมีปัญหาด้านอาคารอยู่มาก ดังปรากฏในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ลักษณะอาคารห้องสมุดวัด

ห้องสมุดวัด	ไม่ เหมาะสม	คับแคบ	แสงสว่าง ไม่พอ	การถ่ายเท อากาศไม่ดี	มีเสียง รบกวน	อยู่ห่าง ไกลผู้ใช้
1. เสมีคเหนือ	/	/				
2. ธาตุพระลอ	/	/				
3. เจดีย์ขาว						/
4. ยกกระบัตร						
5. บัจจันคาราม	/	/				
6. สุกนธาวาส	/	/				
7. หนองขุน	/	/				
8. เกตุมคี่ศรีวาราม			/			
9. สุวรรณารามนาคำใหญ่			/			
10. ดงหลวง	/	/				
11. สว่างโพนทอง		/				
12. บวรพากุคสิณคัมใหญ่						
13. เสาธงทอง	/	/	/			
14. สุกันธาราม	/					/
15. ปงสนุกใต้						
16. นาเหลาบก						
17. ช้างใหญ่	/					/
18. เณลิ้มพระเกียรติ						/
19. ท่าขาม	/	/		/		
20. เวียงพาน	/	/				

ตารางที่ 2 ลักษณะอาคารห้องสมุดวัด

ห้องสมุดวัด	ไม่ เหมาะสม	ไม่ คุ้มแคบ	แสงสว่าง ไม่พอ	การถ่ายเท อากาศไม่ดี	มีเสียง รบกวน	อยู่ห่าง ไกลผู้ใช้
21. วัดศิลาธรรมาราม						✓
22. ประตูนํ้าท่าไช				✓		
23. ศรีสุเทพ		✓				
24. เขายี่สาร	✓	✓				
25. ท่าสะพาน	✓					✓
26. หนองคู						
27. ศรีสุทราวาส	✓	✓				
28. ศรีวิชัยวนาราม	✓	✓				
29. มูลเหล็ก						
30. ยุคธรรมาภิบาลสามัคคี						
31. วิมุตตาราม	✓					✓
32. ลาดปลาเค้า						✓
33. จอมศรี	✓					✓
34. สมุทนาถ	✓	✓				
35. บางยาง	✓					✓
36. ไหมเกตุงาม						
37. เจริญสุธารามวรวิหาร						
38. กลาง	✓	✓				
39. ราชนครินทร์	✓	✓			✓	
40. เวฬุวนาราม		✓				
41. วัดพระนอนจักรสีห์					✓	
42. วัดเสนา						

ตารางที่ 2 ลักษณะอาคารห้องสมุดวัด

ห้องสมุดวัด	ไม่ เหมาะสม	กับแคบ	แสงสว่าง ไม่พอ	การถ่ายเท อากาศไม่ดี	มีเสียง รบกวน	อยู่ห่าง ไกลผู้ใช้
43. เหวสังฆาราม						
44. สระไม้แดง	✓	✓				
45. แสงอุทัย	✓	✓				
46. นนงหลวง						✓
47. คูหาภิมุข	✓	✓			✓	
48. สนามจันทร์	✓	✓				
49. อโศการาม	✓	✓	✓	✓	✓	✓
รวมทุกวัด	27	24	4	4	3	12

จากตารางที่ 2 จะเห็นว่า มีห้องสมุดวัดอยู่ถึง 24 แห่งที่สถานที่คับแคบ ห้องสมุดวัด 12 แห่งอยู่ห่างไกลจากผู้ใช้ และมีห้องสมุดวัดเพียง 10 แห่งเท่านั้นที่ไม่ประสบปัญหาใดเกี่ยวกับสถานที่เลย คือ ห้องสมุดวัดยกกระบัตร ห้องสมุดวัดบูรพาทุกคืนคุ้มใหม่ วัดปงสนุกใต้ วัดนาเหลาบก วัดหนองคู วัดยุคลราษฎร์สามัคคี วัดใหม่เกตุงาม วัดเจริญสุธารามวรวิหาร วัดเสนหา วัดเทวสังฆาราม

นอกจากอาคารแล้ว สิ่งจำเป็นอีกอย่างหนึ่งในการให้บริการผู้ใช้คือ ทรัพยากรภายในห้องสมุดสำหรับใช้เป็นที่เก็บหนังสือสิ่งพิมพ์ นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกแก่ผู้ใช้ และการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ห้องสมุดอีกด้วย ห้องสมุดวัดแต่ละแห่งมีทรัพยากรแตกต่างกันไป ห้องสมุดวัดส่วนใหญ่ยังขาดแคลนวัสดุทรัพยากร จะเห็นได้ว่ามีห้องสมุดวัดอยู่ 2 แห่งที่มีเพียงตุ

¹ อัมพร บันศรี, การจัดและบริหารงานห้องสมุด (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520), หน้า 59.

เก็บหนังสือเท่านั้น คือ วัดคงทอง และวัดขี้ใหญ่ มีห้องสมุดวัดถึง 26 แห่งที่ไม่มีที่วางหนังสือพิมพ์ 31 แห่ง ไม่มีชั้นวางวารสาร 29 แห่งไม่มี โต๊ะ จ่าย-รับ 24 แห่งไม่มีแผนป้ายจัดนิทรรศการ 40 แห่งไม่มีเครื่องพิมพ์ดีด และมีห้องสมุดวัดเพียง 4 แห่งเท่านั้นที่มีตู้บัตรรายการ คือ ห้องสมุดวัดธาตุพระลอ วัดศรีสุทธาวาส วัดเวฬุวนาราม และวัดเสนาหา รายละเอียดเกี่ยวกับจำนวนครุภัณฑ์ ปรากฏอยู่ในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 จำนวนครุภัณฑ์ของห้องสมุดวัด

ประเภทของ ห้องสมุดวัด	ที่ว่าง ครุภัณฑ์	ชั้นวาง หนังสือวารสาร พิมพ์	โต๊ะ เก้าอี้	จ่าย รับ	แผนป้าย จัดนิ- ทรรศการ	ตู้บัตร รายการ	ตู้ หนังสือ	ตู้ พิมพ์ดีด	ตู้ จุลสาร
1. เสม็ดเหนือ	0	0	100	0	2	0	4	0	0
2. ธาตุพระลอ	1	1	16	1	2	1	4	0	0
3. เจดีย์ขาว	1	2	34	1	6	0	11	0	0
4. ยกกระบัตร์	1	0	50	1	2	0	3	0	0
5. ปัจจันตาราม	0	1	0	0	0	0	4	1	0
6. สุคนธาวาส	0	0	10	1	1	0	3	0	0
7. หนองขุน	0	0	20	1	0	0	1	0	0
8. เกตุมาศศรีวาราราม	1	1	20	1	1	0	5	0	0
9. สุวรรณาราม นาคำใหญ่	2	2	14	0	1	0	4	0	0
10. คงหลวง	0	0	0	0	1	0	8	0	0
11. สว่างโพนทอง	1	1	20	1	0	0	13	0	0
12. บุรพาคุดสีนคุมใหม่	0	0	10	0	0	0	6	0	0
13. เสาธงทอง	0	1	36	1	1	0	11	0	0
14. สุคันธาราม	0	0	13	0	0	0	3	0	0
15. ปงสนุกใต้	5	1	50	1	2	0	13	0	0

ตารางที่ 3 จำนวนกรุกณ์ของห้องสมุดวัด (ต่อ)

ประเภทของ ครุกณ์ที่ ห้องสมุดวัด	ที่วาง หนังสือ พิมพ์	ชั้นวาง วารสาร	โต๊ะ เก้าอี้ จาย รับ	โต๊ะ จ่าย รับ	แผนป้าย จัดนิ- ทรรศการ	ตู้บัตร ราย การ	ตู้ หนังสือ	พิมพ์ คัด	ตู้ จุลสาร
16. นาเหลาบก	0	0	32	0	0	0	1	0	0
17. ชฎาใหญ่	0	1	0	0	0	0	1	0	0
18. เฉลิมพระเกียรติ	0	0	6	1	1	0	5	1	0
19. ทาขาม	0	0	100	0	1	0	2	1	0
20. เวียงพาน	1	0	6	0	1	0	2	0	0
21. วัติลาธรรมา									
รวม	1	0	8	1	1	0	14	0	0
22. ประตูน้าทำไซ	1	1	14	1	1	0	4	1	0
23. ศรีสุเทพ	0	0	50	0	1	0	2	0	0
24. เขายี่สาร	2	0	10	0	0	0	1	0	0
25. ทาสะอาน	0	0	18	0	0	0	2	0	0
26. หนองคู	0	0	10	0	1	1	4	0	0
27. ศรีสุททาวาส	1	1	24	1	1	1	6	1	1
28. ศรีวิชัยนาราม	1	1	30	1	1	0	12	0	0
29. มุดเหล็ก	0	0	10	0	0	0	3	0	0
30. ยุคตราษฏร์									
สามัคคี	0	0	12	0	0	0	2	0	0
31. วิมุทธาราม	0	0	30	0	0	0	4	1	0
32. ลาดปลาเค้า	0	0	30	1	1	0	9	0	0
33. จอมศรี	0	0	8	0	0	0	4	0	0
34. สมุหนาก	1	1	15	1	1	0	4	0	0

ตารางที่ 3 จำนวนครุภัณฑ์ของห้องสมุดวัด (ต่อ)

ประเภทของ ครุภัณฑ์ ห้องสมุดวัด	ที่วาง หนังสือ พิมพ์	ชั้นวาง วารสาร	โต๊ะ เก้าอี้ รับ	โต๊ะ จ่าย รับ	แผนป้าย จัดนิ- ทรรศการ	ตู้บัตร ราย การ	ตู้ หนังสือ พิมพ์	พิมพ์ดีด	ตู้ จุดสาร
35. บางยาง	1	1	6	0	0	0	5	0	0
36. ไหม เกตุงาม	1	1	15	1	1	0	3	1	0
37. เจริญสุขาราม- วรวิหาร	1	0	15	0	2	0	1	0	0
38. กลาง	1	1	15	0	2	0	7	1	1
39. ราษฎร์บำรุง	1	1	15	1	1	0	5	0	0
40. เวชุนาราม	1	3	30	1	0	1	6	0	0
41. พระนอนจักรสีห์	0	0	20	0	0	0	2	1	0
42. เสนหา	0	0	8	0	0	0	3	0	1
43. เทวสังฆาราม	0	0	10	0	1	0	4	0	0
44. สระไม้แดง	1	1	10	1	1	0	2	0	0
45. แสงอุทัย	1	1	20	0	0	0	3	0	0
46. หนองหลวง	0	0	10	0	0	0	6	0	0
47. คูหาภิมุข	0	0	12	0	0	0	2	0	0
48. สนามจันทร์	0	0	10	0	0	0	2	0	0
49. อโศการาม	0	0	6	0	0	0	8	0	0

นอกจากห้องสมุดวัดโดยทั่วไปจะขาดแคลนวัสดุครุภัณฑ์แล้ว สภาพทั่วไปของครุภัณฑ์ที่มีอยู่ก็ขาดความสวยงามที่จะดึงดูดใจผู้ใช้ จะเห็นได้จากการที่มีห้องสมุดวัดเพียง 3 แห่งที่มีครุภัณฑ์ใหม่ทั้งหมด คือ ห้องสมุดวัดสุคันธาราม วัดลาดปลาเค้า และวัดใหม่ เกตุงาม ห้องสมุดวัด 6 แห่งมีครุภัณฑ์ใหม่เป็นส่วนมาก 26 แห่งมีครุภัณฑ์ใหม่และเก่าเท่า ๆ กัน จำนวน 14 แห่งที่ครุภัณฑ์ส่วนมากเก่าและชำรุด

ถึงแม้ว่าห้องสมุดจะมีอาคารที่ไม่สมบูรณ์พร้อม มีวัสดุครุภัณฑ์ไม่เพียงพอ ห้องสมุดก็สามารถให้บริการแก่ประชาชนได้หากห้องสมุดมีบุคลากรเพียงพอบุคลากรเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการดำเนินงานต่าง ๆ ของห้องสมุด ห้องสมุดวัดบางแห่งที่ไม่สามารถจัดหาพระภิกษุบรรณารักษ์ได้ก็มอบให้โรงเรียนดูแล ปรากฏว่ามีห้องสมุดวัดจำนวน 9 แห่งที่มอบให้โรงเรียนและครูบรรณารักษ์ทำหน้าที่ดูแลห้องสมุด ได้แก่ ห้องสมุดวัดธาตุพระลอ วัดหนองขุน วัดปงสนุกใต้ วัดลาดปลาเค้า วัดใหม่ เกตุงาม วัดเจริญสุขารามวรวิหาร วัดกลาง วัดเวฬุวนาราม และวัดสนามจันทร์ ห้องสมุดวัดทุกแห่งนอกจากห้องสมุดวัดที่กล่าวมาแล้วว่ามีพระภิกษุบรรณารักษ์แห่งละ 1 คน ยกเว้นห้องสมุดวัดเสาชิงช้าที่มีทั้งพระภิกษุบรรณารักษ์และครูบรรณารักษ์ทำงานร่วมกัน ห้องสมุดวัดจำนวน 26 แห่งมีพระภิกษุช่วยบรรณารักษ์ มีห้องสมุดวัดจำนวน 8 แห่งที่มีการโรงจำนวน 6 แห่งมีเสมียนพิมพ์ดีด ได้แก่ห้องสมุดวัดปงสนุกใต้ วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดท่าข้าม วัดศรีสุทธาวาส วัดวิมุตตาราม และวัดกลาง

ห้องสมุดวัดต่าง ๆ มักประสบปัญหาขาดแคลนอัตรากำลังคน จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะชักชวนชาวบ้านในชุมชนให้มาอาสาสมัครช่วยงานห้องสมุด ซึ่งบุคคลดังกล่าวนี้ต้องสนใจในความก้าวหน้าของห้องสมุด และยินดีที่จะทำงานห้องสมุดโดยไม่หวังเงินตอบแทน พบว่ามีห้องสมุดวัดจำนวน 14 แห่งที่มีชาวบ้านอาสาสมัครช่วยงานห้องสมุด และมีห้องสมุดวัดจำนวน 19 แห่งที่พระภิกษุบรรณารักษ์ต้องทำงานทุกอย่างตามลำพังโดยไม่มีทั้งพระภิกษุช่วยบรรณารักษ์ การโรง และชาวบ้านอาสาสมัครช่วยงานห้องสมุด บรรณารักษ์ห้องสมุดวัดแต่ละแห่งมีวุฒิและประสบการณ์ ในการทำงานห้องสมุดแตกต่างกันไป ดังปรากฏในตารางที่ 4

ตารางที่ 4 ประสมการณ์และวุฒิของบรรณารักษ์ห้องสมุดวัด

บรรณารักษ์ ห้องสมุดวัด	ประสูติ	ค่า การณ (ปี)	กว่า ม.ศ.3	ม.ศ.5	ป.ก.ศ.	พ.ก.ศ.	เปรียญธรรม	อบรมและ ฝึกงานทาง บรรณารักษ ศาสตร์
1. เสม็ดเหนือ	3	✓						
2. ชาติพระลอ	2						✓	
3. เจดีย์ขาว	1						✓	
4. ยกกระบัต	2							นักธรรมเอก
5. ปัจฉิมทาราม	3		✓					
6. สุกนชาवास	1	✓						นักธรรมโท
7. หนองขุน	3						✓	
8. เกตุเมศีศรีวาร ราม	2	✓						
9. สุวรรณาราม นาคำใหญ่	2	✓						นักธรรมโท
10. ดงหลวง	3		✓					นักธรรมเอก
11. สว่างโพนทอง	2	✓						นักธรรมตรี
12. บรูพากุศล คุมใหญ่	2		✓					
13. เสาชงทอง	7	✓						นักธรรมโท ✓
14. สุกันธาราม	2	✓						✓
15. ปงสนุกไท	2						✓	
16. นาเหลาบก	2	✓						นักธรรมโท
17. รั้วใหญ่	2	✓						นักธรรมโท

ตารางที่ 4 ประสมการณ์และวุฒิของบรรณารักษ์ห้องสมุดวัด (ต่อ)

บรรณารักษ์ ห้องสมุดวัด	ประสม การณ์ (ปี)	ตำแหน่ง				เปรียญธรรม	อบรมและ ฝึกงานทาง บรรณารักษ ศาสตร์
		ท้าว ถาว ม.ศ.3	ท้าว ถาว ม.ศ.5	ป.ก.ศ.	พ.ก.ศ.		
18. เฉลิมพระ							
เกียรติ	5					เปรียญธรรม	
19. ทาชา	2				✓	นักธรรมเอก	
20. เวียงพาน	3		✓				
21. วังศิลาธรรมา							
ราม	3	✓					
22. ประทุน้ำท่าไช	2		✓				
23. ศรีสุเทพ	1		✓				✓
24. เขายี่สาร	1	✓					
25. ทาสะอาน	2		✓			นักธรรมเอก	✓
26. หนองคู	3		✓				✓ บร.พ.กศ.
27. ศรีวิชัยนาราม	3				✓		บร.พ.กศ.
28. มูลเหล็ก	3	✓					
30. บุคตราษฎร์							
สามัคคี	3	✓				นักธรรมตรี	
31. วิมุตตาราม	1	✓					✓
32. ลาดปลาเค้า	2				✓		
33. จอมศรี	3		✓				
34. สมุหนาก	2		✓			นักธรรมเอก	
35. บางยาง	2		✓				✓

ตารางที่ 4 ประสิทธิภาพและวุฒิของบรรณารักษ์ห้องสมุดวัด (ต่อ)

บรรณารักษ์ ห้องสมุดวัด	ประสบ การณั (ปี)	ค่า					เปรียบเทียบ	อบรมและ ฝึกงานทาง บรรณารักษ์ ศาสตร์
		กว่า ม.ศ.3	ม.ศ.3	ม.ศ.5	ป.ก.ศ.	พ.ก.ศ.		
36.ใหม่ เกตุงาม	3				✓			✓
37.เจริญสุขาราม วรวิหาร	2				✓			✓
38.กลาง	3	✓						✓
39.ราษฎร์บำรุง	1	✓						✓
40.เวฬุวนาราม	3			✓			นักธรรมเอก	
41.พระนอนจักรสีห์	1	✓						
42.เสนาหา	3	✓						✓
43.เทวสังฆาราม	2	✓						
44.สระไม้แดง	1						เปรียญธรรม	✓
45.แสงอุทัย	3	✓						
46.หนองหลวง	2	✓						
47.คูหาภิมุข	2	✓						
48.สนามจันทร์	2				✓			
49.อโศการาม	2						เปรียญธรรม	✓ ป.กศ.บร.
50.รวมทั้งหมด		17	15	2	5	6	3	16

หมายเหตุ ป.ก.ศ. หมายถึง ประกาศนียบัตรการศึกษา พ.ก.ศ. หมายถึง พิเศษการศึกษา

จากตารางที่ 4 จะเห็นได้ว่า บรรณารักษ์ห้องสมุดวัดมีวุฒิแตกต่างกันไป มีบรรณารักษ์ห้องสมุดวัดเพียง 3 แห่งที่มีวุฒิทางบรรณารักษศาสตร์ คือ บรรณารักษ์ห้องสมุดวัดศรีสุทธาวาส วัดศรีวิชัยนาราม และวัดสนามจันทร์ ห้องสมุดวัดจำนวน 13 แห่งที่บรรณารักษ์ได้รับการอบรมและฝึกงานทางบรรณารักษศาสตร์ บรรณารักษ์ห้องสมุดวัดส่วนใหญ่จำนวน 17 คน มีความรู้ระดับต่ำกว่า ม.ศ.3 บรรณารักษ์ 16 คน มีความรู้ระดับนักธรรมเอกซึ่งเทียบเท่าชั้นประถมปีที่ 7 จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 5 1 คน บรรณารักษ์ 5 คนจบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรการศึกษา สอบได้วุฒิพิเศษการศึกษา 6 คน มีพระภิกษุบรรณารักษ์ที่มีวุฒิเปรียญธรรม 3 แห่ง ได้แก่ ห้องสมุดวัดเฉลิมพระเกียรติ วัดสระไม้แดง และวัดโศกการาม สรุปได้ว่า บรรณารักษ์ห้องสมุดวัดเพียง 10 แห่งที่มีคุณวุฒิตามที่กำหนดไว้ในมาตรฐาน คือมีความรู้เปรียญธรรม 3 ประโยค หรือนักธรรมโทขึ้นไป ได้รับการอบรมห้องสมุดจากสถาบันใดสถาบันหนึ่ง ได้แก่ ห้องสมุดวัดเสาชิงช้า วัดท่าเสา วัดศรีสุทธาวาส วัดใหม่เกตุงาม วัดเจริญสุทธารามวรวิหาร วัดกลาง วัดราชบูรพ์บำรุง วัดสระไม้แดง และวัดสนามจันทร์ นอกจากนั้น ประสบการณ์ของบรรณารักษ์ห้องสมุดวัดแต่ละแห่งก็แตกต่างกันไป บรรณารักษ์ที่มีประสบการณ์การทำงานมากที่สุด คือ บรรณารักษ์ห้องสมุดวัดเสาชิงช้า ซึ่งทำงานห้องสมุดมาเป็นเวลา 6 ปี 3 เดือน ส่วนบรรณารักษ์ที่มีประสบการณ์ในการทำงานน้อยที่สุด คือ บรรณารักษ์ห้องสมุดวัดเจดีย์ขาว ซึ่งทำงานห้องสมุดมาเพียง 10 เดือนเท่านั้น โดยเฉลี่ยแล้วบรรณารักษ์ห้องสมุดวัดในโครงการทอดผ้าป่าหนังสือ ๆ มีประสบการณ์ในการทำงานนาน 2 ปี 4 เดือน มีส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 1.1 ปี

ปัจจัยที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้งานของห้องสมุดดำเนินไปได้คือการเงิน ห้องสมุดวัดแต่ละแห่งไม่ได้รับเงินอุดหนุนจากทางราชการ จึงจำเป็นต้องหาเงินรายได้เพื่อจัดซื้อหนังสือ สิ่งพิมพ์และวัสดุครุภัณฑ์ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถของพระภิกษุบรรณารักษ์และเจ้าอาวาสของสมุดจัดหาเงินได้โดยเงินบริจาคและคอกผลของเงินบริจาค การจัดงานต่าง ๆ เพื่อเก็บเงินและอื่น ๆ ทางวัดอาจขอบริจาคเป็นเงิน หรือขอบริจาคเป็นหนังสือ ปรากฏว่ามีห้องสมุดวัดจำนวน 25 แห่งที่ชาวบ้านให้ความสนับสนุนโดยการบริจาคหนังสือ จำนวน 9 แห่งได้รับเงินบริจาคเพื่อจัดซื้อหนังสือโดยตรง ได้แก่ ห้องสมุดวัดยงกัระมิตร วัดสว่างโพนทอง วัดปงสนุกใต้ วัดศรีสุเทพ วัดยุคลราษฎร์สามัคคี วัดกลาง วัดราชบูรพ์บำรุง วัดสระไม้แดง และวัดสนามจันทร์

มีห้องสมุดวัด 5 แห่งที่ทางวัดจัดซื้อหนังสือเอง และมีห้องสมุดวัดอยู่ 10 แห่งที่ไม่ได้รับทั้งหนังสือหรือเงินบริจาค ได้แก่ ห้องสมุดวัดเสม็ดเหนือ วัดปัจฉิมศาราม วัดสุวรรณารามนาคำใหญ่ วัดสุคันธาราม วัดท่าข้าม วัดศรีสุทธาราม วัดเวฬุวนาราม วัดหนองหลวง วัดมูลเหล็ก และวัดอโศการาม ในจำนวนนี้เป็นห้องสมุดวัดที่อยู่ห่างไกลชาวบ้านมาใช้ไม่สะดวก จึงไม่ได้รับการสนับสนุน 4 แห่ง คือ ห้องสมุดวัดสุคันธาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดหนองหลวง และวัดอโศการาม มีห้องสมุดวัดเพียงแห่งเดียวที่ได้รับมาปาหนังสืออีกครั้งหนึ่งหลังจากที่คณะกรรมการทอดผ้าป่าหนังสือได้นำมาปาไปทอดแล้ว คือห้องสมุดวัดสว่างโพนทอง และมีวัดหนึ่งที่อยู่ในระยะเวลาเตรียมการทอดผ้าป่าหนังสือ เพื่อจัดหาวัสดุครุภัณฑ์ภายในห้องสมุด เพราะอาคารห้องสมุดเพิ่งสร้างเสร็จและจะทำพิธีเปิดเร็ว ๆ นี้ คือ วัดเจริญสุขารามวรวิหาร

ตารางที่ 5 จำนวนสิ่งพิมพ์และโสตทัศนวัสดุในห้องสมุดวัด

ห้องสมุดวัด	หนังสือ	หนังสือ	นิตยสาร	หนังสือ	หนังสือ	แผนที่	
	ภาษาไทย	ภาษาอังกฤษ	ภาษาไทย	พิมพ์รายวัน	พิมพ์ท้องถิ่น	ลูกโลก	รูปภาพ
1. เสม็ดเหนือ	1527	0	0	0	0	0	0
2. ธาตุพระลอ	568	50	335	0	0	0	0
3. เจดีย์ขาว	1532	186	12	2	2	16	7
4. ยกกระบัตร	400	0	0	2	0	0	0
5. ปัจฉิมศาราม	1195	200	25	2	0	0	0
6. สุคนธาวาส	691	19	0	0	0	0	0
7. หนองขุน	134	4	32	0	0	0	0
8. เกตุมคีสรีวาราม	2000	0	3	3	0	0	0
9. สุวรรณารามนาคำใหญ่	1659	0	0	0	0	0	0
10. คงหลวง	1000	0	0	0	0	0	0
11. สว่างโพนทอง	9640	0	10	2	0	0	0

ตารางที่ 5 จำนวนสิ่งพิมพ์และโสตทัศนวัสดุในหอสมุดวัด (ต่อ)

หอสมุดวัด	หนังสือ ภาษาไทย	หนังสือ ภาษาอังกฤษ	นิตยสาร ภาษาไทย	หนังสือ พิมพ์ รายวัน	หนังสือ พิมพ์ ท้องถิ่น	แผนที่ ลูกโลก	รูปภาพ
12. บูรพาภูกคตินคุมใหม่	600	120	1	1	0	0	0
13. เสาธงทอง	2734	20	3	2	1	0	0
14. สุนันธาราม	600	5	10	0	0	0	0
15. ปงสนุกโต	600	50	100	0	0	60	2
16. นาเหลาบก	782	4	0	0	0	0	0
17. รัชฎใหญ่	1100	0	0	0	0	0	0
18. เฉลิมพระเกียรติ	600	2	1	1	0	0	0
19. ทาซาม	858	20	0	0	0	0	0
20. เวียงพาน	823	20	3	2	0	0	0
21. วังศิลาธรรมาราม	700	5	70	1	0	0	0
22. ประคูน้าทาไซ	1250	50	200	2	1	0	0
23. ศรีสุเทพ	1059	50	100	0	0	7	1
24. เขายี่สาร	1760	0	5	2	0	0	0
25. ทาสะอาน	600	70	200	0	0	0	0
26. หนองคู	440	50	50	0	0	10	0
27. ศรีสุททาวาส	3125	150	5	2	0	21	4
28. ศรีวิชัยนาราม	1000	0	0	0	0	0	0
29. มูลเหล็ก	1895	200	20	0	0	0	0
30. บุคดราชฐ์สามัคคี	1470	0	0	3	0	0	0
31. วิมุตตาราม	400	5	23	1	0	0	0
32. ลาดปลาเค้า	920	50	0	0	0	0	0

ตารางที่ 5 จำนวนสิ่งพิมพ์และโสตทัศนวัสดุในห้องสมุดวัด (ต่อ)

ห้องสมุดวัด	หนังสือ ภาษาไทย	หนังสือ ภาษาอังกฤษ	นิตยสาร ภาษาไทย	หนังสือ พิมพ์ รายวัน	หนังสือ พิมพ์ ทองถิ่น	แผนที่ ลูกโลก	รูปภาพ
33. จอมศรี	1315	0	0	2	0	0	4
34. สมุหนาค	1210	0	10	0	0	0	0
35. บางยาง	600	0	0	5	0	0	0
36. ไหมเกตุงาม	1000	0	0	2	0	0	0
37. เจริญสุขารามวรวิหาร	1200	0	0	2	0	0	10
38. กลาง	300	45	58	4	0	79	9
39. ราษฎร์บำรุง	319	16	38	2	0	2	1
40. เวฬุวนาราม	1760	50	5	2	1	9	5
41. พระนอนจักรสีห์	274	0	0	3	0	0	0
42. เสนหา	2000	0	0	0	0	0	0
43. เทวสังฆาราม	1220	0	250	0	0	0	4
44. สระไม้แดง	900	25	370	1	0	0	2
45. แสงอุทัย	800	0	0	0	0	0	0
46. หนองหลวง	1400	0	350	2	0	0	5
47. คูหาภิมุข	200	(มีเฉพาะหนังสือธรรมะ)					
48. สนามจันทร์	880	30	150	1	0	10	3
49. อโศการาม	1500	0	100	0	0	0	0

เป็นที่น่าสังเกตว่า ห่องสมุดวัดที่มีหนังสือมากที่สุดกลับมีชื่อของสมุดวัดที่มีบรรณารักษ์ มีวุฒิตามที่กำหนดไว้ในมาตรฐาน แต่เป็นห่องสมุดวัดสว่างโพนทอง ซึ่งพระภิกษุบรรณารักษ์มี วุฒินักธรรมตรี เป็นห่องสมุดวัดเพียงแห่งเดียวที่ชาวบ้านนำผ้าป่าหนังสือมาทอด และชาวบ้าน ให้ความร่วมมือมากที่สุด โดยบริจาคทั้งเงินและหนังสือ มีห่องสมุดวัดเพียง 5 แห่งที่มีหนังสือ พิมพ์รายวันและหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นไว้ให้บริการ คือ วัดเจดีย์ขาว วัดบูรพาภูกุดินคุ้มใหม่ วัด เสาธงทอง วัดประจักษ์หน้าท่าไช และวัดเวฬุวนาราม ห่องสมุดวัดจำนวน 23 แห่งไม่มีหนังสือพิมพ์ รายวันบริการ ห่องสมุดวัดโดยทั่วไปไม่จัดโสตทัศนวัสดุไว้ให้บริการผู้ใช้ มีห่องสมุดวัดเพียง 1 แห่งที่มีลูกโลกไว้บริการ คือ วัดศรีสุทธาวาส ซึ่งมีหนังสือสิ่งพิมพ์มากเป็นอันดับสอง และ พระภิกษุบรรณารักษ์มีวุฒิตามที่กำหนดไว้ในมาตรฐาน จำนวน 9 แห่งมีรูปภาพ 14 แห่งมีแผนที่ หน่วยราชการซึ่งส่งหนังสือที่มีผู้บริจาคไปให้ห่องสมุดวัด คือ งานส่งเสริมการอ่าน กองการศึกษา ผู้ใหญ่ แต่ปรากฏว่า มีห่องสมุดวัดจำนวน 20 แห่งเท่านั้นที่ได้รับหนังสือบริจาคจากงานส่งเสริมการอ่าน จำนวน 29 แห่งไม่เคยได้รับ สำหรับวารสารนั้น มีห่องสมุดวัดส่วนน้อย จำนวน 11 แห่ง มีนิตยสารใหม่บริการผู้อ่าน ได้แก่ ห่องสมุดวัดเจดีย์ขาว วัดเกษมศีลวีราราม วัด สว่างโพนทอง วัดเสาธงทอง วัดสุกัณธาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดเวียงพาน วัดศรีสุทธา วาส วัดสมุหนาค วัดบางยาง และวัดเวฬุวนาราม เป็นวารสารบันเทิง ซึ่งมีผู้บริจาคให้เป็น ประจำ ส่วนวารสารทางวิชาการมีเพียง 1 ชื่อ คือวารสารการศึกษาผู้ใหญ่ และสารผู้ใหญ่ ห่องสมุดวัดส่วนใหญ่ จำนวน 38 แห่ง มีแต่วารสารลงเวลาซึ่งได้รับเมื่อคณะกรรมการทอด ผ้าป่าหนังสือนำผ้าป่ามาทอด เป็นวารสารเกา ๆ ผู้อ่านไม่สนใจ

สภาพทั่วไปของหนังสือก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่จะดึงดูดความสนใจของผู้ใช้ ถ้าเป็นหนังสือ ใหม่คนก็อยากหยิบอ่านมากกว่าหนังสือเก่าและชำรุด จากผลการสำรวจพบว่า มีห่องสมุดวัด จำนวนมากถึง 23 แห่งที่หนังสือส่วนมากเก่าและชำรุด จำนวน 24 แห่งมีหนังสือใหม่และเก่า เทา ๆ กัน ห่องสมุดวัดจำนวน 2 แห่งเท่านั้นที่มีหนังสือใหม่เป็นส่วนมาก ได้แก่ ห่องสมุดวัด ลาดปลาเค้า และห่องสมุดวัดสระไม้แดง

หนังสือและสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ นั้นถึงแม้จะมีเป็นจำนวนมาก แต่หากเป็นหนังสือหรือสิ่ง พิมพ์ที่ไม่ดี ไม่สนองความต้องการของชาวบ้าน ก็จะไม่มีความน่าสนใจต่อการให้บริการแก่

ชาวบ้าน การจัดซื้อหนังสือมาเพิ่มเติมจึงเป็นสิ่งจำเป็น ฉะนั้นการเลือกหนังสือและสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ จึงนับได้ว่าเป็นเรื่องที่สำคัญเรื่องหนึ่งในการดำเนินงานห้องสมุดเพื่อให้บริการแก่ผู้ใช้ ในห้องสมุดวัด พระภิกษุมรรณารักษ์เป็นผู้เลือกหนังสือและสิ่งพิมพ์เข้าห้องสมุดเพื่อให้บริการแก่ชาวบ้าน โดยมีวิธีเลือกต่างกัันดังตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 6 วิธีเลือกหนังสือของมรรณารักษ์ห้องสมุดวัด

ห้องสมุดวัด	ดูจากรายชื่อหนังสือที่รานสงมาไห้	ดูจากรายชื่อหนังสือที่ผู้อานเสนอมา	ไปคหนังสือที่ราน	ยังไม่เคยซื้อ
1. เสม็ดเหนือ				+
2. ธาตุพระดอ			✓	
3. เจดีย์ขาว		✓	✓	
4. ยกกระบัตร			/	+
5. ปัจจันตาราม				
6. สุนคนธาวาส	✓			+
7. หนองขุน				+
8. เกตุมดีศรีวาราราม				+
9. สุวรรณารามนาคำใหญ่				
10. ดงหลวง		✓	✓	
11. สว่างโพนทอง		✓	✓	
12. บุรพาคุดสินคุมใหม่		✓		
13. เสาชงทอง		✓		+
14. สุกันธาราม				
15. ปงสนุกไค้		✓		

หมายเหตุ เครื่องหมาย+ หมายถึง ไม่เคยจัดซื้อหนังสือเข้าห้องสมุด.

ตารางที่ 6 วิธีเลือกหนังสือของบรรณารักษ์ห้องสมุดวัด (ต่อ)

ห้องสมุดวัด	ดูจากรายชื่อ หนังสือที่ ส่งมาให้	ดูจากรายชื่อ หนังสือที่ ผู้อ่าน เสนอมา	ไปดูหนังสือ ที่ร้าน	ยังไม่เคยซื้อ
16. นาเหลาบก			✓	+
17. ชฎาใหญ่				
18. เฉลิมพระเกียรติ		✓		
19. ทาขาม	✓		✓	
20. เวียงพาน			✓	
21. วังศิลาธรรมาราม	✓	✓	✓	
22. ประตุน้ำท่าไข			✓	
23. ศรีสุเทพ		✓		
24. เขายี่สาร			✓	
25. ทาสะอาน				+
26. ทนงกุ		✓		
27. ศรีสุททาวาส				+
28. ศรีวิชัยนาราม		✓		+
29. มุลเหล็ก				
30. บุคตราษฎร์สามัคคี	✓		✓	
31. วิมุตตาราม	✓		✓	
32. ดาดปลาเคา		✓	✓	
33. จอมศรี		✓		
34. สมุหนาค				
35. บางยาง	✓			+
36. ไหมเกตุงาม				+

ตารางที่ 6 วิธีเลือกหนังสือของบรรณารักษ์ห้องสมุดวัด (ต่อ)

ห้องสมุดวัด	ดูจากรายชื่อ หนังสือที่ ส่งมาให้	ดูจากรายชื่อ หนังสือที่ เสนอมา	ไปดูหนังสือ ที่ร้าน	ยังไม่เคยซื้อ
37. เจริญสุขารามวรวิหาร				+
38. กลาง		✓		
39. ราษฎร์บำรุง	✓			
40. เวฬุวนาราม		✓		
41. พระนอนจักรสีห์	✓	✓		
42. เสนหา			✓	
43. เทวสังฆาราม	✓		✓	
44. สระไม้แดง			✓	
45. แสงอุทัย				+
46. หนองหลวง				+
47. คูหาภิมุข			✓	
48. สนามจันทร์				+
49. อโศการาม				+

เมื่อได้หนังสือเข้ามาในห้องสมุดแล้ว พระภิกษุบรรณารักษ์ห้องสมุดวัดส่วนใหญ่ จำนวน 45 แห่ง ไม่ได้จัดทำบัตรรายการ และไม่ได้ทำการแบ่งหมวดหมู่หนังสือตามระบบ หนึ่งระบบใด แต่จัดหมวดหมู่เอาเอง โดยแบ่งตามประเภทของหนังสือ ให้หนังสือประเภท เดียวกันอยู่ที่เดียวกัน ได้แก่ หนังสือธรรมะ วรรณคดี นวนิยาย ตำราเรียน หนังสือเด็ก และหนังสือแนะนำอาชีพ เป็นต้น มีห้องสมุดวัดเพียง 4 แห่งเท่านั้นที่ได้จัดทำบัตรรายการ และทำการแบ่งหมวดหมู่หนังสือตามระบบทศนิยมของคีวอี้ ได้แก่ ห้องสมุดวัดเจติยชาวล วัด เสาธงทอง วัดศรีสุทธาวาส และห้องสมุดวัดเวฬุวนาราม

ตารางที่ 7 วันเปิดบริการของห้องสมุดวัด (ต่อ)

วันเปิดบริการ ห้องสมุดวัด	จันทร์	อังคาร	พุธ	พฤหัสบดี	ศุกร์	เสาร์	อาทิตย์	วันโกน	วันพระ	ไม่มี วันหยุด
34. สมุหนาค										✓
35. ขางยาง										✓
36. ไหม เกตุงาม					✓	✓				
37. เจริญสุขาราม วรวิหาร										✓
38. กลาง						✓	✓			
39. ราษฎร์บำรุง	✓	✓								
40. เวฬุวนาราม							✓			
41. พระนอนจ๊กสีห์						✓	✓			
42. เสนหา	✓	✓								
43. เทวสังฆาราม										✓
44. สระไม้แดง							✓			
45. แสงอุทัย							✓			
46. หนองหลวง										✓
47. คูหาภิมุข										✓
48. สนามจันทร์						✓	✓			
49. อโศการาม										

เปิดเฉพาะ เวลาที่มีผู้นำขึ้นหนังสือ

ตารางที่ 8 เวลา เปิด-ปิด ทำการของห้องสมุดวัด

ห้องสมุดวัด	เวลาเปิดทำการ											เวลาปิดทำการ				
	6.00	7.00	8.00	8.30	9.00	11.00	12.00	12.00	15.00	16.00	16.30	17.00	17.30	18.00	20.00	21.30
1.เสม็ดเหนือ		✓									✓					
2.ธาตุพระลอ					✓								✓			
3.เจดีย์ขาว					✓								✓			
4.ยกกระบัตร				✓							✓					
5.ปัจฉิมคาราม	✓														✓	
6.สกุณาवास							✓				✓					
7.หนองขุน					✓						✓					
8.เกตุมณีศรีวาราม				✓							✓					
9.สุวรรณาราม นาคำใหญ่	✓															✓
10.ดงหลวง							✓				✓					
11.สว่างโพนทอง			✓													✓
12.บูรพาภคสังคัมใหม่				✓												✓
13.เสาชงทอง				✓									✓			
14.สุคันธาราม							✓				✓					
15.ปงสนุกิต				✓							✓					
16.นาเหลาบก				✓												✓
17.ชฎาใหญ่	✓										✓					
18.เฉลิมพระเกียรติ			✓										✓			
19.ท่าข้าม					✓									✓		
20.เวียงพาน					✓								✓			
21.วังศิลาธรรมาราม				✓							✓					

ตารางที่ 8 เวลา เปิด-ปิด ทำการของห้องสมุดวัด (ต่อ)

ห้องสมุดวัด	เวลาเปิดทำการ											เวลาปิดทำการ				
	6.00	7.00	8.00	8.30	9.00	11.00	12.00	12.00	15.00	16.30	16.30	17.30	17.30	18.00	20.00	21.30
22. ประตุน้ำท่าไช			/									/				
23. ศรีสุเทพ					/										/	
24. เขายี่สาร			/												/	
25. ทาสะอาน	/														/	
26. ทนงกุ			/												/	
27. ศรีสุททาวาส			/							/						
28. ศรีวิชัยวนาราม									(เวลาเปิด)/							/
29. มูลเหล็ก				/							/					
30. ยุคตราษฎร์สามัคคี	/											/				
31. วิมุตตาราม				/												/
32. ลาดปลาเค้า	/														/	
33. จอมศรี			/								/					
34. สมุหนาค	/													/		
35. บางยาง			/							/						
36. ไหมงคตุงาม			/							/						
37. เจริญสุขาราม					/					/						
วรวิหาร			/							/						
38. กลาง			/				(ปิด)/									
39. ราษฎร์บำรุง					/					/						
40. เวฬุวนาราม			/								/					
41. พระนอนจักรสีห์				/						/						
42. เสนหา					/									/		

ตารางที่ 8 เวลา เปิด-ปิด ทำการของห้องสมุดวัด (ต่อ)

ห้องสมุดวัด	เวลาเปิดทำการ					เวลาปิดทำการ										
	6.00	7.00	8.00	8.30	9.00	11.00	12.00	12.00	15.00	16.30	16.30	17.30	17.30	18.00	20.30	21.30
43. เทวสังฆาราม				✓									✓			
44. สระไม้แดง				✓									✓			
45. แสงอุทัย		✓											✓			
46. นอนงหลวง				✓									✓			
47. คุหาภิมุข				✓												✓
48. สนามจันทร์				✓									✓			
49. อโศการาม																

เปิดเฉพาะเวลาที่มณฑุของการยืมหนังสือ

งานด้านบริการแก่ผู้ใช้เป็นหัวใจของห้องสมุด ตามปรัชญาของบรรณารักษ์ คือการให้บริการที่ดีที่สุด นอกจากการให้บริการทางด้านจัดหาหนังสือ และจัดหนังสือสิ่งพิมพ์ให้สะดวกแก่การใช้ โดยการจัดหมวดหมู่และทำบัตรรายการ เพื่อให้ผู้ใช้ได้ใช้หนังสือและวัสดุต่าง ๆ ที่ห้องสมุดจัดหามาเพื่อประโยชน์ในการศึกษา การค้นคว้าหาความรู้ ความจริงใจและความเพลิดเพลีน ห้องสมุดยังต้องให้บริการทางด้านอื่น ๆ อีกด้วย ดังปรากฏในตารางที่ 9

ตารางที่ 9 บริการที่ห้องสมุดวัดจัดขึ้น

บริการ ห้องสมุดวัด	ให้ยืม หนังสือ	ตอบคำ ถาม	จัดชั้น หนังสือใหม่	แนะนำ หนังสือ	ร่วมมือกับงาน การศึกษาผู้ใหญ่	จัดทำรายชื่ หนังสือใหม่
1. เสริมคเหนือ	✓	✓			✓	
2. ธาตุพระล	✓				✓	
3. เจดีย์ขาว	✓				✓	
4. ยกกระบัตร์	✓				✓	

ตารางที่ 9 บริการที่ห้องสมุดจัดขึ้น (ต่อ)

บริการ ห้องสมุด	ให้ยืม หนังสือ	ตอบคำ ถาม	จัดชั้น หนังสือใหม่	แนะนำ หนังสือ	ร่วมมือกับงาน การศึกษามหาวิทยาลัย	จัดทำรายชื้อ หนังสือใหม่
5.ปัจจุบันการ	/			/		
6.สุคนธาवास	/			/		
7.หนองขุน	/					
8.เกตุมคคีศรีวาราม	/	/				
9.สุวรรณารามนาคำใหญ่	/					
10.คงหลวง	/					
11.สว่างโพนทอง	/					
12.บูรพาภคสิณคัมใหม่	/			/	/	
13.เสาชิงทอง	/		/	/	/	/
14.สุคันธาราม	/					
15.ปงสนุกไต้	/			/		
16.นาเหลาบก	/			/		
17.ชัยใหญ่	/			/		
18.เฉลิมพระเกียรติ	/	/		/		
19.ท่าข้าม	/					
20.เวียงพาน	/					
21.วังศิลาธรรมาราม	/			/		
22.ประคูน้าทาไช	/	/				
23.ศรีสุเทพ	/				/	
24.เขายี่สาร	/					
25.ท่าสะพาน	/					

ตารางที่ 9 บริการที่ห้องสมุดจัดทำขึ้น (ต่อ)

บริการ ห้องสมุด	ให้ยืม หนังสือ	ตอบคำ ถาม	จัดชั้นแสดง หนังสือใหม่	แนะนำ หนังสือ	ร่วมมือกับงาน การศึกษานานาชาติ	จัดทำรายชื่อบริการ หนังสือใหม่
26. หนองคู	✓	✓				
27. ศรีสุทธาราม	✓	✓	✓	✓		
28. ศรีวิชัยนาราม	✓		✓	✓	✓	
29. มูลเหล็ก	✓					
30. ยุคตราษฎร์สามัคคี	✓					
31. วิมุตตาราม	✓	✓				
32. ลาดปลาเค้า	✓					
33. จอมศรี	✓					
34. สมุหนาค	✓			✓		
35. บางยาง	✓			✓		
36. ไหมเกตุงาม	✓					✓
37. เจริญสุขาราม วรวิหาร	✓		✓			✓
38. กลาง	✓					
39. ราษฎร์บำรุง	✓		✓	✓		✓
40. เวฬุวนาราม	✓					
41. พระนอนจักรสีห์	✓					
42. เสนหา	✓					
43. เทวสังฆาราม	✓					
44. สระไม้แดง	✓	✓		✓		
45. แสงอุทัย	✓		✓			
46. หนองหลวง	✓					

ตารางที่ 9 บริการที่ห้องสมุดวัดจัดขึ้น (ต่อ)

บริการ ห้องสมุดวัด	ให้ยืม หนังสือ	ตอบคำ ถาม	จัดชั้น หนังสือใหม่	แนะนำ หนังสือ	ร่วมมือกับงาน การศึกษาผู้ใหญ่	จัดทำรายชื้อ หนังสือใหม่
47. คูหาภิมุข	✓			/		
48. สนามจันทร์	✓					
49. อโศการาม	✓					
50. รวม	49	8	6	21	7	1

✓ แสดงว่า ให้ยืมเฉพาะ พระ เถร และศิษย์วัด

จากตารางที่ 9 จะเห็นได้ว่า ห้องสมุดวัดทุกแห่งจัดบริการยืมซึ่งเป็นบริการพื้นฐานของห้องสมุด ยกเว้น ห้องสมุดวัดหนองคู วัดลาดปลาเค้า วัดใหม่เกตุงาม วัดคหามิข และห้องสมุดวัดสนามจันทร์ ที่ให้ยืมเฉพาะ พระ เถร และศิษย์วัด เพราะให้ชาวบ้านยืมแล้วไม่ค่อยได้คืน ไม่ปรากฏว่ามีห้องสมุดวัดแห่งใดบริการยืมระหว่างห้องสมุด สำหรับบริการตอบคำถาม ซึ่งเป็นบริการขั้นพื้นฐานอีกอย่างหนึ่งของห้องสมุดนั้น มีห้องสมุดวัดเพียง 8 แห่งที่จัดบริการค่านนี้ ห้องสมุดวัดจำนวน 6 แห่งจัดชั้นแสดงหนังสือใหม่ มีห้องสมุดวัดจำนวน 7 แห่งที่ร่วมมือกับงานการศึกษาผู้ใหญ่ และมีห้องสมุดวัดเสาชิงช้าเพียงแห่งเดียวที่จัดทำรายชื้อหนังสือใหม่

นอกจากบริการต่าง ๆ ที่ปรากฏในตารางที่ 9 แล้ว ห้องสมุดวัดหลายแห่งยังได้จัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเป็นการจูงใจให้ชาวบ้านมาอ่านหนังสือและใช้ห้องสมุด ดังปรากฏในตารางที่ 10

ตารางที่ 10 กิจกรรมของห้องสมุดวัด

ห้องสมุดวัด	กิจกรรม	การจัด นิทรรศการ	การเล่า นิทาน	การ อภิปราย	การตอบ ปัญหา	การจัดฉาย ภาพยนตร์
1.	เส้มีคเหนื่อ					
2.	ชาคพระลล					
3.	เจคยี่ซาว					
4.	ยกกระบัตร์					
5.	บัจจันตาราม		/			
6.	สุคณธาวาส					
7.	หนองซุ่น					
8.	เกคคคคีวีรวาราม					
9.	สุวรรณารามนาคำใหญ่					
10.	คงหลวง					
11.	สว่างโพนทอง					
12.	บูรพาคุดสีนคุ่มใหม่					
13.	เสาชงทอง	/			/	
14.	สุคันธาราม					
15.	ปงสนุกใต้					
16.	นาเหลาบก		/			
17.	ชฎใหญ่					
18.	เฉลิมพระเกียรติ					
19.	ทาชาม		/	/	/	
20.	เวียงพาน					
21.	วังศิลาธรรมาราม		/			/
22.	ประคูน้ำทาไซ				/	

ตารางที่ 10 กิจกรรมของห้องสมุดวัด (ต่อ)

ห้องสมุดวัด	กิจกรรม	การจัด นิทรรศการ	การเล่า นิทาน	การ อภิปราย	การตอบ ปัญหา	การจัดฉาย ภาพยนตร์
23.	ศรีสุเทพ			✓	✓	
24.	เขายี่สาร					
25.	ทาสะอาน					
26.	หนองคู					
27.	ศรีสุททาวาส	✓		✓		✓
28.	ศรีวิชัยนาราม					
29.	มูลเหล็ก					
30.	ยุคลรามณูรสามัคคี					
31.	วิมุตตาราม				✓	
32.	ลาภปลาเคา					
33.	จอมศรี					
34.	สมุหนาค					
35.	บางยาง					
36.	ไหมเกตุงาม	✓				✓
37.	เจริญสุขารามวรวิหาร	✓			✓	✓
38.	กลาง					
39.	ราษฎร์บำรุง	✓				
40.	เวฬุวนาราม					
41.	พระนอนจักรสีห์					✓
42.	เสนา					
43.	เทวสังฆาราม					
44.	สระไม้แดง				✓	

ตารางที่ 10 กิจกรรมของห้องสมุดวัด (ต่อ)

ห้องสมุดวัด	กิจกรรม	การจัด นิทรรศการ	การเล่น นิทาน	การ อภิปราย	การตอบ ปัญหา	การจัดฉาย ภาพยนตร์
45. แสงอุทัย						
46. นนงหลวง						
47. คุณาภิมุข						
48. สยามจันทร์						
49. อโศการาม						
50. รวม		5	5	3	7	5

ตารางที่ 10 ได้แสดงให้เห็นว่าห้องสมุดวัดเพียงไม่กี่แห่งที่จัดกิจกรรม คือ ห้องสมุดวัดจำนวน 5 แห่ง จัดนิทรรศการ จัดเล่นนิทาน และจัดฉายภาพยนตร์ จำนวน 3 แห่ง จัดอภิปราย จำนวน 7 แห่ง จัดตอบปัญหา ห้องสมุดวัดที่จัดกิจกรรมมากชนิดที่สุด คือ ห้องสมุดวัดท่าข้าม วัดศรีสุทธาวาส และวัดเจริญสุขารามวรวิหาร มีห้องสมุดวัดจำนวน 15 แห่งที่จัดกิจกรรม จำนวน 34 แห่งไม่ได้จัดกิจกรรมใดเลย เนื่องจากอาคาร วัสดุ ครุภัณฑ์ ยังไม่พร้อม

การจัดบริการและกิจกรรมของห้องสมุดเป็นวิธีหนึ่งที่จะประชาสัมพันธ์ห้องสมุด วิธีประชาสัมพันธ์ของห้องสมุดมีหลายวิธีด้วยกัน บางวิธีคล้ายกับการให้บริการแก่ผู้อ่าน เช่น การจัดนิทรรศการแต่แตกต่างกันอยู่ตรงที่ว่า การบริการเป็นความช่วยเหลือที่ห้องสมุดให้แก่ผู้ใช้ ส่วนการประชาสัมพันธ์มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่กิจการของห้องสมุด อันจะเป็นหนทางชักจูงให้ประชาชนหันมาสนใจ นิยมในห้องสมุดพากันมาใช้บริการและสนับสนุนห้องสมุด แต่ปรากฏว่าห้องสมุดวัดโดยทั่วไปขาดการประชาสัมพันธ์ พบว่ามีห้องสมุดวัดจำนวนถึง 15 แห่งที่ไม่มีผู้น้อย ห้องสมุดวัดที่มีผู้ใช้มากที่สุดเป็นห้องสมุดวัดที่อยู่ใกล้โรงเรียน คือ ห้องสมุดวัดยกระบัตร์ และห้องสมุดวัดท่าข้าม ซึ่งมีนักเรียนมาใช้ประมาณวันละ 100 คน ส่วนห้องสมุดวัดที่มีผู้น้อย

ที่สุด คือ หอสมุดวัดเสม็ดเหนือ วัดมูลเหล็ก วัดจอมศรี วัดเทวสังฆาราม วัดหนองหลวง และวัดโศการาม มีผู้เข้าใช้ประมาณวันละ 1 - 3 คน โดยเฉลี่ยแล้วมีผู้เข้าใช้หอสมุดวัดประมาณวันละ 19 คน มีส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 21 คน หอสมุดวัดแต่ละแห่งมีวิถีประชาสัมพันธ์แตกต่างกันไป ดังตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 11 การประชาสัมพันธ์ของหอสมุดวัด

การประชาสัมพันธ์ หอสมุดวัด	ส่งจดหมาย เชิญชวน	พุดในที่ ประชุม	เมื่อไปบิณฑบาต ตามบ้าน	แนะนำหอสมุด แก่ผู้มาทำบุญ	แนะนำเมื่อ มาเที่ยววัด
1. เสม็ดเหนือ			✓	✓	
2. ธาตุพระลือ				✓	
3. เจดีย์ขาว			✓	✓	
4. ยกกระบังตร				✓	
5. บัณฑิตาราม				✓	✓
6. สุกนธาวาส				✓	
7. หนองขุน				✓	
8. เกตุมคีสรีวาราม					✓
9. สุวรรณาาราม นาคำใหญ่				✓	
10. คงหลวง		✓		✓	
11. สว่างโพนทอง				✓	
12. บรมภาณุคณินคัมภีร์			✓	✓	✓
13. เสาธงทอง				✓	
14. สุกนธาราม			✓		
15. ปงสนุกใต้				✓	
16. นาเหลาบก			✓		

ตารางที่ 11 การประชาสัมพันธ์ของหอสมุดวัด (ต่อ)

การประชาสัมพันธ์ หอสมุดวัด	ส่งจดหมาย เชิญชวน	พบในที่ ประชุม	เมื่อไปบิณฑบาต ตามบ้าน	แนะนำหอสมุด แก่ผู้มาทำบุญ	แนะนำคนที่ มาเที่ยววัด
17. ฐฎัใหญ่					✓
18. เณลิมพระเกียรตึ					✓
19. ทาชาวม	✓				✓
20. เวียงพาน					✓
21. วังศึลาธรรมาราม					✓
22. ประคูน้ทาไช					✓
23. ศรีสุเทพ					✓
24. เขายึสาร					✓
25. ทาสะอาน					✓
26. หนองคูน					✓
27. ศรีสุทธาวาส					✓
28. ศรีวิชัยนาราม					✓
29. มลเหล็ก					✓
30. ยุคครานทรสามัคคี					✓
31. วิมุตตาราม					✓
32. ลาคปลาเคา					✓
33. จอมศรี					✓
34. สมนาค					✓
35. บางยาง					✓
36. ไหมเกตุงาม					✓
37. เจริญสุขาราม					✓
วรวิหาร					✓

ตารางที่ 11 การประชาสัมพันธ์ของห้องสมุดวัด (ต่อ)

การประชาสัมพันธ์ ห้องสมุดวัด	ส่งจดหมาย เชิญชวน	พูดคุย ประชุม	ในที่ ตามบ้าน	เมื่อไปบิณฑบาต แถมมาทำบุญ	แนะนำห้องสมุด มาเที่ยววัด
38. กลาง					√
39. ราษฎร์บำรุง		√			√
40. เวฬุวนาราม					√
41. พระนอนจักรสีห์					√
42. เสนหา					√
43. เทวสังฆาราม					√
44. สระไม้แดง					√
45. แสงอุทัย					√
46. หนองหลวง					√
47. กุหาภิมุข					√
48. สนามจันทร์					√
49. อโศการาม					√
50. รวม	1	2	5	45	

ห้องสมุดวัดบูรพาทุกสัณคุมใหม่ ทำการประชาสัมพันธ์หลายวิธีที่สุดในขณะที่ห้องสมุด
อโศการามไม่ได้ทำการประชาสัมพันธ์เลย วิธีการประชาสัมพันธ์ห้องสมุดวัดถึง 45 แห่งทำ
ก็คือแนะนำห้องสมุดแถมมาทำบุญที่วัด ส่วนการประชาสัมพันธ์โดยติดประกาศในยานชุมชน ประ
ภาศทางหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น ประกาศทางวิทยุท้องถิ่น ไม่มีห้องสมุดวัดแห่งใดทำ

การดำเนินงานของห้องสมุดวัดในโครงการทอดผ้าป่าหนังสือ ฯ ยังมีปัญหาหลายด้าน
ปัญหาที่ห้องสมุดส่วนใหญ่ จำนวน 45 แห่งประสบคือ ปัญหาทางค่านหนังสือและสิ่งพิมพ์ ห้องสมุด
วัด 40 แห่งประสบปัญหาทางการเงิน และครุภัณฑ์ มีห้องสมุดวัดจำนวน 10 แห่งที่ประสบ

ปัญหามากที่สุด คือประสพปัญหาทุกด้าน ได้แก่ หอสมุดวัดหนองขุน วัดคงหลวง วัดสุคันธาราม วัดชัยใหญ่ วัดเขายี่สาร วัดท่าสะพาน วัดศรีสุทธารวาส วัดศรีวิชัยนาราม วัดราชนครินทร์ และวัดกุหลาบมุข ส่วนหอสมุดที่มีปัญหาน้อยที่สุดคือ หอสมุดวัดใหม่เกตุงาม รองลงมาได้แก่ หอสมุดวัดปัจฉิมคาราม วัดนาเหลาบก วัดเทวสังฆาราม และหอสมุดวัดหนองหลวง ดังปรากฏในตารางที่ 12

ตารางที่ 12 ปัญหาของหอสมุดวัด

หอสมุดวัด	บุคลากร	การเงิน	หนังสือและสิ่งพิมพ์	อาคาร	ครุภัณฑ์	บริการ
1. เสม็ดเหนือ	✓			✓	✓	
2. ชาคูพระลอ		✓	✓	✓	✓	✓
3. เจดีย์ขาว	✓	✓	✓		✓	✓
4. ยกกระบัตร์		✓	✓			✓
5. ปัจฉิมคาราม		✓	✓			✓
6. สุคันธารวาส		✓	✓	✓	✓	✓
7. หนองขุน	✓	✓	✓	✓	✓	✓
8. เกตุคี่ศรีวราราม	✓		✓			✓
9. สุวรรณารามนาคำใหญ่	✓	✓	✓		✓	
10. คงหลวง	✓	✓	✓	✓	✓	✓
11. สว่างโพนทอง	✓	✓	✓			✓
12. บุรพาคุดสินคัมใหม่	✓	✓	✓		✓	✓
13. เสาชงทอง			✓	✓	✓	
14. สุคันธาราม	✓	✓	✓	✓	✓	✓
15. ปงสนุกไต้	✓	✓	✓		✓	✓
16. นาเหลาบก		✓	✓			

ตารางที่ 12 ปัญหาของห้องสมุดวัด (ต่อ)

ห้องสมุดวัด	บุคลากร	การเงิน	หนังสือและ สิ่งพิมพ์	อาคาร	ครุภัณฑ์	บริการ
17. ช้างใหญ่	/	✓	✓	/	✓	✓
18. เณรพิมพ์พระเกี้ยว	/	✓	✓	✓	✓	
19. ทาขาม		✓	✓	✓	✓	✓
20. เวียงพาน	/	✓	✓	/	✓	
21. วัดสิลาธรรมาราม	✓	/	✓		✓	✓
22. ประตูนันทาชา	/	✓	✓		✓	
23. ศรีสุเทพ	✓	/	✓		✓	
24. เขายี่สาร	✓	✓	✓	✓	/	✓
25. ทาสะอาน	✓	✓	/	/	✓	✓
26. หนองคู		✓	✓		✓	✓
27. ศรีสุทธารวาส	✓	✓	✓	✓	✓	/
28. ศรีวิชัยวนาราม	✓	✓	✓	✓	✓	✓
29. มูลเหล็ก	✓	✓	✓	✓		
30. บุคลรามาภรณ์สามัคคี	✓	✓	✓		✓	
31. วิมุตตาราม			✓	✓	/	✓
32. ลาดปลาเค้า		✓	✓		✓	✓
33. จอมศรี			✓	✓	✓	/
34. สุ่มนาค		/	✓	✓	✓	
35. บางยาง				✓	✓	✓
36. ไหมเกตุงาม	✓					
37. เจริญสุขารามวรวิหาร		✓	✓		✓	
38. กลาง		✓	✓	✓	✓	✓

ตารางที่ 12 ปัญหาของห้องสมุดวัด (ต่อ)

ห้องสมุดวัด	บุคลากร	การเงิน	หนังสือและ สิ่งพิมพ์	อาคาร	ครุภัณฑ์	บริการ
39. ราษฎร์บำรุง	✓	✓	✓	✓	✓	✓
40. เวฬุวนาราม	/	✓	✓	✓	✓	
41. พระนอนจักรสีห์	✓	/	/			
42. เสนหา	✓	✓	✓		✓	✓
43. เทวสังฆาราม		/			✓	
44. สระไม้แดง	✓	✓	✓	✓	✓	
45. แสงอุทัย	✓	✓	✓	✓		✓
46. หนองหลวง			✓			✓
47. คูหาภิมุข	✓	✓	✓	✓	✓	✓
48. สนามจันทร์		/	✓	/	✓	
49. อโศการาม	✓			✓	✓	/
50. รวม	30	40	45	28	39	30

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย